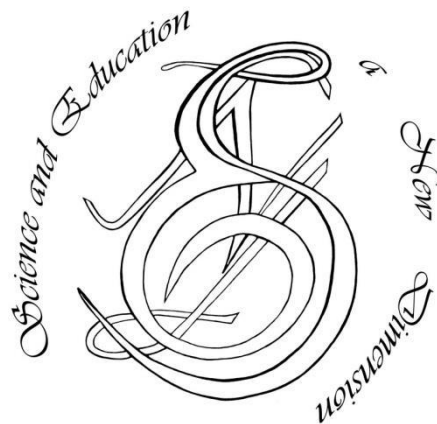

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

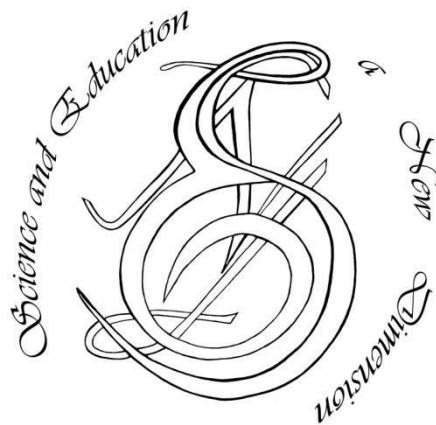
e-ISSN 2308-1996

VI(26), Issue 156, 2018

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26>

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ART HISTORY	7
Эволюция камерно-инструментальных жанров одесской композиторской школы <i>А. С. Антропова</i>	7
М. Старицкий – режисер музично-драматичних вистав (1885–1891 pp.) <i>Л. Й. Кохан</i>	11
DESIGN	15
Особливості дизайну поліфункціональних малих архітектурних форм: композиційні схеми <i>Л. В. Обуховська</i>	15
ECONOMICS	
Economic mechanism of enterprises' venture activity in Ukraine <i>S. M. Illiashenko, V.V. Bozhkova, O.M. Derykolenko</i>	19
Reforms in banking system of France and their impact on banking operations development <i>I. A. Lomachynska, O. A. Andrieieva</i>	23
Аналіз впливу ринкових сил на формування конкурентного середовища продовольчого ланцюга <i>О. В. Накісько, В. В. Даниленко</i>	27
Сравнительный анализ уровня обслуживания в аптечном учреждении по оценкам посетителей и персонала с использованием модели «Servqual» <i>Е. П. Пивень, И. В. Ткаченко, Е. В. Шуванова</i>	31
Перерозподіл земель в умовах консолідації: адміністративний і технічний аспекти <i>А. С. Попов</i>	34
Моделювання системи корпоративного контролю в господарських товариствах <i>К. Г. Сердюков, Н. В. Шульга</i>	40
Strategic directions of production efficiency research <i>G. G. Shvachych, E. G. Kholod, V. V. Busygin</i>	45
Націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк»: причини, наслідки та перспективи <i>О. А. Соболева-Терещенко, Д. Б. Солоніна</i>	50
Релігійність як фактор крос-культурного менеджменту <i>О. А. Тимчик</i>	53
HISTORY	56
Організація навчального процесу та професорсько-викладацький склад Харківського технологічного інституту наприкінці XIX ст.–на початку XX ст. <i>С. Д. Гапоченко, М. В. Гутник, В. М. Скляр, С. С. Ткаченко</i>	56
MARKETING	60
Концептуальные подходы к формированию и реализации маркетинговой стратегии развития ВУЗа в условиях интеграции в Европейское образовательное пространство <i>И. В. Дьячук</i>	60

PHILOSOPHY	65
Роль туризму у трансформації міжнародних і міжкультурних взаємовідносин України та західноєвропейських країн в умовах євроінтеграції <i>І. В. Халімовська</i>	65
Запровадження і функціонування бюджету участі в Україні <i>К. Є. Іщейкін</i>	70
SOCIAL COMMUNICATIONS	74
Особенности развлекательного контента на телевидении на примере телеканала СТБ <i>М. О. Кица, И. Н. Мудра</i>	74
Pylyp Kapelhorodskyi's journalism in the literary critique evaluation of the XX century <i>Yu. Koval</i>	78
Феномен «відкритого листа» в ракурсі становлення «hurried culture» <i>О. О. Порпуліт</i>	82
Оцінка майбутніми правниками контентних та типологічних особливостей матеріалів з кримінальної проблематики в ЗМІ України <i>П. Вербицький</i>	86
Інформаційно-аналітичне забезпечення як важливий напрям розвитку бібліотечного електронного сервісу (на прикладі діяльності аналітичних підрозділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) <i>О. П. Желай</i>	91
SOCIAL SCIENCES	96
Імідж керівника закладу соціальної сфери як ефективний елемент управління <i>Н. М. Коляда, І. В. Албул, В. П. Ісаченко, Н. В. Левченко</i>	96
Роль сімейного патронату у збереженні біологічної сім'ї <i>О. Г. Лещенко</i>	100
The destruction of political space: the case of Ukraine, 2014 <i>A. Lytovchenko, O. Muradyan</i>	104

ART HISTORY

Эволюция камерно-инструментальных жанров одесской композиторской школы

А. С. Антропова

Одесская специализированная средняя музыкальная школа им. П. С. Столярского
Corresponding author. E-mail: annamazepaantropova@gmail.com

Paper received 21.01.18; Accepted for publication 28.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-01>

Аннотация. Статья посвящена истории развития камерно-инструментальных жанров одесской композиторской школы на всём протяжении её существования. Особое внимание уделено последним десятилетиям, для которых характерно сосуществование двух направлений в развитии школы – традиционного, включающего в себя и элементы современного музыкального языка, и авангардного. Определены основные стилевые черты камерно-инструментальной музыки одесской композиторской школы на современном этапе.

Ключевые слова: Одесская композиторская школа, камерно-инструментальные жанры.

Одесская композиторская школа наряду с Киевской, Львовской и Харьковской входит в число ведущих в Украине, вносит существенный вклад в развитие украинской и мировой музыкальной культуры, имея богатые и славные традиции. Недавно, в 2013 г., отмечался столетний юбилей образования Одесской композиторской школы и семидесятипятое десятилетие формального утверждения Одесской организации Национального союза композиторов Украины. На протяжении более чем столетнего пути своего существования Одесская композиторская школа непрерывно эволюционировала, обогащаясь новыми жанрами и стилевыми чертами. Одесские композиторы охватывают все основные жанры, существующие в настоящее время. Значительное место в их творчестве занимают и различные камерно-инструментальные жанры.

Одесской композиторской школе посвящены монографии Р. М. Розенберг [4] и С. В. Мирошниченко [3] (на раннем этапе), в которых в общих чертах рассматриваются её эволюция и основные направления развития, охарактеризованы наиболее значительные произведения. Вкратце рассматриваются и жанры камерно-инструментальной музыки, однако авторы не ставили перед собой задачи выявления их стилевых особенностей и дифференциации по направлениям. В последнем монументальном исследовании, посвящённом украинской музыкальной культуре, некоторые одесские композиторы с их камерно-инструментальными произведениями только упоминаются весьма выборочно [1]. В предыдущих же учебниках по истории украинской музыки и других трудах одесским композиторам внимания не уделяется вообще. Специально камерно-инструментальным жанрам одесских композиторов на рубеже XX – XXI столетий посвящена монография А. Кравченко [2], однако автор ограничивает анализ произведений, принадлежащих только одному направлению – авангардному по средствам музыкального языка.

Цель данной статьи – проследить эволюцию камерно-инструментальной музыки, созданной одесскими композиторами, и остановиться на основных стилевых её чертах на современном этапе.

Отметим, что наличие различных жанров камерно-инструментальной музыки свидетельствует уже об определённой зрелости в развитии той или иной национальной и локальной композиторской школы. Далеко не всегда на начальном этапе эволюции определённой

композиторской школы ей присущи образцы камерно-инструментальной музыки, которая, как правило, возникают позднее, уже после определённого пути развития. Особенно это касается жанров ансамблевой инструментальной музыки. Как известно, для начального этапа развития украинской музыки жанры камерно-инструментальной музыки не были характерны – ведущими были вокально-хоровые жанры и опера. Так, в творчестве основоположника украинской классической музыки Н. В. Лысенко камерно-инструментальная музыка не является ведущим жанром. Один из первых одесских композиторов (проживал в Одессе с 1860 г.) П. И. Нищинский не уделял внимания данным жанрам. Однако следует подчеркнуть, что одесской композиторской школе, которая начала формироваться со второй половины XIX столетия, почти сразу же были присущи различные жанры камерно-инструментальной музыки в силу специфических особенностей её образования, о которых мы скажем далее.

У истоков одесской композиторской школы находится выдающийся украинский деятель П. П. Сокальский (1832 – 1887). Уроженец Харькова, Сокальский с 1863 г. связал свою жизнь с Одессой. Основываясь на украинском фольклоре, учившийся в Санкт-Петербурге у Н. И. Зарембы (получившего музыкальное образование в Германии у знаменитого немецкого теоретика А. Маркса), Сокальский воспринял особенности как русской национальной традиции, так и немецкой. Ведущим жанром для Сокальского была опера, однако получили известность его фортепианные пьесы, которые понравились самому В. В. Стасову [см.: 3, с. 46] – первые образцы камерно-инструментальной музыки, написанные одесским композитором (они были опубликованы и при жизни композитора, и дважды в середине XX столетия). Заезжие же итальянские дирижёры и местные композиторы-дилетанты (И. А. Тадеско, В. Пашенко и другие), писавшие салонные инструментальные пьесы, «не оказывали сколько-нибудь ощутимого влияния на профессионализацию музыкальной культуры города» [3, с. 93], их произведения не оставили следа в истории музыки, поэтому их нельзя принимать во внимание.

В дальнейшем, на рубеже XIX – XX столетий, одесскую композиторскую школу формировали деятели, получившие образование в Санкт-Петербургской консерватории (ученики Н. А. Римского-Корсакова) и воспринявшие основные принципы беляевского кружка с

его установкой на жанры ансамблевой камерно-инструментальной музыки, в частности, струнного квартета. Это В. И. Малишевский (1873 – 1939), считающийся основоположником одесской композиторской школы и основателем и первым ректором Одесской консерватории, П. И. Молчанов (1863 – 1945), В. А. Золотарёв (1872 – 1964). Эти композиторы, авторы многочисленных камерно-инструментальных произведений различных жанров, в первые десятилетия XX века представляли академическое направление в лучшем смысле этого понятия и, будучи и педагогами, воспитали следующее поколение одесских композиторов, продолжавших традиции петербургской композиторской школы, обогащённой элементами украинского фольклора: Н. Н. Вилинского (1888 – 1956), А. А. Павленко (1888 – 1941), А. Л. Когана (1895 – 1980) и многих других, подхвативших эстафету в развитии одесской школы и в качестве композиторов (в том числе авторов камерно-инструментальных произведений), и педагогов. Таким образом, вырисовывается одна из основных особенностей развития одесской композиторской школы – преемственность, основанная на продолжении и творческом развитии лучших традиций композиторов предшествующих поколений, естественно, обогащая их новыми стилевыми чертами. Камерно-инструментальная музыка на протяжении всех этапов развития школы оставалась одним из ведущих жанров наряду с театральным, симфоническим и вокально-хоровым.

Конечно, нет возможности в рамках статьи перечислить все камерно-инструментальные произведения, созданные одесскими композиторами. Перечислим лучшие образцы, более или менее подробно останавливаясь на лучших образцах.

Различные жанры камерно-инструментальной музыки представляют такие композиторы следующего поколения, как Л. Я. Саксонский (р. 1897) (пьесы для скрипки и фортепиано «Романс», «Рапсодия на украинские темы», «Листок из альбома», вальс-каприз «Воспоминание о Крейслере»; для виолончели и фортепиано – «Мелодия», «Серенада»; для цимбала и фортепиано – «Белорусская рапсодия», «Парафразы на темы вальсов И. Штрауса», «Казахская рапсодия»; фортепианные пьесы – «Три этюда», «Три миниатюры», «Тема с вариациями»), С. Д. Орфеев (1904 – 1974) (4 струнных квартетов, в том числе № 4 – «Освобождённая Молдавия», квартет для деревянных духовых инструментов, 5 прелюдий для фортепиано, «Концертный вальс», 3 «Юморески», «Альбом для юношества» – две тетради, 4 канона для фортепиано, «Соната для скрипки и фортепиано», «Романс» для альты и фортепиано); Н. Я. Гржибовский (1908 – 1987) (2 струнных квартета, сочинения для фортепиано, флейты, кларнета, скрипки); К. Ф. Данькевич (1905 – 1984) («Поэма» для фортепиано, струнный квартет и трио, произведения для фортепиано и скрипки); Е. И. Русинов (1905 – 1969) («Вальс» для скрипки, виолончели и фортепиано, «Адажио и вариации» для скрипки и фортепиано, Т. С. Сидоренко-Малоюкова (1919 – 2005) (струнный квартет, фортепианное трио, пьесы для скрипки, фортепиано); С. И. Хицунов (1912 – 1966) (струнный квартет, два этюда для фортепиано, «Поэма» для скрипки и фортепиано, Соната для альты и фортепиано); И. Д. Ботвинов (1917 – 1980) (Фантазия для фортепиано); Ю. В. Знатоков (1926 – 1998) (пьесы для фортепиано, скрипки, гобоя); В. Г. Сырохватов (1935 – 1982)

(три струнных квартета, струнное трио, Рондо для скрипки и фортепиано, Сонатина для скрипки и фортепиано, «Две молдавские сонатины» для фортепиано, «Три прелюдии и фуги» для фортепиано, пьесы для скрипки и виолончели); И. М. Асеев (1921 – 1996) (струнный квартет, «Симфонические фуги» и Вариации для органа, «Поэма-соната» и «Думка» для виолончели и фортепиано), А. А. Станко (1927 – 2014) («Канонические дуэты» для двух скрипок, «Прелюдия и Бурлеска» для струнного квартета, «Танец» для виолончели, «Две прелюдии» для фортепиано, пьесы для скрипки и фортепиано, пьесы для кларнета). Перечисленные выше композиторы в рамках академического направления создавали интересные произведения, приобретавшие вполне заслуженную популярность благодаря яркому и оригинальному мелодизму, высокому профессиональному мастерству, в некоторых случаях близостью к тому или иному национальному фольклору; они неоднократно исполнялись, публиковались, а некоторые из них звучат на концертной эстраде по сей день.

А. А. Красотов (1936 – 2007) – один из самых значительных одесских композиторов – уделял много внимания разнообразным камерно-инструментальным жанрам. Наиболее значительные произведения в этой жанровой области – фортепианная Каприччио-бурлеска № 2, Токката для фортепиано, Третья соната для скрипки и фортепиано, Соната для виолончели и фортепиано, Соната для кларнета и фортепиано. А. Красотов является автором многочисленных фортепианных прелюдий и этюдов и других пьес, как фортепианных, так и для кларнета и фортепиано («Утренняя прелюдия», «Этюд-марш», «Скерцо-этнод»). Творчество А. Красотова, развивая лучшие традиции академической музыки, тем не менее обогащается многими новаторскими приёмами, свойственными современному музыкальному языку, не переходя через грань, идущую к формализму.

Другой, пожалуй, не менее значительный композитор данного поколения и наш современник – Я. М. Фрейдлин, также отдавший значительную дань камерно-инструментальной музыке. Наиболее яркие произведения данной жанровой сферы, большинство из которых с программными названиями (композитор тяготеет к конкретной образности при высокой степени обобщения) – скрипичная «Соната в трёх письмах» по роману А. Барбюса «Нежность», «Готические витражи» (концерт для шести исполнителей – флейты, фортепиано и струнного квартета), «Весенние игры» для флейты, двух струнных оркестров и ударных, скрипичная сюита «Лесные картины» для скрипки и фортепиано, «Пять дуэтов» для скрипки и виолончели, пьеса «Ожидание» для флейты, скрипки, виолончели и фортепиано. Для последнего инструмента Я. Фрейдлин создал большое количество произведений, также завоевавших большую популярность: Романтическая соната, Сонатина, цикл портретных зарисовок «Взгляды», «11 экспрессий», «7 пейзажей», «Погружение» и других. Особенно выделяются «Хоральная соната», построенная на семи свободно трактованных композитором хоралов, «Баллада в чёрно-белом». Имеется целый ряд произведений для солирующих инструментов: для флейты соло – «Партита», для органа – «Поэма», «Прелюдия», «Токката и Хорал», для виолончели – «Мини-партита», для гитары – Пять постлюдий «Строфы Сафо», «Письма из Арля». Особенность творчества композитора – тяготение к испанскому коло-

риту, в некоторых произведениях ярко выраженному, при большой роли мелодического начала.

Следующее поколение одесских композиторов представлено именами И. Э. Юсима (р. 1954), И. В. Голубова (р. 1950), Н. Н. Безуглова (р. 1957), В. Д. Николаева (р. 1956), Г. Л. Успенского (1942 – 2004). Из произведений камерно-инструментальной музыки этих композиторов, каждый из которых обращается к данным жанрам, выделяются Соната для фортепиано И. Юсима и его же «Концерт-барокко» для флейты, скрипки, виолончели и фортепиано, а также «Регтайм» на темы С. Джоплина, пьесы для шестиструнной гитары; «Поздравление новому тысячелетию» для квартета саксофонов и романс для трубы и камерного оркестра В. Б. Николаева. Следуя академической традиции, эти композиторы проявляют изобретательность и шагают в ногу со своим временем.

В современной одесской композиторской школе намечились два направления. Одно из них – это авангардное, отличающиеся большой склонностью к различного рода экспериментам и звуковым эффектам, в которых большую роль играет прежде всего сонористика, игра тембров и ритмов, а также стремление к различного рода театральности. Данное направление представляют К. С. Цепколенко (р. 1955), являющаяся лидером, Ю. А. Гомельская (1964 – 2016), Л. Е. Самодаева (р. 1951), А. С. Томлёнова (р. 1963), В. В. Ларчиков (р. 1967), С. А. Азарова (р. 1976) и их последователи-ученики. Иное направление связано с опорой на традиции, не исключая при этом и новаторские элементы музыкальной речи. К этому направлению принадлежат В. П. Власов (р. 1936), О. Г. Полевой (р. 1966), в какой-то степени С. Л. Шустов (р. 1956). По отношению к некоторым композиторам трудно однозначно определить их принадлежность к указанным направлениям, так как их произведения могут примыкать как к одному, так к другому стилю, например, К. И. Майденберг-Тодорову (р. 1985). Отличительным признаком принадлежности к определённому направлению является отношение к мелодии: композиторы-авангардисты явно избегают более или менее протяжённых и ярких мелодических образований, в то время как творчеству традиционалистов они вполне присущи как стилиевая черта. При этом какого-либо противостояния не наблюдается (в отличие от событий 1948 года в советской музыке), скорее это мирное сосуществование различных направлений, равных по своим художественным результатам, зачастую пересекающихся друг с другом, поэтому в ряде случаев о принадлежности к определённому направлению можно говорить лишь условно. Оба противоположных направления достаточно часто проявляются в той или иной пропорции в творчестве того или иного композитора и даже в определённом конкретном произведении.

Солидное число камерно-инструментальных произведений создаёт К. Цепколенко: триптих камерных симфоний (первые две – с программными названиями) и целый ряд произведений для разных составов инструментов, чаще всего также с программными, совершенно нетрадиционными названиями. Имеются как сольные сочинения, предназначенные для одного инструмента (например, фортепианный цикл «Встречи с памятью», «Соло-Солиссимо» № 2 – фортепианная пьеса для правой руки), так и ансамблевые для весьма необычных, оригинальных составов, что, впрочем, свойственно современной музыке в целом («Лифт желаний», «В мечтах

и здесь внизу на земле», «Из угла в угол» для трио контрабасов, «Дверь настезь...» для кларнета, голоса (трактуемого как инструмент), фортепиано и ударных и многие другие). Г. Ф. Завгородняя указывает на основные черты творчества К. Цепколенко, которые полностью можно отнести и к камерным произведениям: «...природная выразительность музыкального материала, символизм, драматизм, в соединении с созданием новых форм: полифоническая линейность фактуры и диалогичный характер взаимоотношений составляющих её компонентов, перформансы и “фестивальные жанры”... Композитор, таким образом, создаёт новые условия существования звуковой материи. Смелость и яркость отличают любые её творческие поиски в любом жанре» [цит. по: 4, с. 120].

Творчество Ю. Гомельской также богато камерно-инструментальными жанрами. Лучшие из них, также с программными, часто поэтическими названиями, иногда на английском языке – одночастный струнный квартет «From the Botton of the Soul» («Из глубины души»), «Memento vitae», «...гербарий... музыка воспоминаний...» для скрипки, альты и виолончели, «Флейтовые верс-инверсии» для флейты и магнитной плёнки, «Dia Dem» – дуэт для скрипки и виолончели. Как отмечает Р. Розенберг, «В каждом своём сочинении композитор находит особую грань авторской манеры письма, специфику языка и образной характерности. Заметим, что почти все произведения Ю. Гомельской имеют программные заголовки, которые словно проецируют образно-смысловой колорит как один из возможных аспектов их восприятия» [4, с. 142– 143]. Подчёркнём также, что сочинения Ю. Гомельской глубоко содержательны, способны вызывать вполне определённые образные ассоциации у слушателей, зачастую противоречащие программным названиям, свидетельствуя тем самым об обобщающем их характере, свойственном музыкальному искусству вообще.

Среди камерно-инструментальных произведений А. Томлёновой выделяются трёхчастная Соната для скрипки и фортепиано с программой, смысл которой раскрывают стихи из «Божественной комедии» Данте Алигьери, одночастный струнный квартет, в котором, по словам автора, переданы три типа любви – физической, душевной и духовной.

Л. Самодаева является автором таких оригинальных камерно-инструментальных сочинений, как «Метаморфозы» для различных составов, Трио для кларнета, скрипки и фортепиано, квартет для флейты, скрипки, виолончели и фортепиано, пьеса для секстета струнных, три пьесы «Откровения» для баяна и скрипки, Интрада для кларнета и ударных, quasi-квартеты и quasi-квинтеты.

В. Ларчиков как исполнитель-виолончелист создаёт произведения, в которых заметную роль играет прежде всего виолончель. Таковы пьесы для данного инструмента «Храм земли», «Храм моря», «Храм неба», «Гихая музыка памяти Альфреда Шнитке» для виолы да гамбы и виолончели. В творческом портфеле В. Ларчикова имеются и «Мистерия I» для двух скрипок, альты, виолончели и струнного квартета, «Серенада золотой осени» для деревянных духовых и фортепиано, «Фрески» для трио деревянных духовых.

Перу С. Шустова среди камерно-инструментальных сочинений принадлежат Соната для альты и фортепиано

в трёх частях, одночастная сонатная композиция «Quasi una sonata per Contrabasso in D e pianoforte», Дуэты для скрипки и виолончели, Прелюдии и фуги для трио контрабасов, «Стаккато-стаккатиссимо» для скрипки с фортепиано, «Ushuaia, Tierra del Fuego» для камерного ансамбля и фонограммы, различные фортепианные циклы, «Триптих» для органа на тему знаменного распева. Особое внимание композитор уделяет электронным инструментам, сочиняя пьесы для данных инструментов.

Представляют интерес и камерно-инструментальные произведения С. Азаровой с интригующими программными названиями, а иногда и для необычных составов: «... для тебя нет альтернативы?» для флейты, фортепиано, скрипки и контрабаса, «Профиль времени» для флейты, кларнета, фортепиано скрипки и виолончели, «Продавец стеклянных игрушек» для флейты соло, «Хронометр» для фортепиано, «Зеркало души» для пяти гитар, «Диаграмма» для пяти виолончелей, «Леденящее одиночество» для двух виолончелей.

Среди лучших камерно-инструментальных произведений К. Майденберг-Тодоровой – пьесы «Punktum» для флейты, скрипки, кларнета и альты, «Диалоги» для скрипки и виолончели, «Автограф» для флейты соло, «Пассажир» для гобоя, кларнета, валторны, скрипки и фортепиано, «Две попытки познания» для баяна и фортепиано и многие другие, в основном с программными названиями. Как видим, как С. Азарова, так и К. Майденберг-Тодоровой продолжают традицию К. Цепколенко и Ю. Гомельской, давая своим произведениям программные названия, вызывающие самые разнообразные ассоциации у слушателей.

Как мы уже указывали, композиторы Одесской композиторской школы, представляющие традиционное направление, – В. П. Власов и О. Г. Полевой, принадлежащие различным направлениям. В. Власов, уже маститый композитор, является автором многочисленных произведений для баяна, лучшие из которых сюита «Пять взглядов на страну ГУЛАГ», «Концертный триптих на тему картины Иеронима Босха “Страшный суд”», пьесы для баяна «Basso ostinato», «Босса-нова» и многие другие. Творчество композитора отличается ярким мелодизмом и сочетанием традиционных средств

музыкального языка с новаторскими приёмами, свойственными музыке XX столетия.

К лучшим камерно-инструментальным произведениям О. Полевого можно отнести его многочисленные фортепианные пьесы с программными названиями, часто предназначенные для детей. Таковы произведения различной технической сложности сюита «В старинном стиле» для клавирина или фортепиано, альбом «Детская галерея», «Французская тетрадь». И в отношении предназначённости для юношества, и по стилевым чертам, в основе которых яркий мелодизм и образная определёность, О. Полевой продолжает традиции композиторов, создающих музыку для подрастающего поколения: Р. Шумана, П. И. Чайковского, С. С. Прокофьева и многих других. Однако пьесы Полевого звучат оригинально, не повторяя своих великих предшественников.

Камерно-инструментальные произведения одесских авторов образуют одно из основных жанровых направлений развития одесской композиторской школы на всём протяжении её существования, которая интенсивно эволюционировала от сугубо традиционных средств музыкального языка, свойственных во многом и музыке советского периода в целом в 1930 – 1950 годы, до современных авангардных приёмов, показательных для современного мирового музыкального искусства. Тем самым одесская композиторская школа вносит весомый вклад не только в украинскую музыку, но и в мировую. Особенности камерно-инструментальных произведений одесской школы на современном этапе являются:

1. Почти полное отсутствие традиционных жанров непрограммной музыки; при этом культивируются произведения с оригинальными программными названиями.

2. Самые разнообразные составы инструментов камерно-инструментальных произведений, что свойственно и современной мировой музыке в целом.

3. Яркая образность и содержательность, как конкретная, так и обобщённая.

4. Наличие двух направлений – традиционного и авангардного, зачастую пересекающихся друг с другом, что в общем значительно обогащает школу; при этом используются как традиционные средства музыкального языка, так и ярко новаторские.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корній Л. П., Сюта Б. О. Українська музична культура. Погляд крізь віки / Л. П. Корній, Б. О. Сюта. – К.: Муз. Україна, 2014. – 592 с.
2. Кравченко А. І. Культурологічні виміри камерно-інструментального мистецтва Одеси (кінець ХХ – початок ХХІ століть): монографія / А. І. Кравченко. – К.: НАКККіМ, 2015. – 216 с.
3. Мирошниченко С. В. Становление музыкального профессионализма в Одессе (доконсерваторский период) / С. В. Мирошниченко. – Одесса: Астропринт, 2013. – 228 с.
4. Розенберг Р. М. Одесская композиторская школа: К 100-летию основания и 75-летию Одесской организации НСКУ: [монография] / Р. М. Розенберг. – Одесса: Астропринт, 2013. – 328 с.

REFERENCES

1. Kornii L.P., Syuts B.O. Ukrainian musical culture. View through centuries / L. P., B. O. Syuta. - K.: Muz. Ukraine, 2014. – 592 pp.
2. Kravchenko A. I. Cultural dimensions of the chamber and instrumental art of Odesa (end of XX – beginning of XXI centuries): monograph / A. I. Kravchenko. – K.: NAKKKiM, 2015.–216 pp.
3. Myroshnychenko S. V. Establishment of musical professionalism in Odesa (pre-conservatory period) / S. V. Myroshnychenko. – Odesa: Astroprint, 2013. – 228 pp.
4. Rozenberg R. M. Odesa school of composers: Towards 100th anniversary of foundation and 75th anniversary of establishment of Odesa National Union of Composers of Ukraine: [monograph] / R. M. Rozenberg. – Odesa: Astroprint, 2013. – 328 pp.

Evolution of the chamber and instrumental genres of Odessa school of composers

H. S. Antropova

Abstract. The article deals with the developmental history of the chamber and instrumental genres of Odessa school of composers throughout its existence. Particular attention is paid to the last decades that are characteristic of co-existence of two lines in the school development: the traditional line which includes the elements of the contemporary musical language, and the avant-garde line. The main style features of the chamber-and-instrumental music of Odessa school of composers in the modern period have been defined.

Keywords: *Odessa school of composers, chamber and instrumental genres.*

М. Старицький – режисер музично-драматичних вистав (1885–1891 рр.)

Л. Й. Кохан

Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: kokhan.luda@gmail.com

Paper received 19.02.18; Accepted for publication 23.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-02>

Анотація Проаналізовано діяльність М. Старицького як режисера-постановника музично-драматичних вистав протягом 1885–1891 рр. Визначено естетичні засади його режисерської діяльності: правдивість, етнографічна й побутова достовірність у відтворенні на сцені картин народного життя; увага до художнього оформлення спектаклю; вагома роль хору й оркестру у створенні театрального дійства; досконалі масові сцени; реалістична акторська гра. Підтверджено, що театр М. Старицького функціонував як музично-драматичний.

Ключові слова: театр М. Старицького, режисер-постановник, музично-драматичні вистави, художнє оформлення, акторська гра, оркестр, хор.

Вступ. М. Старицький – визначна особистість в історії України; він працював у різних царинах національної культури та мистецтва, тому його діяльність привертала погляди багатьох науковців, зокрема, передусім літературознавців. Що ж до його багатогранної театральної діяльності як драматурга, режисера, антрепренера, то до останнього часу вона не мала належної уваги, зокрема, досі немає ґрунтовної розробки, присвяченої дослідженню плідної творчої праці М. Старицького як режисера-постановника музично-драматичних вистав. Цим і зумовлена актуальність та вибір теми дослідження.

Стислий огляд публікацій за темою. Різні аспекти історії українського музично-драматичного театру, проблеми становлення українського професійного театру у другій половині XIX ст. висвітлювались у ґрунтовних працях таких музикологів і театрознавців, як Д. Антонович [1], Л. Архимович [2], М. Загайкевич [3], О. Ізваріна [5], Ю. Станішевський [10]. Останнім часом з'явилися наукові розвідки, присвячені театральній діяльності М. Старицького, це, зокрема, статті П. Кравчука [6], А. Лягуценка [7], Р. Пилипчука [9], О. Шубравської [15] та ін. Проте його музично-драматичній режисурі не приділено тієї уваги, на яку вона заслуговує.

Мета: на підставі аналізу роботи М. Старицького над постановкою театральних вистав протягом 1885–1891 рр. визначити естетичні засади його режисерської діяльності й підтвердити, що український театр М. Старицького функціонував як музично-драматичний.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження служили переважно спогади самого М. Старицького, близьких до нього людей та учасників його театральної трупи.

У дослідженні було застосовано загальнонаукові методи пізнання – аналіз, синтез, узагальнення, що дозволило опрацювати значний обсяг матеріалу, зробити теоретичні висновки. Використання методологічних принципів об'єктивності, історизму й системності уможливило проведення аналізу історичних процесів у всій їх суперечливості й багатоманітності з урахуванням різних поглядів на ті чи інші проблеми. Застосування міждисциплінарного підходу дало змогу залучити результати наукових досліджень з історії театру, історії музики, мистецтвознавства.

Результати та їх обговорення. У квітні 1885 року стався важливий поворот у житті М. Старицького: так звана «трупа корифеїв», очолювана М. Старицьким (директор) та М. Кропивницьким (художній керівник) від серпня 1883 року до лютого 1885 року, розкололася надвоє. Разом із М. Кропивницьким пішли першорядні актори («примачі», як назвав їх М. Старицький) – М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті та ін. А переважно молоді актори, які до того були на других ролях («малеча», за його ж словами): Є. Боярська, Л. Манько, В. Грицай, О. Вірина, М. Маньківська, Ю. Косиненко та ін. – залишилися із М. Старицьким. Ось як він пише про ті події: «Коли моя калитка зробилася порожньою, тоді Кропивницький зложив товариство, а мене лишив з малечею без шага та з наболілим серцем... І я повітаки справу і спорудив трупу, яка борикалась і в Петербурзі, і в Москві з примачами...» [12, с. 486]. З'ясування причин того розколу може стати темою окремої наукової розвідки, ми ж лише констатуємо історичний факт: від квітня 1885 року М. Старицький став на чолі власної трупи, де він узяв на себе функції і директора, і художнього керівника, і режисера.

З метою зміцнення акторського складу й підсилення вокальної частини невдовзі до трупи М. Старицького було запрошено Н. Зикову, О. Зініну, Ц. Орлика, а протягом наступних двох років (до 1887 року) йому вдалося зібрати достойний колектив виконавців, що мав такий склад: 61 актор, 65 хористів, 32 музиканти оркестру.

Ставши на чолі трупи, що складалася переважно з молодих акторів, М. П. Старицький змушений був вирішувати багато досить різнопланових завдань, аби діяльність його театру була успішною як у творчому, так і у фінансовому аспектах. І в тому, що ця малодосвідчена трупа зуміла на рівних змагатися з більш «потужними» колективами акторів-корифеїв, а в чомусь навіть перевищувати їх, є безперечна заслуга М. Старицького-антрепренера та М. Старицького-режисера. Як наголошує І. О. Мар'яненко, у цей період Михайло Петрович «...завзято працював і показав себе прекрасним режисером» [8, с. 126].

М. Старицький виявився неабияким майстром створення яскравих, гармонійних, достовірних і водночас зрозумілих спектаклів. Ще беручи участь у підготовці аматорських вистав у 1870-ті рр., він прагнув забезпечити побутову й етнографічну правдивість

відтворюваних на сцені подій. Таких самих принципів він дотримувався і в подальшій режисерській діяльності. За спогадами Людмили Старицької-Черняхівської: «...українська сцена давала правдиве, реальне життя. ...як писали критики московські про українські вистави: «положително, когда у них подымається занавес, со сцены несется запах свежеепеченного ржаного хлеба». Так вражав глядачів художній реалізм обстанови» [11, с. 682].

Про іншу важливу рису М. Старицького-режисера згадує С. Тобілевич: він «...був великий естет і душа його тягнулася до краси, навіть у дрібницях» [13, с. 202]. І справді, у підготовці вистави для нього важливою була кожна деталь і в художньому оформленні сцени, і в музиці та співах, і, звичайно ж, в акторській грі, бо він розумів, що тільки гармонійне поєднання усіх складових дозволить створити гармонійне театральне дійство. Так, М. Старицький був переконаний, що відповідне художнє оформлення підсилює загальне враження від вистави. Наприклад, романтичне піднесення історико-героїчної драми «Юрко Довбиш» підкреслювалось величними картинами карпатських гірських красивидів тощо. С. Тобілевич зазначала: «Як автор і режисер вистав, він дбав про те, щоб <...> створити художні декорації, які б давали змогу персонажам діяти на тлі мальовничих куточків природи» [13, с. 202]. Тож у театрі М. Старицького до кожної вистави робили окремі декорації, чого на той час не могла собі дозволити жодна театральна установа.

Вагоме місце в підготовці вистав відводилось музичній частині. Про це, зокрема, свідчить наведений вище склад трупі М. Старицького на середину 1887 року: 65 співаків хору і 32 музиканти оркестру, тоді як акторів було 61! Тобто, музична частина трупі в півтора рази перевищувала акторську. І, як бачимо, хор був найбільшим і чисельно дорівнював хоровому складові сучасних оперних театрів. М. Старицький завжди вбачав у хоровій музиці важливий естетичний фактор, що забезпечував успіх спектаклів. Готуючи трупі до відповідальних гастролей, він велику увагу приділяв комплектуванню хору та підвищенню його виконавського рівня. Як і раніше, до вдосконалення співочої майстерності хористів театру долучався М. Лисенко, особливо якщо готувались до показу опери, оперети чи драми з його музикою («Чорноморці», «Утоплена», «Ніч під Івана Купала», «Різдвяна ніч», «Ой не ходи Грицю...»).

Приміром, однією з найяскравіших вистав, вирішених у музично-драматичному ключі, стала п'єса «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», написана за мотивом відомої української пісні М. Старицьким з музикою М. Лисенка. Драматург жанр свого твору визначив як «народна драма з музикою, співами та танцями». І справді, в цьому спектаклі було сконцентровано найтиповіші ознаки української музичної драматургії: народнопісенна основа мелодики вистави; правдивість у відтворенні картин життя і побуту, народних обрядів і звичаїв; органічне вилетнення музичних елементів у драматургічну тканину п'єси. Як слушно зазначає О. Шубравська, художні переваги драми «Ой не ходи Грицю...» виявляються вже на рівні літературного твору: «... М. Старицький зловив у народних обрядах, звичаях, піснях високу поезію, і це дало мо-

жливність створити цікаву п'єсу на основі мотиву пісні» [15, с. 58]. Під його ж майстерною рукою режисера-постановника ця драма виросла до високохудожньої вистави, яка зачаровувала глядача вдалими декораціями, вправними танцями, співами, мальовничістю, емоціональністю виконання, чудовим звучанням оркестру та голосів. «Створювалась ілюзія, ніби на сцені виступають не актори, співаки, танцюристи, а живуть справжнім життям дійові особи з їх душевними переживаннями, святковими обрядами, піснями, танцями, з щоденними клопотами та розмовами» [14, с. 212–213]. І хоча О. Шубравська зауважує, що в п'єсі має місце «певне надуживання фольклорно-етнографічними картинами, які подекуди уповільнюють дію, пригашають активність героїв» [15, с. 59], проте сама ж вона й виправдовує таке «надуживання» тим, що зображувані події відбуваються у святкові дні, і тому для правдивого їх відтворення без пісень не обійтись: «Такі пісні, як «Ой у лузі та і при березі», «Як пішла я по суниці у ліс», що їх виконують у першому випадку родич Грицька Хома і хор парубків, а в другому – сестра Грицька Дарина і хор дівчат, також не мають безпосереднього стосунку до розгортання сюжету, однак вони – складова духовної атмосфери молоді під час дозвілля» [15, с. 59].

Таким чином, великий зспіваний хор і професійний оркестр входили до складу трупі М. Старицького, що забезпечувало постановку музично-драматичних вистав на високому мистецькому рівні.

У вже згаданій виставі «Ой не ходи Грицю...» яскраво виявилась ще одна риса творчого почерку М. Старицького-режисера – його вміння талановито поєднувати мистецьку вишуканість з життєвою простотою. Як згодом зазначала С. Тобілевич, «Очі глядачів милувалися дуже красиво розташованими по сцені групами дівчат і хлопців, які співали й танцювали. Михайло Петрович любив на сцені показувати особливості українського побуту, бо в ньому дійсно було багато "мальовничого-гарного"» [13, с. 202].

Важлива особливість режисерського методу М. Старицького – вміння створювати неперевершені масові сцени завдяки «зіграному» акторському ансамблю. Кожен із учасників масової сцени знав своє місце і свою роль: парубки залицалися до дівчат, пригощали їх ласощами, сміялися, розмовляли, шепотіли або займалися звичними сільськими справами. «Виконуючи пісні, вони об'єднувались у мальовничі невимушені групи і виявляли не лише свіжість і милозвучність голосів, ... а й ті почуття, настрої, переживання, якими наповнена пісня. ...Танцюючи, виконавці не забували, що вони є лише складовою частиною одного цілого» [14, с. 217–218].

Для того щоб створити цілісне драматургічне дійство, необхідна була щоденна копітка праця. Цікаві свідчення про роботу М. Старицького як режисера-постановника знаходимо в спогадах актриси О. Зініної: спочатку Михайло Петрович готував докладний план вистави, а потім починав роботу з акторами: сам читав п'єсу, далі «пояснював усі характери дійових осіб, суть конфлікту, ідею <...> Коли приступали до репетиції, Михайло Петрович сідав за стіл і клав перед собою свою книжечку, – в ній були намальовані всі мізансцени, і всі ми мусили пильно

пам'ятати свої місця» [4, с. 26]. І далі акторка продовжує: «Коли дивишся, було, на спектакль з публіки, весь рух на сцені здавався таким простим, натуральним, а досягалась ця натуральність довгою роботою. Щодо ролей, то Михайло Петрович студіював їх з нами. Кожне слово, кожен жест показував він так яскраво... Він завжди казав нам: "Живіть на сцені! Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, почувайте, що все це коїться з вами в житті"» [4, с. 26].

Важливо, що в театрі М. Старицького манера акторського виконання української музичної драматургії відрізнялась від традиційної для того часу «штукарської», мелодраматичної гри, що мала місце в оперетах, водевілях та музичних комедіях. Приміром, Людмила Старицька-Черняхівська згадує: «...Москва і Петербург, при звичаєні вже до найкращих театральних вистав, зачаровані були українським театром. Життя било з нього живим джерелом. Воно визначалося і в талановитій грі артистів, і в п'єсах, які виконували вони, і взагалі у всім тим, що зветься словом «постановка»...» [11, с. 682]. І далі вона ж наводить слова рецензента «Русских Ведомостей»: «Прекрасно срепетованные, заботливо поставленные и характерно без всякой шаржировки исполняемые пьесы производят на зрителей очень хорошее впечатление» [11, с. 682]. Отже, манера виконання українських акторів приємно вражала навіть при звичаєних до найкращих європейських вистав столичних глядачів, бо відзначалася простою й правдивістю. І в цьому теж неабияка заслуга М. Старицького-режисера, що був послідовним противником «штукарства» і «трюкачества», особливо характерних для виконавців ролей у комедіях.

Отже, до здобутків М. Старицького як режисера слід віднести підвищення акторської виконавської культури. Крім того, на переконання П. Кравчука, заслуга М. Старицького-режисера в тому, що «з ви-

стави він умів створити захоплююче і правдиве сценічне дійство <...> Особливе розуміння М. Старицьким театральності в спектаклі давало йому можливість бути дієвим у розгортанні сюжету і сценічно-ефектним у засобах художнього оформлення вистави» [6, с. 212].

Таким чином, трупа М. Старицького була тією творчою лабораторією, у якій збагачувалось та вдосконалювалось українське акторське та режисерське мистецтво, передусім у постановці музично-драматичних вистав.

І показовий факт: порівнюючи трупи М. Кропивницького та М. Старицького, які одночасно прибули на гастролі до Петербурга, місцеві критики у своїх рецензіях наголошували, що театр М. Старицького є неперевершеним у виконанні музичних творів: «І якщо трупа Кропивницького полонила глядача «Наймичкою» та «Глитаєм», трупа Старицького не мала рівних у виставах «Утоплена» або «Ніч під Івана Купала»...» [14, с. 145]. Це є ще одним підтвердженням того, що театр М. Старицького функціонував саме як музично-драматичний.

Висновки. На підставі аналізу роботи М. Старицького як режисера-постановника музично-драматичних вистав протягом 1885–1891 рр. визначено такі особливості його творчого методу й естетичні засади режисерської діяльності: правдивість, етнографічна й побутова достовірність у відтворенні картин народного життя на сцені; увага до художнього оформлення спектаклю; поєднання мистецької вишуканості з життєвою простою; вагома роль хору й оркестру у створенні цілісного театального дійства; ретельно продумані й відпрацьовані масові сцени; реалістична манера акторської гри у музично-драматичних виставах. Підтверджено, що український театр М. Старицького функціонував як музично-драматичний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619–1919 / Дмитро Антонович. – Київ : ВІП, 2003. – 418 с.
2. Архимович Л. Українська класична опера : історичний нарис / Л. Архимович. – Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1956. – 319 с.
3. Загайкевич М. П. Українська музична культура / М. П. Загайкевич // Історія української культури: у 5 т. – Київ : Наук. думка, 2005. – Кн. 2, т. 4. – С. 207–284.
4. Зініна О. Два слова / О. Зініна // Театр. – Київ, 1940. – № 11. – С. 26.
5. Изваріна О. М. Українське оперне мистецтво в історії національної художньої культури другої половини XIX – першої третини XX століття : монографія / Олена Миколаївна Изваріна. – Київ : НАКККіМ, 2011. – 236 с.
6. Кравчук П. Михайло Старицький – режисер / Петро Кравчук // Наук. вісник: зб. наук. праць / М-во культури України; Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. – Київ, 2012. – С. 195–216.
7. Лягушенко А. Михайло Старицький – видатний організатор театральної справи / Андрій Лягушенко // Науковий вісник / Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення. – Київ, 2012. – Вип. 10. – С. 217–225.
8. Мар'яненко І. О. Минуле українського театру : зустрічі, творча праця / І. О. Мар'яненко. – Київ : Мистецтво, 1951. – 240 с.
9. Пилипчук Р. Михайло Старицький – театральний діяч: стан і перспективи вивчення / Р. Пилипчук // М. Старицький: творче обличчя і місце в національній культурі : тези доповідей і повідомлень наук. конф., (Київ, 17–18 грудня 1990 р.). – Київ, 1990. – С. 67–69.
10. Станішевський Ю. Український театр кінця XIX – початку XX століть: проблеми синтетичної природи і становлення національного режисерського мистецтва / Юрій Станішевський // Нариси з історії театального мистецтва України XX століття / Ін-т проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України; редкол.: В. Сидоренко (голова) [та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 11–80.
11. Старицька-Черняхівська Л. М. Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки) / Людмила Старицька-Черняхівська // Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – Київ : Наук. думка, 2000. – С. 630–740.
12. Старицький М. Твори : у 8 т. / М. Старицький. – Київ: Дніпро, 1965. – Т. 8. – 751 с.
13. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / Софія Тобілевич. – Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1957. – 476 с.
14. Український драматичний театр: Нариси історії : в 2 т. / Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР. – Київ : Наук. думка, 1967. – Т. 1: Дожовтневий період. – 519 с.
15. Шубравська О. Ідейно-естетичні функції пісні в п'єсах М. П. Старицького / О. В. Шубравська // Нар. творчість та етнографія. – 1990. – № 6. – С. 55–62.

REFERENCES

1. Antonovych D. (2003). Trysta rokiv ukrainskoho teatru. 1619–1919 [Three hundred years of the Ukrainian theatre]. – Kyiv: VIP, 418.
2. Arkhymovych L. (1956). Ukrainska klasyczna opera : istorichni narys [Ukrainian classical opera: historical essay]. Kyiv : Derzh. vyd-vo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury, 319.
3. Zahaikevych M. P. (2005). Ukrainska muzychna kultura. Istoriia ukrainskoi kultury: u 5 t. [Ukrainian music culture. History of Ukrainian culture: in 5 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka, 2, 4. pp. 207–284.
4. Zinina O. (1940). Dva slova. Teatr. [Two words. Theatre]. Kyiv, 11, p. 26.
5. Izvarina O. M. (2011). Ukrainske operne mystetstvo v istorii natsionalnoi khudozhnoi kultury druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX stolittia: monohrafiia [Ukrainian opera art in the history of national artistic culture of the second half of the nineteenth – first third of the twentieth century: monograph]. Kyiv : NAKKKiM, 236.
6. Kravchuk P. (2012). Mykhailo Starytskyi – rezhysler [Mikhail Staritsky – director]. Nauk. visnyk: zb. nauk. prats [Scientific herald: collection of scientific works]. M-vo kultury Ukrainy; Kyiv. nats. un-t teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho [Ministry of Culture of Ukraine; I.K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theater, Cinema and Television]. Kyiv, pp. 195–216.
7. Liahushchenko A. (2012). Mykhailo Starytskyi – vydatnyi orhanizator teatralnoi spravy [Mikhailo Staritsky – prominent organizer of theatrical business]. Naukovyi visnyk [Scientific herald] Kyiv National University of Theater, Cinema and Television. Kyiv, 10, pp. 217–225.
8. Marianenko I. O. (1951). Mynule ukrainskoho teatru : zustrichi, tvorcha pratsia [Past of the Ukrainian Theater: Meetings, Creative Work]. Kyiv: Mystetstvo, 240.
9. Pylypchuk R. (1990). Mykhailo Starytskyi – teatralnyi diiach: stan i perspektyvy vyvchennia [Mikhailo Staritsky – the theater figure: the state and prospects of study]. M. Starytskyi: tvorche oblychchia i mistse v natsionalnii kulturi : tezy dopovidnei i povidomlen nauk. konf., (Kyiv, 17–18 hrudnia 1990 r.). [M. Staritsky: creative person and place in national culture: theses of reports and reports of scientific conferences (Kyiv, December 17-18, 1990)]. Kyiv, pp. 67–69.
10. Stanishkevskyi Yu. (2006). Ukrainskyi teatr kintsia XIX – pochatku XX stolit: problemy syntetychnoi pryrody i stanovlennia natsionalnoho rezhyserskoho mystetstva [Ukrainian Theater of the end of the nineteenth – early twentieth centuries: problems of synthetic nature and the formation of national directorial art]. Narysy z istorii teatralnoho mystetstva Ukrainy XX stolittia [Essays on the history of theater art of Ukraine of the twentieth century]. In-t problem suchasnoho mystetstva Akademii mystetstv Ukrainy [Institute of contemporary art of the Academy of arts of Ukraine]. Kyiv, Intertekhnolohiia, pp. 11–80.
11. Starytska-Cherniakhivska L. M. (2000). Dvadsiat piat rokiv ukrainskoho teatru (Spohady ta dumky) [Twenty-five years of the Ukrainian theater (memoirs and thoughts)]. Vybrani tvory. Dramatychni tvory. Proza. Poeziia. Memuary [Selected Works. Dramatic works. Prose. Poetry. Memoirs]. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 630–740.
12. Starytskyi M. (1965). Tvory: u 8 t. [Works: in 8 volumes]. Kyiv: Dnipro, 8, 751.
13. Tobilevych S. (1957). Moi stezhky i zustrichi [My paths and meetings]. Kyiv : Derzh. vyd-vo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR, 476.
14. Ukrainskyi dramatychnyi teatr: narysy istorii : v 2 t. [Ukrainian drama theatre: essays on history: 2 volumes] (1967). Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnografii im. M. T. Rylskoho AN URSR [M. T. Rylsky Institute of art studies, folklore and ethnography of Academy of Sciences of the URSR]. Kyiv, Nauk. dumka, 1: Dozhovtnevyi period [Pre-October period]. 519.
15. Shubravska O. (1990). Ideino-estetychni funktsii pisni v piesakh M. P. Starytskoho [The ideological and aesthetic functions of the song in the plays by M. P. Staritskyi]. Nar. tvorchist ta etnografiia [Folk creativity and ethnography]. 6. pp. 55–62.

M. Starytskyi – a director of musical and drama performances (1885–1891)

L. Y. Kokhan

Abstract. The research analyzes the work of M. Starytskyi as the director of the musical drama performances during the years 1885–1891. It determines the aesthetic principles of his directing activity: truthfulness, ethnographic and household authenticity in reproducing on the stage of paintings of folk life; attention to the artistic design of the play; The role of the choir and orchestra plays a significant role in creating a theatrical performance; perfect mass scenes; realistic acting. It confirms that M. Starytskyi's theater functioned as a musical-dramatic one.

Keywords: *M. Starytskyi's theater, director, musical and drama performances, artistic design, acting, orchestra, choir.*

М. Старицкий – режиссер музыкально-драматических спектаклей (1885–1891 гг.)

Л. И. Кохан

Аннотация. Проанализирована деятельность М. Старицкого как режиссера-постановщика музыкально-драматических спектаклей в 1885–1891 гг. Определены эстетические основы его режиссуры: этнографическая и бытовая достоверность в воссоздании на сцене картин народной жизни; внимание к художественному оформлению спектаклей; весомая роль хора и оркестра в создании театрального действия; совершенные массовые сцены; реалистичная актерская игра. Подтверждено, что театр М. Старицкого функционировал как музыкально-драматический.

Ключевые слова: *театр М. Старицкого, режиссер-постановщик, музыкально-драматические спектакли, художественное оформление, актерская игра, оркестр, хор.*

DESIGN

Особливості дизайну поліфункціональних малих архітектурних форм: композиційні схеми

Л. В. Обуховська

Національний авіаційний університет, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: lyubavaline@i.ua

Paper received 28.01.18; Accepted for publication 05.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-03>

Анотація. Сьогодні роль і місце малих архітектурних форм у дизайні архітектурного середовища помітно змінилася. Враховуючи розширення функціонального ряду та місць встановлення цих об'єктів у просторі, виникають нові аспекти відносно їх зовнішнього вигляду. У статті з позиції предметного дизайну розглядаються поліфункціональні малі архітектурні форми як нові перспективні об'єкти дизайну. На основі основних засобів композиції розроблено композиційні схеми поліфункціональних малих архітектурних форм, які дають можливість значної варіативності та індивідуальності створюваних об'єктів.

Ключові слова: мала архітектурна форма, дизайн, поліфункціональність, унікальність, композиційна схема.

Вступ. У сучасному місті взаємозв'язок людини з його оточенням і сама структура урбанізованого середовища ускладнюється. Постійно перебуваючи в оточенні багатоповерхової забудови, мешканець міста все більше втрачає зв'язок із живою природою і відчуття співмасштабності до свого оточення. Тому таке істотне значення набуває естетика деталей міського середовища.

На даному періоді свого становлення Україна виходить на міжнародну арену, зовнішній вигляд міст, особливо густонаселених, має вирішальне значення, наприклад, для приваблення туристів і мігрантів. Одним із ключових елементів при формуванні враження від міст є малі архітектурні форми, які повсюдно супроводжують мешканців і його гостей. Саме їх прерогативою залишається забезпечення важливого для сприйняття міського простору, що постійно змінюється, переходу з людського розміру до габаритів будівель, вулиць і площ.

Сьогодні про малі архітектурні форми можна говорити як про цілком самостійні об'єкти предметного дизайну, а виходячи з цього, що кожна мала архітектурна форма має свої структурні особливості, певний зовнішній вигляд, функцію і створена для встановлення у конкретному середовищі. Нині у матеріальному світі існує тенденція до розширення функцій того чи іншого простору, приладу, речі і т.д., тому варто її застосувати до створення подібних малих форм.

Короткий огляд публікацій за темою. У переважній більшості науково-популярних джерел ХХ століття зазначається, що малі архітектурні форми як елементи наповнення середовища мають яскраво виражене «архітектурне» походження. Саме тому вони завжди описувалися з позиції архітектури і досить вузько, мимохідь. Таким опосередкованим чином їх розглядали у своїх роботах А.Єфімов, Г.Мінервін, В.Шимко [2] – в архітектурному ракурсі, Н.Ганкіна [1], В.Кучерявий [3] – у середовищному. Умовно дизайнський аспект досліджував В.Свідерський [6]. З точки зору предметного дизайну малі архітектурні форми цілеспрямовано досі не розглядалися.

Мета. Враховуючи розширення функціонального ряду та місць встановлення малих архітектурних форм у середовищі, виникають нові аспекти відносно їх зовнішнього вигляду, власне, їх композиції. Беручи до уваги сучасні тенденції в архітектурній і дизайнерській індустрії, деякі аспекти дизайну у створенні нових малих архітектурних форм варто розглянути ширше і запропонувати можливі варіанти композиційних схем нових об'єктів, адаптуючи до нинішніх трендів у вказаних галузях.

Матеріали та методи. Методом спостереження і аналізу визначено, що сучасна тенденція дизайну малих архітектурних форм тяжіє до нестандартності й оригінальності художніх рішень. Узагальнюючи зібраний візуальний ряд малих форм була здійснена спроба вивести найбільш дієві та реалістичні композиційні схеми з їх наочним представленням на прикладі у 3D змодельованих моделей.

Результати та їх обговорення. Малі архітектурні форми, які оцінюються, перш за все, за своїм естетичним або утилітарним значенням, займають своє особливе і вагоме місце у ландшафтній архітектурі та будівництві в цілому. На протигагу явному підкресленню суто конкретної функції у благоустрої ще двадцятирічної давності, сучасна тенденція дизайну малих архітектурних форм завдяки стрімкому технологічному розвитку представляє собою певний художній образ і гармонійне поєднання з навколишнім середовищем.

Аж до кінця ХХ століття масштаби будівництва в країні визначали вимоги до типізації, уніфікації та стандартизації малих архітектурних форм та інших елементів благоустрою. Типові малі архітектурні форми і тоді, і нині застосовуються в умовах масової забудови. Типізація малих архітектурних форм поки йде за двома напрямками. З одного боку, випущені та діють альбоми малих архітектурних форм із різноманітною номенклатурою, з іншого боку, є пропозиції зі створення набору типових елементів, з яких можуть збиратися різноманітні малі архітектурні форми. Але, крім цього, типові малі форми можуть сполучатися з індивідуальними. Пропорційні співвідношення таких сполучень залежить від значення території їх розмі-

щення для населеного пункту або окремого (приватного) замовника, статусу останнього та характеру малих форм.

Проте існує два негативних моменти у встановленні типових малих архітектурних форм: по-перше, знеособлення ділянок благоустрою через постійні набридливі необґрунтовані повтори, а по-друге, розробка типових серій для масового розміщення у житлових, іноді схожих між собою, районах багатьох міст країни, що повсюдно використовувалося у колишньому СРСР. Так втрачалося індивідуальне обличчя чималої кількості міст.

З початку XXI століття серед прогресивних кіл будівничої сфери склалася тенденція до створення можливостей індивідуальних рішень у конкретному середовищі, ліквідація типовості та одноманітності у просторових об'єктах. Звідси – у індивідуальному виготовленні малих архітектурних форм можна виокремити два способи: перший – виготовлення невеликих авторських партій, тобто серій, другий – створення виключно ексклюзивних малих форм шляхом індивідуального замовлення для конкретного ансамблю або окремого просторового осередку, або для підкреслення певного стилю будівлі.

Сьогодні малі архітектурні форми виконують завдання підвищення комфорту перебування людини в міському і парковому середовищі, зручності її соціальних контактів, відпочинку, комунікацій, а також привнесення естетики в суспільство. І для забезпечення позитивного їх сприйняття доцільніше встановлювати індивідуальні малі архітектурні форми.

Нинішня багатовекторна художньо-конструктивна діяльність у світі потребує індивідуального і комплексного підходів у проектуванні принципово нових об'єктів. Такими в міському просторі у найближчому майбутньому можуть стати поліфункціональні малі архітектурні форми, які можуть бути і в основному є самостійними повноцінними сучасними композиціями.

Поліфункціональна мала архітектурна форма – це цілісний, композиційно завершений об'єкт, в якому доцільно поєднано кілька різних за призначенням видів, по суті функцій, простих малих архітектурних форм з точки зору визначеного місцезонаштування об'єкту і художнього задуму дизайнера [4].

Блокування кількох функцій – один із принципів формування малих архітектурних форм (за Н.З.Ганкіною [1]). Унікальність поліфункціональності і полягає у тому, щоб за мінімум художніх засобів поєднати кілька функцій і не втратити лаконічності та привабливості форми, зручності та релаксаційної властивості, миловидності та завершеності образу, враховуючи сучасні тенденції в дизайні й архітектурі, новітні технології та матеріали [5].

При їх формуванні варто користуватися розгалуженою класифікацією поліфункціональних малих архітектурних форм [7], які дають можливість значної варіативності створюваних об'єктів, причому різної комбінації функцій, зовнішнього вигляду, змісту і локації без шкоди для практичного результату, але з користю для художнього враження, яке формує ще одне функціональне завдання у створенні поліфункці-

ональних малих архітектурних форм для конкретного простору [5].

Однією з особливостей дизайну поліфункціональних малих архітектурних форм є композиційні (компонувальні) схеми – найбільш дієві та реалістичні для задіяння, за якими поєднуються та упорядковуються складові елементи в єдиний завершений і привабливий об'єкт.

На першому етапі створення поліфункціональної малої архітектурної форми слід принципово визначити тип композиції (див. табл. 1), а також композиційну взаємозалежність складових частин новостворюваного об'єкту, яка може бути (див. табл. 2):

- цілісна, у якій форма виглядає як композиційно єдиний осередок;
- членована, де у формі композиційно виокремлюються кілька частин за трьома проявами закономірності – рівнозначна, підпорядкована, метрична.

На другому етапі формування поліфункціональної малої архітектурної форми варто продумати, чи буде проєктований об'єкт симетричним (див. табл. 3) і за якою із розроблених схем буде розвиватися композиція у горизонтальній і вертикальній площині (див. табл. 4 і 5). Ці схеми дають можливість значної варіативності та індивідуальності створюваних об'єктів, а значить їх ексклюзивності, що цінно.

Висновки. З огляду на сучасні тенденції у їх дизайні можна говорити про унікальність та індивідуальність нових об'єктів.

Таблиця 1. Типи композиції поліфункціональних малих архітектурних форм

Площинна (фронтальна)	Об'ємна	Просторова
		

* Усі представлені моделі – розробка автора.

Таблиця 2. Композиційна взаємозалежність складових частин поліфункціональних малих архітектурних форм

Вид взаємозалежності частин	Прояв закономірності	Наочний приклад *
Цілісна	–	
Членована	Рівнозначна	
	Підпорядкована	
	Метрична	

* Усі представлені моделі – розробка автора.

Сучасний технологічний прогрес у поєднанні з художнім образом дають змогу досягнути максимальної ефективності використання малих архітектурних форм шляхом збільшення їх функцій у одному об'єкті з метою виконання функціонального навантаження на конкретний міський осередок і його вдале опорядження.

Таблиця 3. Композиційні схеми дизайну поліфункціональних малих архітектурних форм за симетричністю елементів

Вид симетрії	Схема	Наочний приклад *
Симетрична 4-секторна (6-, 8-, ... N-)		
Дзеркальна (суміжна)		
Дисиметрична (протилежна)		
Асиметрична		

* Усі представлені моделі – розробка автора.

Таблиця 4. Композиційні схеми дизайну загальної структури поліфункціональних малих архітектурних форм у вертикальній площині

Вид композиції	Схема	Наочний приклад *
Однорівнева		
Пірамідальна		
Домінантна		
Різнорівнева		

* Усі представлені моделі – розробка автора.

Сучасні світові тенденції, що полягають у комфорті та привабливості простору перебування людини, дик-

тують різноманіття форм та функцій малих архітектурних форм з огляду на їх поліфункціональність і художній образ, що, у першу чергу, впливає на композицію об'єкта, на композиційні взаємозв'язки і схеми у його структурі.

Таблиця 5. Композиційні схеми дизайну загальної структури поліфункціональних малих архітектурних форм у горизонтальній площині

Вид композиції	Схема	Наочний приклад *
Лінійна		
Центрична		
Кругова		
Хрестоподібна		
Віялоподібна		
Ритмічна		
Складена		
Хаотична		

* Усі представлені моделі – розробка автора.

ЛІТЕРАТУРА

- Ганкіна Н. З. Малые архитектурные формы, элементы благоустройства и оборудования городских территорий / Н.З.Ганкина. // Ландшафтная архитектура: Краткий справочник архитектора / Под ред. И.Д.Родичкина. – К.: Будивельник, 1990. – С. 281-307.
- Дизайн: Иллюстрированный словарь-справочник / Г.Б.Минервин, В.Т.Шимко, А.В.Ефимов и др. – М.: Архитектура-С, 2004. – 288 с.
- Кучерявий В.П. Озеленення населених місць: Підручник / В.П.Кучерявий. – Львів: Світ, 2005. – 456 с.: іл.
- Обуховська Л.В. До питання використання у термінології дизайну поняття «поліфункціональні малі архітектурні

- форми» // Теорія та практика дизайну: Збірник наукових праць / Мистецтвознавство. – К.: «ЦП «Компринт», 2017. – Вип. 12. – С. 174-182.
5. Обуховська Л.В. Засади проектування малих архітектурних форм у міському середовищі та інтер'єрах // Мистецтвознавство. Соціальні комунікації. Медіапедагогіка: Колективна монографія [наук. ред.: О.В.Безручко]. – К.: Видав. Центр КНУКіМ, 2016. – Т. 3. – С. 148-176.
6. Свідерський В.М. Малі архітектурні форми. Вид. 2-е, переробл. і доп. / В.М.Свідерський – К.: Будівельник, 1976. – 62 с.: іл.
7. Яценко Е., Недашковський Б., Онищенко В., Шитова К., Обуховская Л. Классификация полифункциональных малых архитектурных форм // Creativitate. Tehnologie. Marketing: Al IV-lea Simpozion international, 26-28 oct. – Chisinau: Univ. Tehn. a Moldovei, 2017. – С. 71-76.

REFERENCES

1. Gankina, N. Z. Small architectural forms, elements of accomplishment and equipment of city territories // Landscape architecture: Short reference book of architect, Kyiv, 1990. P. 281-307.
2. Design: Illustrative dictionary-reference book // Architecture-S. Moskow, 2004. 288 p.
3. Kucheryavuj, V.P. Landscaping of populated places: Textbook. Lwiw, 2005. 456 p.
4. Obukhovska, L. V. To the question of the use in terminology of design of concept «polifunctional small architectural forms» // Theory and practice of design: Arts. Kyiv, 2017. #12. P. 174-182.
5. Obukhovska, L. V. Principles of designing of the small architectural forms in the urban environment and interiors // Arts. Social communications. Media pedagogic: Collective monograph. Kyiv, 2016. #3. P. 148-176.
6. Sviderskyj, V. M. The small architectural forms. Kyiv, 1976. 62 p.
7. Yatsenko, E., Nedashkivskyj, B., Onyshchenko, V., Shytova, K., Obukhovska, L. Classification of polifunctional small architectural forms // Creativity. Technology. Marketing: The 4-th international symposium, 26-28 oct. Chisinau, Tehn. Univ. of Moldova, 2017. – P. 71-76.

Features of design of polifunctional small architectural forms: composition schemes

L. V. Obukhovska

Abstract. Today a role and place of small architectural forms in design of architectural environment changed visibly. Taking into widening of functional row and places of establishment of these objects in space, there are new aspects in their outward appearance. In the article from position of subject design polifunctional small architectural forms as new perspective design objects are considered. On the basis of main composition means, the composition schemes of polifunctional small architectural forms, that give an opportunity of great variations and individuality of created objects, were worked out.

Keywords: *small architectural form, design, polifunctionality, unicity, composition scheme.*

Особенности дизайна полифункциональных малых архитектурных форм: композиционные схемы

Л. В. Обуховская

Аннотация. Сегодня роль и место малых архитектурных форм в дизайне архитектурной среды заметно изменилась. Учитывая расширение функционального ряда и мест установления этих объектов в пространстве, возникают новые аспекты относительно их внешнего вида. В статье с позиции предметного дизайна рассматриваются полифункциональные малые архитектурные формы как новые перспективные объекты дизайна. На основе основных средств композиции разработаны композиционные схемы полифункциональных малых архитектурных форм, которые дают возможность значительной вариативности и индивидуальности создаваемых объектов.

Ключевые слова: *малая архитектурная форма, дизайн, полифункциональность, уникальность, композиционная схема.*

ECONOMICS

Economic mechanism of enterprises' venture activity in Ukraine

S. M. Illiashenko^{1*}, V.V. Bozhkova², O.M. Derykolenko²

¹Sumy State University (Ukraine), University of Economics and Humanities (Bielsko-Biala, Poland)

²Sumy State University

*Corresponding author. E-mail: Illiashenko.s@gmail.com

Paper received 26.01.18; Accepted for publication 30.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-04>

Abstract. The article deals with nature of economic mechanism as a systematic complex of mechanisms by activity types and a coordinated complex of interrelations and norms, which regulate them. Definition of venture activity economic mechanism is suggested. Theoretical and methodic approach to form venture activity economic mechanism, which includes tools (economic, organization, motivational, etc) and allows to specialize and take into account innovative, investment, risk and organizational peculiarities of the venture activity, is improved.

Keywords: *economic mechanism, subsystem, venture activity, enterprise.*

Introduction. An economic mechanism is determinative in any activity. In its formalized form it demonstrates systematic complex of mechanisms by types (economic, organization, etc), on the one hand, and on the other hand – coordinated complex of interrelations and norms, which regulate them.

Short review of publications on theme. The problem to determine economic mechanism is not new for scientists. Some constituents of the economic mechanism were analyzed by: Goryacheva K.S. [1], Gubareva I.O. [2], Kruglov M.I. [3], Kruglova N.Yu. [4], Kulman A. [5], Logutova T.H. [6], Ponomarenko V.S. and Yastremskaya Ye.N. [7], Putyatin Yu.A. and Pushkar A.I. [8], Rayevanyeva O.V. [9] and many others. Although, there is great deal of researchers' scientific achievements regarding formation and introduction of different mechanisms, definition of enterprises' venture activity economic mechanism requires to be observed in more detail and methodological bases are to be grounded, considering the fact that it represents specific activity (venture – high-risk, highly intellectual, investment complicated) and has essential distinctive peculiarities.

Object of the article. The object of the research is to improve an approach to form enterprises' venture activity economic mechanism in Ukraine.

Materials and methods. Methodological base of the research includes dialectical method of the scientific cognition, general scientific principles to carry out complex studies, fundamental regulations of the modern economic theory, and marketing, conceptual regulations regarding enterprises' venture activity control. The implemented system and functional analysis is well-known and provides reliability of the received results and conclusions.

Results and their discussion. The essential differences of venture activity mechanism are so called "three V" (from English words: *Volume, Velocity and Variety*):

- volume is a physical volume size of additional innovative works for enterprise at all stages of the venture project realization (starting from ideas selection), and receiving of small income from outdated funds moving out;

- velocity is either necessity to process results with high speed, or time limitation for introduction of venture and for capital gains obtaining;

- variety means an ability simultaneously to process various data and to realize venture projects which are divergent by risk types.

We consider mechanism as a system, which defines an order of some activity. Flexibility of venture enterprises' economic mechanism, its ability fast and effectively to respond to changes (fields of science and technology development, demand structure, political situation, economic conjuncture etc) is of great importance under market conditions. That is why, there are urgent issues regarding interrelations between economic mechanism components and their transformation possibilities.

In general, **an economic mechanism of venture activity** is a set of economic, organizational and motivational relations, regulated by active legal, political, technological, social, market and other public norms, on the bases of which venture projects are introduced.

The given proposal lets to understand essence of this mechanism deeper and to distinguish it from other economic mechanisms [10]. It includes the following main constituents:

- economic mechanism (including financial and foreign economic),

- organizational mechanism (including social and legal),

- motivational mechanism (including motivations of enterprise and scientific and technical development).

Let us analyze them. In general we consider the given constituents as the following definitions, peculiarities and structural elements.

Economic mechanism of the venture activity (including financial and foreign economic) is an economic system (fig. 1), which defines an order to receive income and settlements for all participants of the venture activity. Such system generally traditionally includes informational, controlling, guided and providing subsystems, which include the following components:

- informational – an incoming economic information (external and internal),

- controlling – benchmarks and methodological provision,

- guided – methodic apparatus, indicators and criteria of their evaluation,

- providing – resource and tools provision, means.

If we observe financial mechanism separately, it will include specific elements, which characterize peculiarities of the financial activity.

Organizational mechanism of the venture activity (including social and legal) is a system to control venture

activity of the enterprise, which is regulated by legal and social field in the state, on the one hand, and investor's demands and enterprises' abilities, on the other hand.

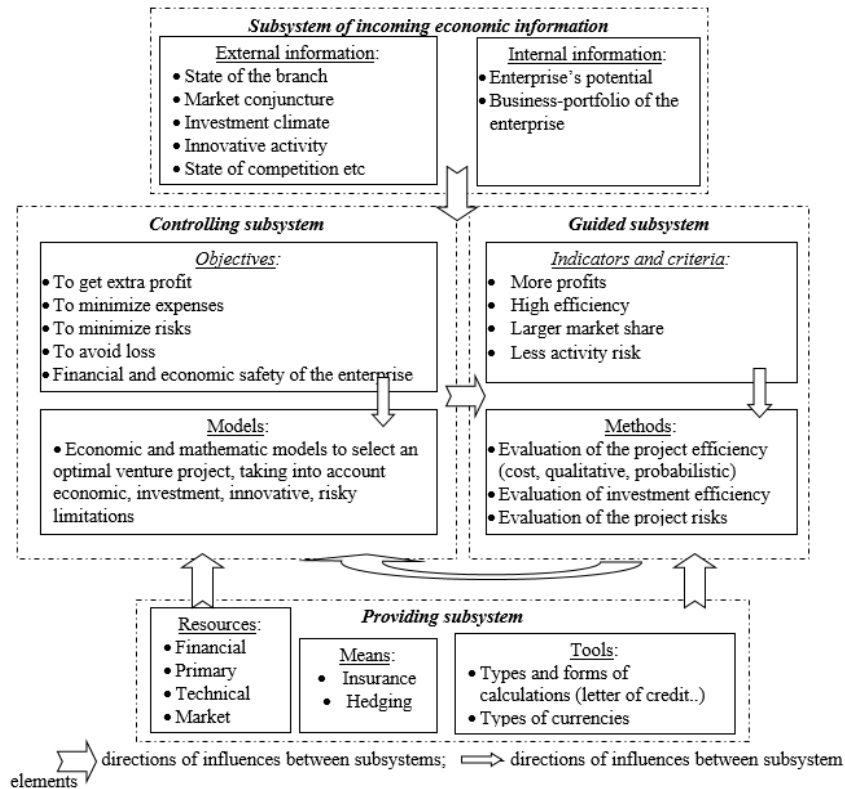

Fig. 1. Economic mechanism of the enterprises' venture activity in Ukraine

The organization mechanism of the venture activity differs from other mechanisms by specific legislative and regulatory acts, which regulate the venture activity, by specific standards (on risks management), by the specific

infrastructure and presence of "third-party" representatives in the controlling subsystem (investors, which receive great number of enterprise's shares for several time) (fig. 2).

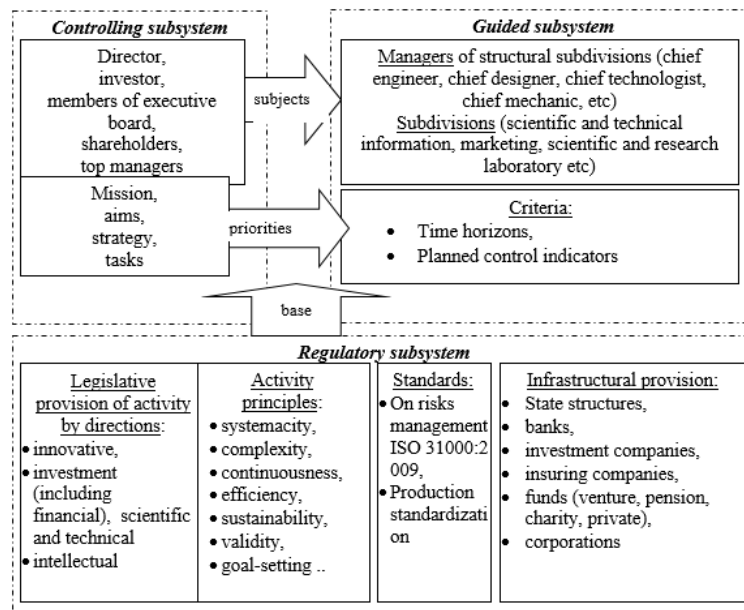

Fig. 2. Organization mechanism of the enterprises' venture activity in Ukraine

Motivational mechanism of the venture activity (including entrepreneur motivations and scientific and technical development) is a system of motivational tools to

influence all participants of the venture activity at the enterprise. Schematically motivational mechanism of the venture activity is similar to organizational mechanism

with difference in its detalization – motives of concrete activity subjects and proper levers of influence on them.

If structural elements of any mechanism contain subject, object, goals, criteria, elements, resources, methods, the structural elements of venture activity economic mechanism at the Ukrainian enterprises may be specified in the following way (fig. 3):

- subjects (investors: state structures, banks, investment companies, insuring companies, venture funds, pension funds, charity funds, private investors, corporations);
- objects (enterprises: small/medium-sized/large; projects: venture, innovative, investment);
- goals (strategic, operational, tactical);
- criteria (indicators, their control values, defined according to goals);
- elements (models, tools, means);
- resources (financial, informational, staff, raw

material);

- methods (according to goals).

As it follows from constituents of venture activity economic mechanism in Ukraine, its economic component is important, but not main: organizational and motivational mechanisms allow to observe it much wider and to understand business-processes much deeper. Besides, let us point out consideration of special advantages, which are provided by ventures realization, mainly:

- improvement of enterprise's image (owing to business, investment, innovative constituents);
- strengthening of market position;
- provision of the competitive advantages;
- increase of stability by means of activity types diversification;
- receiving of additional rent from venture activity economic profit maximization.

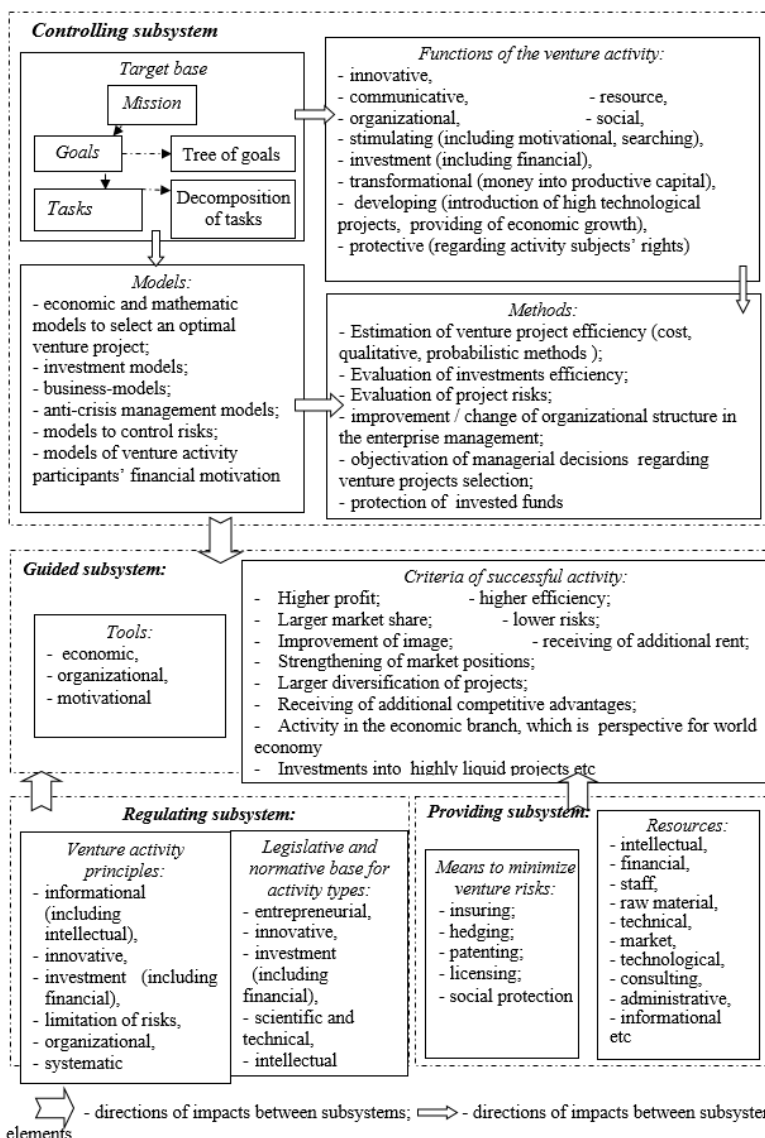

Fig. 3. Scheme of the venture activity economic mechanism of enterprises in Ukraine

From the given list, it follows that market constituent and proper tools, which it provide, will take bigger share with rapid distribution of globalized processes in the enterprise's economic mechanism structure. In future it will lead to distinguishing of new elements in the structure.

Peculiarity of this mechanism is to use combined type of interconnections (vertical and horizontal simultaneously). It lets to use their following advantages:

- clear controllability of processes owing to vertical relations;

- voluntary basis and higher efficiency owing partnership-oriented horizontal relations.

Conclusions. Thus, according to results of the carried out research, we can note:

- study of the economic mechanism nature, as a systematic complex of mechanisms by activity types and coordinated complex of interrelations and norms, which regulate them, allows to define main constituents of the industrial enterprises' venture activity economic mechanism;

- the proposed definition of *venture activity economic mechanism* as a set of economic, organizational and motivational relations, regulated by active legal, political, technological, social, market and other norms, on the basis of which venture projects are introduced, lets deep-

er to understand essence of this mechanism and to distinguish them from other economic mechanisms;

- the improved theoretical and methodological approach to form venture activity economic mechanism, which includes tools system (economic, organizational, motivational etc), gives an ability to detalize and to consider innovative, investment, risk and organizational peculiarities of the venture activity; such approach lets to provide stability of the economic system under conditions of changeable market space, on the one hand, and high levels of venture risks, on the other hand.

The received results allow to understand deeper structural and logic essence of the venture activity economic mechanism. Detalization of its elements provides basis to formalize the process of its improvement/introduction for enterprises-innovators.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горячева К.С. Механизм управления финансовою безопасностью предприятия: автореф. дис. ... к. е. н. – К.: НАУ, 2006. – 20 с.
2. Губарева І.О. Механизм управления экономическою безопасностью банку / І.О. Губарева, О. М. Штаер // Бизнес-информ. – 2011. – № 2. – С. 128-130.
3. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией / М.И. Круглов. – М.: Русская деловая литература, 1998. – 356 с.
4. Круглова Н.Ю. Хозяйственное право: учебн. пособ. / Н.Ю. Круглова. – М.: Издательство РДЛ, 2001. – 912 с.
5. Кульман А. Экономические механизмы: пер. с фр. / А. Кульман / Общ. ред. Н.И. Хрустальной. – М.: АО Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1993. – 192 с.
6. Логутова Т.Г. Формування механізму фінансової стабільності підприємства / Т.Г. Логутова // Бизнес-информ. – 2011. – №2. – С. 115-118.
7. Пономаренко В.С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская. – Харьков: Изд. ХГЕУ, 2002. – 252 с.
8. Путятин Ю.А. Финансовые механизмы стратегического управления развития предприятия / Ю.А. Путятин, А.И. Пушкар, А.И. Тридед. — Харьков: Основа, 1999. – 488 с.
9. Раеванева О.В. Управление развитием предприятия: методология, механизмы, модели: монография. – Харьков: ВД "ИНЖЕК", 2006. — 496 с.
10. Дериколенко О.М. Господарський механізм венчурної діяльності промислових підприємств / В. В. Божкова, О. М. Дериколенко // Економіка та держава. - 2015. - № 4. – С. 20-23.

REFERENCES

1. Goryacheva K.S. Mechanism of enterprise's financial security management: abstr. of thesis. ... PhD of Economics – K.: NAU, 2006. — 20 p.
2. Gubaryeva I.O. Mechanism of bank's economic security management / I.O. Gubaryeva, O. M. Stayer // Business-inform. – 2011. – № 2. – P. 128-130.
3. Kruglov M.I. Strategic management of company / M.I. Kruglov. – M.: Russian business literature, 1998. – 356 p.
4. Kruglova N.Yu. Commercial law: textbook / N.Yu. Kruglova. – M.: RDL Publishing, 2001. – 912 p.
5. Kulman A. Economic mechanisms: translated from French / A. Kulman / Gen. editorship N.I. Khrustaleva. – M.: AO Publishing group "Progress", "Universe", 1993. – 192 p.
6. Logutova T.G. Formation of enterprise's financial stability mechanism / T.G. Logutova // Business-inform. – 2011. – №2. – P. 115-118.
7. Ponomarenko V.S. Enterprise management mechanism: strategic aspect / V. S. Ponomarenko, E. N. Yastremskaya. – Kharkov: KhSEU Publishing, 2002. – 252 p.
8. Putyatin Yu.A. Financial mechanisms of the enterprise development strategic management / Yu.A. Putyatin, A.I. Pushkar, A.I. Trided. — Kharkov: Osнова, 1999. – 488 p.
9. Rayevanyeva O.V. Enterprise development management: methodology, mechanisms, models: monograph. – Kharkiv: "INZhEK" Publishing, 2006. — 496 p.
10. Derykolenko O.M. Economic mechanism of the industrial enterprises' venture activity / V. V. Bozhkova, O. M. Derykolenko // Economy and state. - 2015. - № 4. – P. 20-23.

Хозяйственный механизм венчурной деятельности предприятий в Украине

С. Н. Ильяшенко, В. В. Божкова, А. Н. Дериколенко

Аннотация. В статье исследована природа хозяйственного механизма как системной совокупности механизмов по видам деятельности и согласованного комплекса взаимосвязей и норм, которые ее регламентируют. Предложено определение хозяйственного механизма венчурной деятельности. Усовершенствован теоретико-методологический подход к формированию хозяйственного механизма венчурной деятельности, включая систему инструментария (экономического, организационного, мотивационного, др.), что позволяет детализировать и учитывать инновационные, инвестиционные, рискованные и организационные особенности венчурной деятельности.

Ключевые слова: хозяйственный механизм, подсистема, венчурная деятельность, предприятие.

Reforms in banking system of France and their impact on banking operations development

I. A. Lomachynska, O. A. Andrieieva

Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine
Corresponding author. E-mail: olandreeva95@gmail.com

Paper received 27.12.17; Accepted for publication 07.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-05>

Abstract. The article examines the evolution of the modern banking system of France, which today is one of the most developed and stable in the world. It is shown that the reforms in the banking sector of France in the 1980s and 1990s, changes related to the economic and monetary integration of the EU, the global financial crisis of 2008, and the debt crisis of the EU had a strong impact on the structure, dynamics of development, and the stability of the modern banking system in France. As a result, today the banking system of France is characterized by a high level of concentration and efficiency; developed retail banking business; the largest French banks are in the TOP of the world's transnational banks, are global and systemically significant, form the fourth foreign banking network in the world.

Keywords: *banking system, reforms, financial system of France.*

Introduction. The French banking system is one of the oldest in the world. It has influenced the formation and development of the banking system of the United Kingdom, the United States, most European countries. There are 12 French banks among the 50 largest transnational banks in the world. And they share the second position in the world with Great Britain, after China (28 TNB). At the same time, France is one of many Western European countries, all banks of which have maintained their positions in Top 50 in recent years [1]. The French banks have shown significant stability in the context of the global financial crisis. The French overseas banking network is by far the fourth largest in the world after the banking networks of Japan, the United States, and the United Kingdom.

The French banking system has undergone a complex process of transformation and evolution, and today it is a complex, vertical, integrated system. The banking system of France is a system of "universal banks". While financial markets provide a larger share of funding for large companies, banks play an important role in financing households, small and medium-sized enterprises. The banking system in France is dominated by five banking groups that accumulate 47.6% of assets of all banks in the country [2]. Four of them - BNP Paribas, Groupe Crédit Agricole, Groupe BPCE, Société Générale - are rated by the Financial Stability Board among global systemically significant banks [3]. According to Moody's, the outlook for the French banking system is stable, reflecting the banks' strengthened capital and liquidity and steady loan performance.

Review of publications on this topic. Features of the evolution of the banking system of France are studied both by scientists and national and international specialized institutions (Banque de France, ECB, OECD). Different aspects of the French banking system evolution are covered in C. Blot, S. Kremp [4], F. Labondance, I. Lomachynska [5], P. Sevestre, D. Schoenmaker, and others.

In 2014, the paper "Structural evolutions and reforms of the French banking and financial system from the 1980s: the relationship with the legal process of European integration" [6] was published, which summarizes that the modern banking system of France was formed as a result of a change in banking legislation in 1984 (Banking Act

of 1984), transformations in the context of European integration, changes in financial and banking regulation as a result of the global financial crisis of 2008. The authors also draw attention to the fact that subjects of the banking system of France are often participants in the political and institutional process and affect the financial system and economy regulation.

 douard Fernandez-Bollo [7] investigated the structural reform and supervision of the banking system in France after the global financial crisis and concluded that the reforms of the French banking system were coordinated preventive and curative measures that were legally established and which contributed to the sustainability of the French banking system.

Purpose of study. The aim of the study is to analyze the reforms in the banking sector of France and their impact on the development of modern banking in the country. This will make it possible to understand the changes taking place in the international banking market and to use the successful experience of transforming the banking system of France into developing countries.

Materials of study and methods. Methodological basis of the study is a set of methods and techniques of scientific knowledge. In carrying out the research, systematic, logical, comparative, historical methods of economic processes analysis, static analysis of the dynamics and structure of the development of the banking system of France are used.

Results of study and their discussion. The process of the modern transformation of the French banking system began in the 1980s, when the French financial system was relatively closed, strictly regulated and fragmented, and the state played a significant role in the organization and functioning of the system. This was facilitated by the following reasons. Firstly, the internationalization of the world economy and European economic integration required the openness of the national economy and the financial system of France. Secondly, the French banking system was characterized by inefficient structure and low profitability. Thirdly, it affected the French banking system negatively by raising interest rates in the United States, debt crises in developing countries, the Mexican crisis, and so on.

In 1984, the Banking Act was adopted and the banking system of France was subjected to deregulation, which

caused a significant transformation of the banking system as a whole. The Banking Act of 1984 was aimed at creating a single currency and financial market, strengthening competition in the market of banking services, streamlining and improving the efficiency of the banking system as a whole. As a result, 36 deposit banks and 2 investment banks were nationalized; specialized banking institutions were transformed into universal ones and got the right to provide all customers without limitations with any operations that are characteristic of banking; most of the differences between commercial banks and trade banks were removed, which united most financial institutions into a single supervisory system; created conditions for the emergence of new financial markets and instruments (for example, certificates of deposits, markets for futures and for options).

The law also identified four types of credit institutions: 1) banks belonging to the Fédération Bancaire Française (FBF) (Banque Nationale de Paris (BNP), Paribas, Société Générale); 2) mutual aid banks or cooperative banks (Crédit Agricole); 3) financial companies; 4) specialized financial institutions. The first two types of credit institutions received the right to accept demand deposits for at least 2 years from individuals and legal entities, to issue loans, to provide broad-based banking services. The main purpose of the other two types of credit institutions was to provide specialized loans to households, enterprises and other groups of people.

In the years 1982-1986, the nationalization of banking institutions took place as well as the acceleration of the concentration of bank capital in order to save problem banks, restructuring and strengthening the banking system of France, increasing its productivity and competitiveness in the international market.

In 1986, the first 4 banks were privatized. The privatization of the banking sector was also insisted on by the policy of the European Union. At the beginning of the 1990s most of the banking institutions were privatized, which also contributed to the reduction of France's public debt owing to privatization proceeds. As a result of the rapid concentration of banking in France, a sector was formed where several institutions prevailed. In 1992, 106 out of 462 banks belonged to one of 7 banking groups (BNP, Crédit Lyonnais, Société Générale, Compagnie de Paribas, Compagnie de Suez, Compagnie financière du CIC Et de l'Union européenne, Crédit Commercial de France).

The reform of the EU directives: on the liberalization of the movement of capital (1988), on cross-border competition and on the definition of permitted activities (1989 and 1993), on capital requirements (1989), on deposit guarantees (1994) and on crisis management schemes (2001) played an important role in modernizing the banking system of France.

The growing relationship between banking and insurance activities – «bancassurance» became an important stage in the transformation of banking in France. This strategy of banking diversification first appeared in France in the early 1980s and was carried out in one of two ways: 1) providing banks with insurance services in their networks; 2) the acquisition or creation of insurance subsidiaries. This contributed to the fact that banks conducted a more aggressive, autonomous, risky policy and

were engaged in non-traditional banking operations (life insurance, property and accidents). As a result, numerous mergers took place between banks and insurance companies (Crédit Agricole i Prédica, Société Générale, Sogécap etc.) or cross shareholding (direct holdings between BNP and UAP, CIC and GAN) began to spread. As a result, the 5 largest insurance banks in France are among the 10 largest insurance companies in the country today. Crédit Agricole Assurances, the largest insurance bank, was established in 2009 as a result of the Pacifica, Predica, CACI insurance companies merger with international affiliated companies. Today, Crédit Agricole Assurances is the largest European insurer and the second insurance company in France [2].

After the 2008 crisis, the Basel-III requirements forced some banks to repatriate capital from the insurance sector to increase the bank capital. Another way out was mergers and acquisitions – in 2014, the CNP Assurance insurance company acquired 51% of the shares of the subsidiary insurance company of the Spanish bank Banco Santander. But insurance is still a profitable business for banks. In addition, the risk of the insurance sector is much lower than that of the credit, which increases the financial stability of the bank as a whole.

On the whole, the 1990s marked the internationalization of financial markets and participants, namely, the acceleration of cross-border activities of financial institutions, financial innovations and the creation of financial conglomerates. Under the influence of liberalization, the financial market of France was fully integrated into the world market by the end of the 1990s, also due to elimination of currency controls and strengthening of the French stock exchange positions. The attractiveness of Paris for international investors increased, and the rules governing the access of foreign banks to the French market were significantly weakened. This greatly increased the number of market participants: in 1996, the investment of foreign banks in France amounted to 14.9% of all FDI in the country [6].

The French banking system did not avoid the crisis that arose as a result of the transition from a highly regulated, stable system to a liberalized, competitive, open, efficient, and innovative system. Competition between banks, as well as between banks and securities markets in the struggle for monetary resources, led to a change in the interest margin in lending and losses: in 1993 reserves and losses on bad loans reached 127 billion francs, and in 1994, net bank revenues declined for the first time in history [6].

Since 1997, French banks began to regain their competitiveness and profitability. Banks developed their international activities, expanding their presence abroad. In addition, their cost-control policy allowed them to adapt to the transition to the euro in relatively good conditions.

The appearance of euro accelerated the trend towards concentration and consolidation, especially in the field of investment banking. There were national mergers (acquisition of Société Générale by Crédit du Nord, purchase of Caisse centrale des banques populaires for about 25% of Natixis shares) as well as foreign ones (acquisition of Société Générale by the British bank Hambros and the American investment bank Cowen Securities). The mergers provided France with powerful world-class universal banks. Increasing the size of the potential market resulted

in considerable saving in order to ensure a high level of profitability.

In addition, modernization and liberalization of capital movements resulted in increased competition in the French market, which led to the diversification of French banks in other regions and large foreign financial centers. With the single economic space in the EU, euro was a catalyst for interbank competition. Internationalization and europeanization of the French financial system were also facilitated by the merger and clustering of European stock markets (mainly Euronext) and joining the "wholesale" payment system TARGET2.

The consolidation and concentration of French banking capital took place quickly. If in 2000 the French banking system had 1.9 thousand banks and 25.4 thousand branches, in 2006 the corresponding figures were 829 and 39.5 thousand, in 2015 – 467 and 37.5 thousand respectively. In total the number of credit institutions decreased by 42.2% for 15 years. The concentration of the French banking system grew rapidly during 2000-2006. Five of French largest banks reported their share of total assets from 46.8% to 52.3%, but the crisis reduced their share to 47.2% in 2015. As a result, a number of powerful global universal banks such as BNP Paribas (BNPP), BPCE Group (formed in 2009 by the CNCE and BFBP mergers), Groupe Crédit Agricole, Group Crédit Mutuel (a hybrid formed from a cooperative bank and commercial subsidiary Crédit Industriel et Commercial) and Societe Generale appeared in France. The "big five" had 85% of the assets of the national banking system [8]. 4 out of 9 largest banks in Europe were French. The contribution of the banks to France's GDP was 2.7%. According to the FBF in 2016, 9 out of the 10 small and medium-sized enterprises received the desired loan, and 46.4% of the French housing has an outstanding loan. 99% of French people over 18 have a bank account, they use seven banking products on average, and the savings rate is 15% [9].

Following the conversion to euro, French banks demonstrated resilience in severe international economic and financial conditions. Despite the geopolitical and sectoral problems of the early 2000s (the crisis of dotcoms, the difficulties in key areas for telecoms, transport and energy in France, the decline in demand for lending), French banks demonstrated their ability to withstand the deterioration of the economic situation. The reasons for this were the high diversification of French banks, the careful selection of risks and increased operating profitability, which reduced the overall impact of cyclical risks. At the end of 2004, 50 French banks worked in 85 countries or regions, while foreign branches of the three main groups accounted for 17% to 25% of their total assets. In 2005, the largest banking groups had Tier 1 capital well above the regulatory minimum, total credit risk decreased by 4.8%, and market risks calculated at the French commission rate fell by 11%. Consequently, by 2008 there was a steady increase in the business of French banks.

The 2008 financial crisis and the EU debt crisis have had a negative impact on the banking system of France, although there was no major upheaval. The French government supported the country's banking sector so that the crisis did not affect the national economy negatively, there was no bankruptcy of financial institutions. Particular attention was paid to mitigating liquidity risk, capitali-

zation of the banking system, improving the quality of the bank balances, and improving the risk management system.

Since 2008, the deterioration of the financial situation and its impact on the real economy have been seriously marked on the French banking system. The shocks created a more complex operating environment for banks, which, moreover, faced a general crisis of confidence. The financial crisis has also revealed fundamental weaknesses in the functioning and regulation of the banking system of the country, namely:

1) Establishing international standards prompts credit institutions to hide risks. In particular, solvency requirements and risk management have led banks to bear the significant share of securitization risks that have spread in France since 1980. The risk was reduced from the point of view of accounting, since the risk after securitization of an asset is no longer considered as a credit one, but as a market one. The problem is that capital requirements to cover market risk are lower than the requirements required to cover credit risks.

2) International standards neglected the existence of a liquidity risk, which led to the bankruptcy of many banks. In France, the last liquidity regulation was adopted in 1988.

Under the influence of international harmonization carried out by the Basel Committee, the prudential rules and methods of banks control are similar in developed countries. On the basis of international standards, the EU set up its own legislation, which the French authorities adopted taking into account national characteristics. In 2010, the French authorities actively supported the European regulatory reform and proposed a series of steps, namely: strengthening supervision of the banking system; harmonization of normative base; joint control of cross-border banks and insurance companies; increase of transparency and supervision of the unregulated market.

The main supervisor for the banking and insurance sectors is the Prudential Supervisory Authority and the ACPR (Autorité de Contrôle Prudentiel et de Résolution), a member of the Bank of France. ACPR provides banking licenses, applies for stress tests, controls compliance with regulatory restrictions, etc.

In general, the international and European contexts have profoundly changed the regulatory framework of France since the 1980s: French legislation has both international (Basel III) and European sources (the only EU directives). Thus, if supervisors are national, then the applicable rules and regulations derive from international norms and practices. With regard to development, within the framework of European integration, the French banking sector has managed to adapt to the new conditions and to establish its international competitiveness, allowing itself to fully continue the process of consolidation of French services at European and world level.

French banks today have a number of unique features, including the experience in project financing. For example, according to IJGlobal, three French banks, Crédit Agricole, BNP Paribas and Société Générale, are among the ten leading banks in financing projects around the world. France is the only European country with a majority (60%) of deposits and loans managed by cooperative banks, that is, those belonging to their clients. The French

financial and credit system is integrated into the international one: large companies and banks usually have access to international markets. French banks are among the largest counterparties in international markets of derivative financial instruments.

Conclusions. Thus, in the process of transformation, a powerful banking system of France, which is the leader of the world banking market, has been formed. The French banking system creates conditions for the development of the national economy, which ranks second in the EU. The universal model of the French banking system combines different directions of financial and banking business lines within a single institution. This allows banks to provide all financial services needed by private individuals, business entities, institutional investors and diversifying the structure and sources of income.

The banking system of France isn't ideal, it faces various problems, but qualitative reforms have allowed to

build a modern powerful and efficient banking system. In France, there were 37 567 bank branches in 2015, and this was the most dense banking network in the EU. As a result, there was a high level of availability of banking services for small and medium-sized businesses, households. The concentration of banking activity led to economies of scale, optimizing the structure of the banking sector, diversifying the activities of French banking institutions in the local market, other regions and financial centres of the world. This provided the leading position of the French banking system in the global banking market.

However, further development of the French banking system is associated with the ability to solve a number of problems: increasingly regulatory restrictions, shadow banking, low interest rates, digital conversion. This should be the basis for further research on the transformation of the banking system of France and its impact on international banking activities.

REFERENCES

1. Banks around the World (2016). *World's largest banks 2016*. Retrieved from <https://www.relbanks.com/worlds-top-banks/assets>
2. Eu <https://www.relbanks.com/worlds-top-banks/assets> ropean Commission (2016). *Country Report France 2016*. Retrieved from http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_france_en.pdf
3. Financial Stability Board (). *FSB: 2015 update of list of global systemically important banks (G-SIBs)*. Retrieved from <http://www.fsb.org/wp-content/uploads/2015-update-of-list-of-global-systemically-importantbanks-G-SIBs.pdf>
4. Kremp, S. & Sevestre P. (2013). Did the crisis induce credit rationing for French SMEs? *Journal of Banking and Finance*, Vol. 37, 3757-3772.
5. Lomachynska, I. & Olshevska A. (2017). Expansion of French banking institutions at the global banking market. *Odessa National University Herald. Economy*, vol. 22, issue 4 (57), 26-31.
6. Blot, Ch. & Creel J., Delatte A.-L., Labondance F., Levasseur S. (2013). Structural evolutions and reforms of the French banking and financial system since the 1980s: Relationship with the legal process of European integration. *Financializa-*
7. *tion, economy, societa and sustainable development*, №66. Retrieved from <http://fessud.eu/wp-content/uploads/2013/04/Structural-evolutions-and-reforms-of-the-French-banking-and-financial-system-since-the-1980s-...-Workin-Paper-66.pdf>
7. Édouard Fernandez-Bollo. (2013). Structural reform and supervision in France of the banking. *OECD Journal: Financial Market Trends*, №1. Retrieved from <https://www.oecd.org/finance/Bank-reform-supervision-France.pdf>
8. ACPR. Banque de France. (2015). *The international banking activities of France's main banking groups since 2006*. Retrieved from https://acpr.banque-france.fr/fileadmin/user_upload/acp/publications/analyses-syntheses/20150331-AS36-The-international-banking-activities-of-France-s-main-banking-groups.pdf
9. Fédération Bancaire Française. (2017). *The French banking sector*. Retrieved from <http://www.fbf.fr/en/files/AK3ELK/Facts-and-Figures-01-march2017.PDF>
10. UNEP. (2015). *France's Financial (Eco)system*. Retrieved from <http://www.actu-environnement.com/media/pdf/news-25728-etude-cas-france.pdf>

Реформы в банковской системе Франции и их влияние на развитие банковских операций

И. А. Ломачинская, О. А. Андреева

Аннотация. В статье рассматривается эволюция современной банковской системы Франции, которая сегодня является одной из самых развитых и стабильных в мире. Показано, что реформы в банковском секторе Франции в 1980-х и 1990-х годах, связанные с экономической и денежной интеграцией ЕС, глобальным финансовым кризисом 2008 года и долговым кризисом ЕС оказали сильное влияние на структуру, динамику развития и стабильность современной банковской системы Франции. В результате сегодня банковская система Франции характеризуется высоким уровнем концентрации и эффективности; развитие розничного банковского бизнеса; крупнейшие французские банки находятся в верхней части транснациональных банков мира, являются глобальными и системно значимыми, образуют четвертую международную банковскую сеть в мире.

Ключевые слова: банковская система, реформы, финансовая система Франции.

Аналіз впливу ринкових сил на формування конкурентного середовища продовольчого ланцюга

О. В. Накісько, В. В. Даниленко*

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

*Corresponding author. E-mail: danylenko.14@gmail.com

Paper received 18.01.18; Accepted for publication 25.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-06>

Анотація. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку конкурентних відносин операторів ринку сільськогосподарської продукції на різних етапах її товарної готовності під дією ринкових сил. В статті наведені базові відмінності ринкової взаємодії учасників продовольчого ланцюга в різні періоди часу, здійснено аналіз наслідків реалізації регуляторної політики, на прикладі функціонування переробних підприємств розкрито суть ринкової взаємодії суб'єктів галузі сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: конкурентне середовище, монополія, продовольчий ланцюг, ринкові сили, харчова промисловість.

Введення. Останні десятиріччя, насичені численними подіями політичного, економічного, соціального та технічного змісту, свідчать про значні зміни у секторі сільськогосподарського виробництва більшості країн, що розвиваються. Рух до політики, орієнтованої на ринок у країнах Східної Європи, в цілому призвів до зменшення обсягу контролю за ринковою кон'юнктурою та заохочення дії конкурентних ринкових сил. Зосередивши зусилля на реалізації підходу географічної інтеграції галузі сільськогосподарського виробництва, автори нової нормативної бази все менше уваги приділяють на безпосередню підтримку виробництва та втручання в процес розподілу економічних благ. Відповідно до прагнення вступу України до Європейського Союзу, набуває важливого значення аналіз нових розширених ринкових взаємодій та впливу економіко-регуляторних наслідків на розвиток галузі.

Короткий огляд публікацій за темою. Значний внесок у розвиток теоретичних основ методики оцінки конкурентного середовища підприємств, а також тлумачення природи взаємозв'язків його елементів зробили такі провідні іноземні учені, як: К. Гофер, Ф. фон Гайск, П. Друкер, К. Макконел, К. Прахалад, М. Портер, А. Стрікленд, А. Томсон, Дж. Хендерсон, Г. Хемел, П. Хейне, Й. Шумпетер. Сучасні тенденції становлення продовольчого ринку України та розвитку конкуренції на ньому висвітлюються в роботах В. Андрійчука, В. Базилевича, Б. Губського, С. Дем'яненка, О. Красноручького, Д. Крисанова, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Шпичака та ін.

Мета. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку конкурентних відносин операторів ринку сільськогосподарської продукції на різних етапах її товарної готовності під дією ринкових сил, які обумовлені певною структурою даного ринку, його інфраструктурою, ринковою конкуренцією та кон'юнктурою.

Матеріали та методи. Виходячи з теорії максимізації соціального забезпечення, як основного методологічного підходу, в роботі аналізуються як позитивні, так і негативні зміни економічного стану діяльності суб'єктів галузі сільськогосподарського виробництва та взаємозв'язок цих змін з впливом регуляторної політики та тиском ринкових сил. Це означає, що було оцінено зміну як передумов конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, так і впливу поведінки інших пов'язаних економічних суб'єктів в агропродовольчих ланцюгах на ефективність політики економічного регулювання.

Результати та їх обговорення. Впродовж останнього десятиріччя конфлікт інтересів між регуляторною політикою та ринковою владою постачальників матеріалів і виробничих підприємств-виробників та роздрібних торговців різко збільшився. Крім того, існував ширший соціальний тиск, такий як сприяння сталому використанню ресурсів та ефективному економічному контролю за найнижчою вартістю, що може бути вирішено за допомогою ринкового механізму.

При традиційному підході до постачання сільськогосподарські підприємства грали визначальну роль в агропродовольчих ланцюгах. Вони були вирішальним чинником, формуючи обсяг пропозиції на ринку сільськогосподарської сировини для подальшої її обробки (рис.1).

Економічне значення процесу обробки та доопрацювання (тобто харчова промисловість та розподіл продуктів) з часом збільшилося. Питома вага споживчих витрат на продукти харчування, які приймаються переробниками та дистриб'юторами, відображає внесок цих секторів в продовольчий потік до споживачів. Переробники та роздрібні торговці продуктами харчування рекламують свої товари, щоб максимізувати свою частку в споживачьких витратах на продукти харчування [5].

Рис. 1. Агропродовольчий ланцюг, орієнтований на постачання

Маркетингова діяльність підприємств харчової промисловості, яка пов'язана з пошуком і збереженням найкращого місця на ринку, різко контрастує з

сільськогосподарськими фірмами, які продають на відносно статичних сільськогосподарських ринках та захищені спеціальними інструментами економічної

політики. Необхідно враховувати, що аграрна політика впливає не тільки на сільськогосподарських виробників, але й має незначний вплив на харчових переробників. Останні відіграють вирішальну роль у ціноутворенні і, таким чином, наслідки даної політики відображаються не тільки на конкурентній позиції однієї галузі харчової промисловості в порівнянні з іншою, а

й на відносній конкурентоспроможності всієї харчової промисловості на світових ринках.

З урахуванням того, що ми використовуємо підхід, орієнтований на попит, який передбачає споживача як вирішальний фактор структурних перетворень та розвитку світового сільського господарства та ринків сільськогосподарської продукції, відносини стають більш надійними (рис. 2).

Рис. 2. Агропродовольчий ланцюг, орієнтований на попит

Позиція аграрної політики як вирішального фактору розвитку агропродовольчого ланцюга була зменшена. Інші фактори, такі як розмір і масштаб, а також керування, контроль і фінансування операцій з сільського господарства та агробізнесу, структура ринку та роздрібна торгівля відіграють все більшу роль у визначенні розвитку всієї галузі. Злиття, альянси та різні інші види заходів зменшують кількість гравців у процесі обробки продукції та підвищують рівень концентрації.

Зростання концентрації в роздрібній торгівлі продуктами харчування призводить до консолідації постачальників, що відповідає купівельній спроможності роздрібною торгівлі. Вони ведуть себе як "представники" споживачів, які впливають на попит на продукти харчування не тільки з точки зору якості продуктів харчування та їх доступності, але також з точки зору цінової політики в рамках агропродовольчого ланцюга. Відповідно, відбувається перетікання доходів виробників на користь інших «не сільськогосподарських» суб'єктів економічної діяльності харчової промисловості, зростає конфлікт між системою регуляторних заохочень та проявами ринкових сил [3].

Вплив політики регулювання сільського господарства та прояву дії ринкових сил на продуктивність та розвиток харчової промисловості відрізняється залежно від галузі, виду продукції тощо. Для прикладу можна розглянути різницю між продукцією на "пер-

шому етапі" та на "другому етапі" переробної промисловості.

Загальна різниця між першим та другим етапом обробки може бути представлена часткою сільськогосподарської сировини в собівартості кінцевого продукту [7]. Аналіз проводився для вибраної групи продуктів харчування в українській харчовій промисловості, згідно даних за 2017 рік (рис. 3).

Загальні відмінності між даними етапами можна представити наступним чином:

- перший етап переробки харчових продуктів: недиференційовані продукти з низькою доданою вартістю, «прайс-тейкери» (не впливають на ціни), значний вплив аграрної політики, поведінка диктована пропозицією;
- другий етап перероблених продуктів харчування: фірмові лінії продуктів, більш висока додана вартість, «прайс-сеттери» (впливають на ціноутворення), значний вплив ринкових сил, поведінка диктована попитом.

З точки зору максимізації соціального добробуту, політика регулювання (наприклад, ціна, умови придбання та реалізації) іноді розглядається як джерело додаткових витрат споживачів, які призводять до негативних наслідків функціонування вільного ринку. Регулювання ринку може також спричинити неефективність розподілу, коли ціни відхиляються від граничних витрат [1].

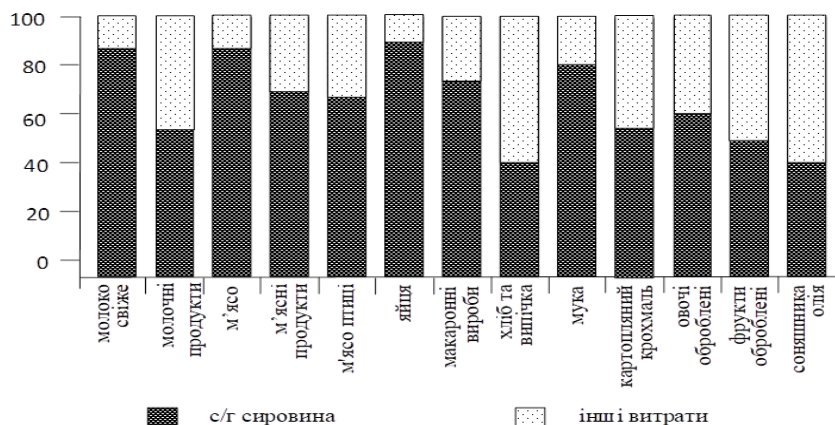

Рис. 3. Частка с/г сировини в собівартості кінцевого продукту

Незважаючи на те, що регулювання могло б означати вигоду для захищених компаній шляхом їх часткової ізоляції від конкуренції, це також обмежило б їх

діяльність та, таким чином, призвело б до динамічної неефективності, про що свідчить низький рівень продуктивності праці, повільні технологічні інновації та

низька якість управління [4]. Фактично, ті країни, які досягли значного прогресу в регуляторній реформі, одночасно досягли успіху в підвищенні ефективності та зростанні соціального добробуту.

Теоретичні основи дії ринкових сил можуть бути виявлені при аналізі монополії (де єдиний покупець має конкурентних постачальників) та двосторонньої монополії (де один покупець має єдиного постачальника). Наслідки для ефективності економічної діяльності операторів ринку монополії під дією ринкових сил пояснюються аналогічним методом: ситуація галузі постачання з наявною конкуренцією, яка знаходиться під дією сил попиту (D) та пропозиції (S), наведена на рисунку 4.

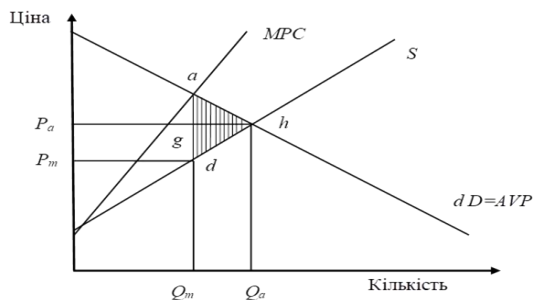

Рис. 4. Втрата економічних благ при монополії

Вплив купівельної поведінки монополіста на ринкові ціни полягає в наступному: як видно з графіку висхідної кривої пропозиції (S), зі збільшенням обсягів закупівлі, з'являється необхідність у більших обсягах виробництва для задоволення зростаючого попиту, що в результаті збільшує собівартість одиниці продукції. Таким чином, кожна маргінальна одиниця коштує більше середньої вартості, тому крива вартості маргінального продукту, позначена MPC , лежить вище кривої пропозиції (S).

Якщо покупець-монополіст є «прайс-тейкером» на ринку (наприклад, переробне підприємство в першій стадії харчової промисловості), який продає на конкурентному ринку, його гранична корисність буде визначатися перетином кривої попиту (dD) та кривої вартості маргінального продукту MPC , що дає рівноважну ціну P_m та кількість Q_m . Відповідний збиток суспільному добробуту представлений затіненим трикутником adh .

Монополіст встановлює рівень закупівлі нижче рівня рівноваги, свідомо обмежуючи рівень використаних ресурсів, що з точки зору ефективності розподілу економічних благ призводить до очевидного збитку суспільному добробуту. Відповідно знижується й ціна придбаної сировини з відповідними негативними наслідками для її виробників. У ситуації, коли монополіст також є монополістом на наступній ланці продовольчого ланцюга, збиток суспільного добробуту від використання домінуючої позиції покупця поєднується зі збитком для суспільства від монопольного становища досліджуваного суб'єкта [2].

Конкуренція є найважливішим елементом орієнтованої на попит, ринкової економіки. Без конкуренції фірми стають «самовдоволеними», втрачають схильність до інновації, мають тенденцію виробляти менше і отримувати більш високу ціну на свою продукцію. Розподіл доходів від виробництва з часом змінювався на користь сторін з монополієм або майже монополієм становившим. Результатом стала менша частка доходів від реалізації кінцевого продукту, що надходить до суб'єкта першої ланки виробництва продуктів харчування, внаслідок чого зменшився рівень компенсації їх витрат на виробництво і рівень капіталізації на одиницю площі с/г угідь

Як правило, в дослідженнях використовують два основні підходи до оцінки рівня вираження ринкової влади. Емпіричні дослідження зазвичай використовують деякі показники концентрації ринку або маржі прибутку як показники ринкової сили. Ці показники порівняно легко підрахувати, хоча, звичайно, вони не є точними індикаторами конкуренції. Ця неточність пов'язана з тим, що вищезазначені заходи не фіксують динамічні аспекти конкуренції, такі як роль майбутніх учасників або наслідки окремих ефектів.

Одним із факторів, який обумовлює більшу концентрацію практично у всіх галузях світової економіки, є зростання концентрації на ринках, на яких продаються продукти. Таким чином, зростаючий приплив концентрації в роздрібній торгівлі продуктами харчування призводить до консолідації постачальників відповідно до купівельної спроможності роздрібної торгівлі [6].

Хоча, наприклад, вертикальне інтегрування продовольчого ланцюга може призвести до економії, включаючи зменшення витрат на придбання сировини, вертикальна інтеграція потужних компаній може мати негативні наслідки. Серед таких негативних наслідків є перешкоджання відкритим, прозорим, конкурентоспроможним ринкам та заміна економічної суті цих ринків на договірні ціни. З величезною перевагою в потенціалі збуту результат діяльності таких утворень є прогнозованим. Оператори з більш слабкою ринковою владою матимуть тенденцію до зниження ефективності. Якщо сільськогосподарські виробники не діють колективно, загалом, саме вони схильні до ризику бути слабкою стороною.

Висновки. Зростаюча частка споживчих витрат на виробництво та розподіл продуктів харчування відображає не тільки внесок підприємств сфери переробки та реалізації до процесу потрапляння продуктів до споживача, але також їхню ринкову силу. Вплив ринкової влади став критичним. В умовах зростання ринкової потужності роздрібної торгівлі, поліпшилася здатність окремих суб'єктів роздрібної торгівлі отримувати більш вигідні умови взаємодії з постачальниками, ніж ті, що є доступними для інших покупців, або ті, які вони могли б очікувати в іншому разі за звичайних конкурентних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Danylenko V. Financial opportunities in order to fund agriculture in Ukraine / Valeriy Danylenko. // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи». – 2017. – №1. – С. 180–183.
2. McConnell C. Economics: Principles, Problems, and Policies / C. McConnell, S. Brue. – Irwin: McGraw-Hill, 2009. – 786 с.
3. Hayek F. The Trend of Economic Thinking: essays on political economists and economic history / F. A. Hayek. – Oxfordshire: Routledge, 2006. – Vol. III – 404 pp.

4. Heyne P. A Student's Guide to Economics: Guides to the Major Disciplines / Paul Heyne. – New York: Open Road Media, 2014. – 58 pp.
5. Traill B. Competitiveness in the Food Industry / B. Traill, E. Pitts. – London: Springer Science & Business Media, 1998. – 301 pp.
6. Красноручький О.О. Організаційно-економічний інструментарій управління інноваційним розвитком аграрних підприємств рослинницького напрямку / О.О. Красноручький, В.А. Грищенко, К.М. Барчан. // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – 2017. – №185. – С. 173–183.
7. Накісько О.В. Теоретичне узання особливостей управління збутом сільськогосподарської продукції / О.В. Накісько, В.В. Даниленко. // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – 2017. – №188. – С. 128–139.

REFERENCES

1. Danylenko V. Financial opportunities in order to fund agriculture in Ukraine / Valerii Danylenko. // Materials of the VII International scientific and practical conference "Market transformation of the economy: state, problems, perspectives". – 2017 – №1. – p. 180-183.
2. McConnell C. Economics: Principles, Problems, and Policies / C. McConnell, S. Brue. – Irwin: McGraw-Hill, 2009. – 786 c.
3. Hayek F. The Trend of Economic Thinking: essays on political economists and economic history / F. A. Hayek. – Oxfordshire: Routledge, 2006. – Vol. III – 404 pp.
4. Heyne P. A Student's Guide to Economics: Guides to the Major Disciplines / Paul Heyne. – New York: Open Road Media, 2014. – 58 pp.
5. Traill B. Competitiveness in the Food Industry / B. Traill, E. Pitts. – London: Springer Science & Business Media, 1998. – 301 pp.
6. Krasnorutsky O.O. Organizational-economic toolkit for management of innovative development of agrarian enterprises of vegetable branch / O.O. Krasnorutsky, V.A. Grishchenko, K.M. Barchan // Bulletin of the KhNTUCH: Economic Sciences. – 2017 – № 185. – p. 173-183.
7. Nakisko O.V. Theoretical attribution of the peculiarities of the management of sales of agricultural products / O.V. Nakisko, V.V. Danilenko // Bulletin of the KhNTUCH: Economic Sciences. – 2017 – No. 188. – p. 128-139.

Analysis of the influence of market forces on the formation of a competitive environment for the food chain

O. V. Nakisko, V. V. Danylenko

Abstract. The purpose of the article is to study the trends in the development of competitive relations between operators of the agricultural market at various stages of its product availability under the influence of market forces. The article presents basic differences in the market interaction of participants in the food chain in different periods of time, analyzed the consequences of the implementation of the regulatory policy, the example of the functioning of processing enterprises reveals the essence of market interaction between the subjects of the agricultural production sector.

Keywords: *competitive environment, monopsony, food chain, market forces, food industry.*

Анализ влияния рыночных сил на формирование конкурентной среды продовольственной цепочки

А. В. Накісько, В. В. Даниленко

Аннотация. Целью статьи является исследование тенденций развития конкурентных отношений между операторами рынка сельскохозяйственной продукции на различных этапах ее товарной готовности под действием рыночных сил. В статье приведены базовые различия рыночного взаимодействия участников продовольственной цепи в различные периоды времени, осуществлен анализ последствий реализации регуляторной политики, на примере функционирования перерабатывающих предприятий раскрыта суть рыночного взаимодействия субъектов отрасли сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: *конкурентная среда, монополия, продовольственная цепочка, рыночные силы, пищевая промышленность.*

Сравнительный анализ уровня обслуживания в аптечном учреждении по оценкам посетителей и персонала с использованием модели «Servqual»

Е. П. Пивень, И. В. Ткаченко, Е. В. Шуванова

Национальный фармацевтический университет, г. Харьков, Украина
Corresponding author. E-mail: shuvanovaev@gmail.com

Paper received 16.01.18; Accepted for publication 22.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-07>

Аннотация. Разработана методика оценки лояльности клиентов к аптечному учреждению на основе концепции «Servqual». Для оценки качества обслуживания клиентов в аптечном учреждении определены пять групп факторов, которые характеризуют уровень сервиса и 26 показателей, позволяющих провести их оценку. На примере конкретной аптеки было проведено исследование, позволившее сравнить воспринимаемый потребителями и персоналом уровень качества услуг в данной аптеке и определить Servqual-разрыв между восприятием потребителей и персонала аптеки, что даст возможность принять меры для улучшения качества обслуживания и поможет повышению лояльности клиентов.

Ключевые слова: лояльность клиентов, удовлетворенность, качество обслуживания, концепция Servqual, аптека.

Введение. С усилением конкуренции в розничном сегменте фармацевтического рынка все более актуальными становятся вопросы формирования лояльности клиентов к аптечным учреждениям. Для увеличения количества лояльных клиентов качество услуг аптечного учреждения должно выгодно отличать предприятие от конкурентов. Качество услуг можно определить, как совокупность особенностей, признаков и характеристик, опирающихся на способность услуги удовлетворить заявленную или ожидаемую потребность клиента. В то же время, качество услуг является одним из наиболее сложных для оценки параметров деятельности аптеки. Именно поэтому разработка методик оценки качества предоставляемых аптечными учреждениями услуг является актуальной задачей.

Краткий обзор публикаций по теме. Удовлетворенность потребителей опирается на такие компоненты, как качество основных выгод, качество предоставления услуг и восприятие ценности услуг. Поэтому определение удовлетворенности потребителей связано с оценкой качества предоставляемых предприятием услуг. Широкое распространение для определения качества обслуживания потребителей приобрела модель «Servqual», (service quality – качество сервиса). Основу концепции составляет положение «ожидания минус восприятие» (Expectation – Perception или Perception – Expectation, P-E) [1, 2, 3]. В основе восприятия потребителем предприятия, товара, обслуживания и др. лежат личностные, социальные и ситуационные факторы. Восприятие в соответствии с этой концепцией рассматривается как измеренное отношение потребителя к товару или оказанной услуге. Ожидаемый уровень рассматривается как измеренное ожидание потребителя относительно атрибута оказанной услуги и играет роль стандарта, поскольку отражает желание потребителя. В соответствии с этой концепцией воспринимаемое качество обслуживания определяется расхождением между реально воспринятым качеством и ожиданиями потребителя [4, 5].

Цель. Разработка методики и проведение с ее использованием оценки лояльности клиентов к аптечному учреждению на основе концепции «Servqual». Кроме того, целью исследования было сравнение воспринимаемого качества услуг потребителями и персоналом аптечного учреждения для поиска эффек-

тивных шагов по формированию лояльности клиентов.

Материалы и методы. Для оценки качества обслуживания клиентов в аптечном учреждении нами определены пять групп факторов, которые характеризуют уровень сервиса, влияют на удовлетворенность потребителей и формируют их лояльность. К таким составляющим качества обслуживания клиентов в аптеке необходимо отнести следующие:

1. Доступность товара в аптеке.
2. Профессиональные качества, убедительность персонала.
3. Отзывчивость и сопереживание персонала.
4. Внутреннее обустройство аптеки для обслуживания потребителя.
5. Дополнительные условия обслуживания потребителя и сопутствующие услуги.

Для каждой группы факторов были определены соответствующие критерии оценки.

Для проведения исследования лояльности клиентов аптечного заведения нами разработана анкета, в которую вошли 26 показателей, характеризующих качество обслуживания. В анкете были предусмотрены ответы по 10-балльной шкале относительно ожидаемого и реально существующего (воспринимаемого) уровня обслуживания клиентов в аптеке по каждому показателю. Учитывая, что влияние факторов на восприятие обслуживания не одинаково, респондентам предлагалось провести ранжирование как самих групп показателей, так и всех показателей по каждой из групп [6].

В соответствии с разработанной нами методикой была проведена оценка лояльности клиентов к аптечному учреждению на основе концепции «Servqual» [7].

Исследование было проведено в декабре 2016 на базе самостоятельной аптеки в г. Харьков. Исследование проводилось в торговом зале аптеки методом опроса посетителей специально обученными интервьюерами. Параллельно было проведено сплошное исследование персонала аптеки. При этом персоналу предлагалось оценить ожидаемый и реально существующий уровень обслуживания в аптеке, используя те же критерии оценки, которые были предложены посетителям.

Результаты и их обсуждение. В результате исследования были получены 405 анкет, 36 из которых оказались недействительными (испорченными). Обработка 369 анкет осуществлялась с помощью Microsoft Excel.

Распределение респондентов-потребителей по возрасту показало, что значительные группы опрошенных составляют посетители аптеки в возрасте от 26 до 35 лет (26%) и от 36 до 45 лет (25%), в целом они составляют 51%. Посетители в возрасте 46 лет и старше составляют 29%. Среди опрошенных 21% имеют семьи, а 50% респондентов имеют в семье детей или внуков моложе 12 лет.

В выборке представлены респонденты с различным уровнем доходов. Так 33% респондентов имеют доход на 1 члена семьи ниже официально установленного в Украине на 1 декабря 2016 г. прожиточного минимума (1496 грн.), 38% указали, что доход на 1 члена

семьи превышает размер двойного прожиточного минимума.

Проведенный анализ показал, что воспринимаемый уровень обслуживания по 4-м группам показателей достаточно близок и находится в диапазоне от 8,11 (группа «Доступность товара в аптеке») до 8,21 баллов (группа «Отзывчивость и сопереживание персонала»). По группе «Дополнительные условия обслуживания потребителя и сопутствующие услуги» уровень восприятия потребителями значительно ниже и составляет 7,15 балл (табл.).

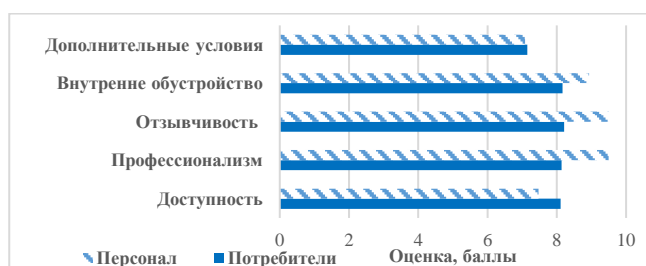
Персонал аптеки выше всего (в 9,5 баллов) оценил такие группы показателей своей работы как «Профессиональные качества. Убедительность персонала» и «Отзывчивость и сопереживание персонала». Достаточно высокую оценку получило «Внутреннее обустройство аптеки для обслуживания потребителя».

Таблица. Servqual-разрыв между воспринимаемым потребителями и персоналом аптеки уровнем обслуживания

№	Групповые показатели качества обслуживания	Воспринимаемый потребителями уровень обслуживания (баллы), $R_{потр.}$	Воспринимаемый персоналом аптеки уровень обслуживания (баллы), $R_{персонал}$	Servqual-разрыв между восприятием потребителей и персоналом аптеки SQG
1.	Доступность товара в аптеке	8,11	7,47	-0,64
2.	Профессиональные качества. Убедительность персонала	8,14	9,50	1,36
3.	Отзывчивость и сопереживание персонала	8,21	9,50	1,29
4.	Внутреннее обустройство аптеки для обслуживания потребителя	8,16	8,93	0,77
5.	Дополнительные условия обслуживания потребителя и сопутствующие услуги	7,15	7,08	-0,07

Для определения направлений, позволяющих увеличить количество лояльных клиентов, было проведено сравнение между потребительским восприятием качества обслуживания и восприятием руководства и персонала аптеки, результаты которого представлены в таблице. Это позволило определить Servqual-разрыв между восприятием потребителей и персонала аптеки и принять меры для улучшения обслуживания до уровня ожидания потребителей и, как результат, повысить лояльность клиентов аптеки.

Проведенные исследования показали, что по 3 группам из пяти восприятие качества обслуживания персоналом превышает его восприятие потребителями. При оценке доступности товаров в аптеке напротив, потребители оценивают этот фактор в целом выше, чем персонал. По группе «Дополнительные условия обслуживания потребителя и сопутствующие услуги» мнения потребителей и работников аптеки практически совпали (рис.)

Рис. Сравнение воспринимаемого потребителями и персоналом аптеки уровня обслуживания

Более детальное исследование расхождений в оценках потребителей и персонала аптеки показало, что по большинству показателей (22 из 26) восприятие потребителями уровня обслуживания ниже восприятия персоналом аптеки, то есть разрыв является отрицательным. Среди этих 22-х показателей 16 имеют отрицательный разрыв больше единицы. Наиболее значительный негативный разрыв наблюдается по таким показателям: приемлемые цены на товар (-1,39), компетентность персонала (-1,70), умение выявить потребность посетителя аптеки (-1,92), консультирование при выборе товара (-1,79), стремление помочь (-1,50), умение выслушать проблему потребителя (-1,36), положительные ощущения потребителя от присутствия в аптеке (-1,87), удобный (удлинённый) режим работы (-1,83), отсутствие очередей в торговом зале (-1,97), возможность оплатить за покупку банковской картой (-3,77).

Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о том, что по большинству показателей уровня обслуживания потребители воспринимают качество обслуживания ниже, чем персонал. Такие показатели как умение выявить потребность посетителя аптеки, консультирование при выборе товара, стремление помочь, умение выслушать проблему потребителя и др. связаны с коммуникацией, общением между провизором и потребителем. Поэтому руководству аптеки необходимо уделять максимальное внимание и осуществлять мероприятия по повышению восприятия потребителями уровня обслуживания по этим

показателям, поскольку именно это направление позволит увеличить количество лояльных клиентов.

Также результаты анализа показали, что по четырем показателям уровень обслуживания персонал аптеки воспринимает ниже потребителей, то есть разрыв имеет знак плюс. По такому показателю как «Наличие информационных печатных материалов в торговом зале» разрыв составляет 0,77, то есть в этом направлении провизоры лучше потребителей воспринимают необходимость принятия мер для улучшения обслуживания. По показателям «Возможность получить консультацию врача в торговом зале» (разрыв 3,73), «Возможность заказа товара через Интернет» (разрыв 4,66) и «Дисконтная система скидок» (разрыв 6,23) в аптеке есть понимание необходимости улучшения качества обслуживания.

В указанных случаях потребители менее чувствительны к уровню обслуживания, а персонал понимает, что в аптеке есть резервы для улучшения по этим направлениям обслуживания.

Выводы. Нами была разработана методика оценки лояльности клиентов к аптечному учреждению на

основе концепции «Servqual». Для оценки качества обслуживания были определены пять групп факторов, которые характеризуют уровень сервиса, и 26 показателей, позволяющих провести их оценку. На основании проведенного с использованием данной методики исследования в одной из самостоятельных аптек в г. Харьков, в котором участвовали посетители аптеки и ее персонал, была проведена оценка ожидаемого и воспринимаемого качества услуг в данной аптеке. Кроме того, сравнение оценки воспринимаемого потребителями и персоналом аптеки качества услуг позволило выявить наиболее значительные разрывы в восприятии. Полученные результаты свидетельствуют о том, что по большинству показателей потребители воспринимают качество обслуживания ниже, чем персонал. Используя результаты проведенного исследования руководство аптеки сможет уделить максимальное внимание и осуществить мероприятия по повышению восприятия потребителями уровня обслуживания по этим показателям, поскольку именно это направление деятельности позволит увеличить количество лояльных клиентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Папазян, Ж. В. Современные методы исследования лояльности клиентов // Современные проблемы науки и образования, 2013, № 3, С. 40–47.
2. Колобова, Е. П. Анализ методов оценки уровня лояльности потребителей // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2012, № 3 (75), С. 93–97.
3. Котвицька, А. А. Вороніна О. М. Дослідження маркетингових аспектів якості послуг як головного чинника конкурентоспроможності парфумерно-косметичних підприємств сфери послуг // Соціальна фармація в охороні здоров'я, 2016, Т. 2. № 1, С. 70–78.
4. Kovinka, A. Y. Tkachenko I. V., Piven O. P. Methods of evaluation of customers' loyalty // Book of abstracts of XXIII International scientific and practical conference «Actual questions of development of new drugs», 2016., Kharkov., P. 184–185.
5. Півень, О. П. Софронова, І. В. Ткаченко І. В. Лояльність клієнтів до підприємства : основні поняття і методи оцінки // Фармаком, 2017, № 1, С. 51–57.
6. Півень О. П. Ткаченко І. В., Шуванова О. В. Методика визначення лояльності клієнтів до аптечного закладу на основі комплексної оцінки якості обслуговування // Управління, економіка та забезпечення якості у фармації, 2017, Т. 2. № 4 (52), С. 67–75.
7. Півень О. П. Ткаченко І. В., Шуванова О. В. Оцінка лояльності клієнтів до аптечного закладу на основі концепції «Servqual» : метод. рек., 2017, — 28 с.

REFERENCES

1. Papazyan, Zh. V. Modern methods of researching customer loyalty // Contemporary Problems of science and images, 2013, № 3, P. 40–47.
2. Kolobova, E. P. Analysis of methods for assessing the level of customer loyalty // Izvestiya St. Petersburg University of Economics and Finance, 2012, № 3 (75), P. 93–97.
3. Kotvycz'ka, A. A. Voronina O. M. Research of marketing aspects of quality of services as the main factor of competitiveness of perfumery and cosmetic enterprises of the sphere of services // Social'na farmaciya v oxoroni zdorov'ya, 2016, T. 2. № 1, P. 70–78.
4. Kovinka, A. Y. Tkachenko I. V., Piven O. P. Methods of evaluation of customers' loyalty // Book of abstracts of XXIII International scientific and practical conference «Actual questions of development of new drugs», 2016., Kharkov., P. 184–185.
5. Piven` O. P. Sofronova, I. V. Tkachenko I. V. Customer loyalty to the company: basic concepts and methods of evaluation // Farmakom, 2017, № 1, P. 51–57.
6. Piven` O. P. Tkachenko I. V., Shuvanova O. V. Methodology for determining customer loyalty to a pharmacy institution based on a comprehensive assessment of the quality of service // Upravlinnya, ekonomika ta zabezpechennya yakosti u farmaciyi, 2017, T. 2. № 4 (52), P. 67–75.
7. Piven` O. P. Tkachenko I. V., Shuvanova O. V. Assessment of clients' loyalty to a pharmacy based on the concept of «Servqual»: a method. rivers., 2017, — 28 p.

A comparative analysis of the service level in the pharmacy by the estimates of visitors and staff using «Servqual» model

E. P. Piven, I. V. Tkachenko, E. V. Shuvanova

Abstract. A methodology for assessing customer loyalty to the pharmacy based on "Servqual" concept has been developed. Five groups of factors have been identified to assess the quality of customer service in the pharmacy. They characterize the level of service and 26 indicators that allow them to be evaluated. On the example of a specific pharmacy a comparison of quality level of services at the pharmacy perceived by consumers and the staff has been made. The Servqual-gap between the perception of consumers and pharmacy staff has been determined. It will enable to take measures to improve the quality of services and help increase customer loyalty.

Keywords: pharmacy, customer loyalty, satisfaction, service quality, Servqual concept.

Перерозподіл земель в умовах консолідації: адміністративний і технічний аспекти

А. С. Попов

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: popov_andriy@knau.kharkov.ua

Paper received 15.01.18; Accepted for publication 22.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-08>

Анотація. У статті досліджено адміністративний і технічний аспекти перерозподілу земель для умов України на основі міжнародної практики з реалізації консолідації земель. Установлено, що адміністративний аспект відповідає за процес проведення перерозподілу, а технічний аспект – за технічну складову формування нових земельних ділянок, нової структури землеволодіння (землекористування) та складання документації із землеустрою. Автор пропонує запровадити правовий інститут досудового врегулювання спорів щодо консолідації земель.

Ключові слова: перерозподіл земель, план, земельна ділянка, землеволодіння, землекористування.

Вступ. Сьогодні питання запровадження в Україні консолідації земель сільськогосподарського призначення, як головного механізму з подолання фрагментації земель, набуває все більшої актуальності, особливо в контексті відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення. Загальновідомо, що консолідація земель має багатофункціональне призначення і може використовуватися для вирішення різних завдань, навіть у рамках одного проекту. Міжнародний досвід показує, що один проект із консолідації земель може вирішувати цілу низку завдань із землеустрою: формувати нові земельні ділянки шляхом їх поділу, об'єднання чи відведення; створювати нову систему землекористування; організувати і встановлювати межі територій різних категорій земель; забезпечувати еколого-економічне обґрунтування сівозмін і впровадження угідь; розробку і техніко-економічне обґрунтування використання та охорони земель; розміщення об'єктів інфраструктури; державну реєстрацію земельних ділянок тощо.

Але на цей час система українського землеустрою не передбачає об'єднання вищенаведених завдань в один проект, і для кожного з цих завдань розробляють окремий проект. Більше того, сучасні заходи із землеустрою щодо формування земельних ділянок не можуть забезпечити ефективне проведення консолідації земель [1]. Тому нагальним питанням є запровадження нового заходу із землеустрою, а саме – перерозподілу земель (земельних ділянок) як складової частини з консолідації земель, оскільки це дозволить реалізувати проектні заходи, незважаючи на фактичне використання земель і структуру власності в межах консолідованої території.

Короткий огляд публікацій за темою. Питання запровадження консолідації земель сільськогосподарського призначення вже неодноразово порушували в науковій українській літературі такі автори, як В. Кілочко, А. Мартин, Л. Ткачук, А. Третяк, А. Шворак. На відміну від консолідації земель, перерозподілу як механізму формування земельних ділянок та реорганізації землеволодіння (землекористування) увагу приділено лише в кількох працях. Зокрема А. Шворак [2] у дисертації розглядає купівлю-продаж, обмін, довгострокову оренду, асоціювання, об'єднання земель і зміну меж як основні методи перерозподілу сільськогосподарських земель, але детальної характеристики процесу не подає. Перерозподіл земель сільськогосподарського призначення А. Третяк [3] досліджує лише як захід землеустрою з метою усунення недоліків

у розміщенні існуючих землеволодіння і землекористувань (черезсмужжя, вклинення, вкраплення, далекоземелля та ін.).

Також процедуру проведення перерозподілу земель як складової частини консолідації земель розглянуто і в працях закордонних авторів Д. Деметрію (D. Demetriou), М. Есседікі (M. Essadiki), Й. Йе (Y. Ye).

У попередніх працях [1, 4], ми вже аналізували необхідність запровадження нового виду землевпорядної документації з перерозподілу земель, наводили власне розуміння перерозподілу земель, сутність і правові принципи його проведення. Але необхідно вказати на те, що в українській науковій літературі залишаються недослідженими сутність, процес і завдання перерозподілу земель як окремого невід'ємного заходу із землеустрою в контексті проведення консолідації земель.

Метою статті є визначення сутності адміністративного і технічного аспектів перерозподілу земель в умовах України на основі кращої міжнародної практики з реалізації консолідації земель.

Матеріали і методи. Під час дослідження теоретичних засад стосовно перерозподілу земель опрацьовано наукові публікації вітчизняних і закордонних авторів із використанням загальнонаукових та спеціальних економічних методів: діалектичного методу, методів аналізу та синтезу, методу системного аналізу і дедуктивного методу.

Результати та їх обговорення. Адміністративний аспект перерозподілу земель, на нашу думку, полягає в етапності його проведення. Як показує міжнародний досвід, процес перерозподілу земель різниться від країни до країни, але має багато схожих рис і традиційно його можна поділити на п'ять основних етапів: збирання даних, проведення підготовчих розрахунків, розробка попереднього плану перерозподілу земель, затвердження остаточного плану з перерозподілу земель, упровадження запроєктованих заходів [5, с. 4; 6, с. 5]. Оскільки в Україні немає правової бази щодо проведення перерозподілу земель, доцільно розглядати зміст цього процесу саме в межах зазначених етапів для українських умов розвитку консолідації земель сільськогосподарського призначення.

Перший етап перерозподілу земель – збирання даних – передбачає проведення інвентаризації земель та збирання великого обсягу різноманітної інформації з різних джерел. Оскільки процес перерозподілу ми розглядаємо як складову частину проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення,

додаткове збирання даних немає сенсу аналізувати, адже ця процедура проводиться раніше в складі консолідації земель і була вже описана в попередній праці [7].

Підготовчі розрахунки проводять для визначення:

- розміру та вартості земельних ділянок зокрема і землеволодін (землекористувач) у цілому;
- площі земель необхідних для задоволення суспільних потреб;
- коефіцієнта внеску кожного землевласника (землекористувача) для задоволення суспільних потреб (розміщення суспільних об'єктів – доріг, гідротехнічних споруд, парків та ін.);
- розміру та вартості земельних ділянок зокрема і землеволодін (землекористувач) у цілому після застосування коефіцієнта внеску для розміщення суспільних об'єктів;
- переліку земельних ділянок, землеволодін, землекористувач, які не беруть участь у перерозподілі земель;
- максимальної кількості земельних ділянок, які можуть бути надані кожному землевласнику (землекористувачу) згідно з принципом "мале-середнє-велике землеволодіння (землекористування)";
- мінімально допустимих розмірів земельних ділянок (землеволодін, землекористувач), які можуть бути надані землевласникам (землекористувачам) під час перерозподілу земель та їх граничної вартості.

Коефіцієнт внеску кожного землевласника (землекористувача), тобто вартості землі, яка буде надана для задоволення суспільних потреб, розраховують за формулою:

$$CC = \frac{\sum_{i=1}^n V_i - \sum_{i=1}^{n'} V_i'}{\sum_{i=1}^{n'} V_i'}$$

де CC – коефіцієнт внеску, що є однаковим для всіх землевласників (землекористувачів) за вартістю земель, які передбачено надати для суспільних потреб;

$\sum_{i=1}^n V_i$	- загальна вартість земельних ділянок до проведення консолідації земель (вартість будівель або будь-яких інших споруд, що знаходяться на земельних ділянках, не беруть до уваги);
$\sum_{i=1}^{n'} V_i'$	- загальна вартість перерозподілених земельних ділянок після проведення консолідації земель [8].

На основі проведених розрахунків *складають попередній план із перерозподілу земель*, який по суті є першим наближенням остаточного (затвердженого) плану з перерозподілу. Складання попереднього плану передбачає:

- поділ території, яку консолідують на земельні масиви, кожен із яких обмежено природними і/або штучними елементами рельєфу (автомобільними дорогами загального користування, полезахисними лісовими смугами, каналами, зовнішньою межею території, яку консолідують, та іншими захисними насадженнями, водними об'єктами тощо);
- визначення та відображення доступної площі земель та її вартості для перерозподілу в кожному земельному масиві (у межах території, що консолідують, окремо відображають земельні ділянки власників

(користувачів), які готові їх обміняти і/або продати, а також землі державної власності, які можуть бути використані як обмінний фонд земель);

- установавання приблизного місця розташування та конфігурації перерозподілених земельних ділянок для кожного землевласника (землекористувача);
- визначення вартості земель усієї території, яку консолідують, і земельних масивів зокрема;
- визначення землевласників (землекористувачів), які не отримують земельних ділянок після проведення перерозподілу, із відображенням їхніх ділянок на плані;
- відображення земельних ділянок, землеволодін, землекористувач, які виключені з перерозподілу земель (такі земельні ділянки залишаються на тому самому місці без зміни власника та/або користувача, але за необхідності їх межі можуть бути трохи змінені);
- розміщення об'єкта(ів) для задоволення суспільних потреб із зазначенням його(їх) площі, конфігурації та відображенням того, рахунок яких і чийх земельних ділянок це відбувається;
- проведення безпосередньо самого заходу із землеустрою щодо перерозподілу земель, метою якого є створення оптимального плану з урахуванням усіх можливих критеріїв та принципів із перерозподілу земель;
- оприлюднення та обговорення попереднього плану з перерозподілу земель з учасниками консолідації земель.

Обговорення попереднього плану з перерозподілу земель повинно відбуватися у формі вільної дискусії, під час якої кожний учасник консолідації земель зустрічається з розробниками цього плану та висловлює свої побажання і вимоги щодо перерозподілу свого землеволодіння (землекористування). Зазвичай результатом зустрічі є заповнення анкети з такими основними запитаннями: Скільки ділянок Ви бажаєте отримати після консолідації земель? У якому(их) місці(ях) Ви б хотіли отримати нову(і) земельну(і) ділянку(и)? Поруч із якими ділянками якого власника (користувача) Ви б хотіли отримати нову(і) земельну(і) ділянку(и)? Чи є якісь особливі побажання або зауваження щодо будь-якої з Ваших земельних ділянок? Якому з варіантів Ви віддасте перевагу: отримати більше землі за площею меншої вартості чи отримати менше землі, але з вищою вартістю?

Після обговорення попереднього плану з перерозподілу земель і аналізу анкет, отриманих від землевласників (землекористувачів), *складають остаточний план із перерозподілу земель*. Процес розробки остаточного плану більш-менш схожий із процесом складання попереднього плану і включає наступні етапи:

- поділ території, яку консолідують, на земельні масиви або його уточнення;
- визначення та відображення доступної площі земель та її вартості для перерозподілу в кожному земельному масиві;
- визначення вартості земель усієї території, яку консолідують, і земельних масивів зокрема;
- установавання землевласників (землекористувачів), які не отримують земельних ділянок після прове-

дення перерозподілу, із відображенням їхніх ділянок на плані;

- визначення земельних ділянок, землеволодінь, землекористувань, які не беруть участь у перерозподілі земель;
- розрахунок коефіцієнта внеску кожного землевласника (землекористувача) для задоволення суспільних потреб;
- визначення розміру і вартості земельних ділянок зокрема та землеволодінь (землекористувань) у цілому після застосування коефіцієнта внеску для розміщення суспільних об'єктів;
- установа місця розташування, конфігурації та кількості перерозподілених земельних ділянок для кожного землевласника (землекористувача) та суспільних об'єктів;
- проведення безпосередньо самого заходу із землеустрою щодо перерозподілу земель;
- визначення фінансових зобов'язань (розміру грошових компенсацій);
- обговорення та оприлюднення остаточного плану з перерозподілу земель з учасниками консолідації земель.

Коли учасниками консолідації земель погоджено остаточний варіант плану перерозподілу, настає черга *етапу затвердження*. Процес затвердження плану передбачає його розгляд і обговорення представниками територіального органу виконавчої влади, відповідального за проведення консолідації земель. Цей етап може зайняти декілька днів та передбачає обов'язкове відвідування території, яку консолідують. За результатами таких відвідувань і дискусій представники територіального органу можуть надати нові зауваження й пропозиції щодо перерозподілу, що приведе до розробки нового варіанта плану.

Після доопрацювання остаточний варіант плану з перерозподілу земель розробники знову надсилають до територіального органу виконавчої влади, відповідального за проведення консолідації земель, для обговорення і затвердження. Це знову може спричинити нові уточнення оновленого плану. Лише після затвердження цим органом остаточного варіанта плану з перерозподілу земель його можна офіційно оприлюднити для всіх землевласників (землекористувачів) й інших зацікавлених сторін, які беруть участь у консолідації земель.

Відповідно до принципу рівності всіх учасників перерозподілу земель щодо захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів, землевласникам (землекористувачам) слід надати право оскаржити результати перерозподілу земель. Як ми зазначали раніше [7], опрацювання позовних заяв і скарг та рішень за ними не повинно перевищувати більше ніж три місяці, тому доречно на законодавчому рівні визначити, що ця категорія справ має суттєве значення для сторін, становить значний суспільний інтерес і є пріоритетною для швидкого вирішення. На нашу думку, з метою забезпечення ефективного та оперативного процесу захисту прав, а також для можливості судового розгляду справ цієї категорії в порядку спрощеного провадження необхідно створити правовий інститут досудового врегулювання спорів, пов'язаних із консолідацією земель.

Під досудовим врегулюванням спорів щодо консолідації земель ми розуміємо послідовний комплекс дій, направлений на безпосереднє вирішення спорів між учасниками консолідації земель із приводу порушених майнових прав на земельну(і) ділянку(и) у сфері цивільних і господарських відносин та законних інтересів, який застосовують до порушення судової процедури. Такий порядок повинен становити самостійний правовий інститут, норми якого можуть бути закріплені в нормативно-правових актах земельного законодавства. Досудове вирішення спорів буде правовим засобом, який дозволить учасникам консолідації земель швидко, за спрощеною процедурою, захистити порушені майнові права на земельну(і) ділянку(и) без втручання органів судової влади, що зменшить їхні фінансові зобов'язання та навантаження на судову систему.

З огляду на міжнародний досвід [8-10] досудове врегулювання спорів щодо консолідації земель може мати наступний порядок:

- учасник консолідації земель, чії права і законні інтереси порушено, для безпосереднього врегулювання спору звертається до територіального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері консолідації земель, із письмовою заявою упродовж 21 дня з моменту офіційного оприлюднення плану з перерозподілу земель;

- за результатами розгляду заяви остаточний план із перерозподілу земель допрацьовують, видають і офіційно оприлюднюють або заявнику в терміни, передбачені для розгляду звернень громадян, надають роз'яснення причин, чому до остаточного плану не можуть бути внесені зміни;

- якщо учасник консолідації земель не задоволений рішенням територіального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері консолідації земель, він може звернутися до центрального органу з письмовою скаргою упродовж 21 дня з дати повідомлення про надане йому рішення;

- за результатами розгляду скарги має бути оприлюднено остаточний план з урахуванням пропозицій та захисту прав усіх учасників консолідації або надана вмотивована відповідь, у строки, що не перевищують термін, передбачений для розгляду звернень громадян.

- якщо будь-який учасник консолідації земель не задоволений рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері консолідації земель, він може звернутися до суду протягом 21 дня з дати повідомлення про це рішення, з усіма наявними матеріалами досудового врегулювання спору.

Після реалізації прав на оскарження й отримання кінцевого рішення щодо перерозподілу земель у межах території, яку консолідують, відповідний план затверджується відповідальним за це органом. Затверджений план із перерозподілу земель офіційно публікують і оприлюднюють, що є підставою для його впровадження.

Упровадження запроєктованих заходів передбачає реєстрацію прав на землю, прокладання і закріплення на місцевості меж нових земельних ділянок кожного землевласника (землекористувача), а також інших запроєктованих на плані об'єктів.

Адміністративний аспект тісно пов'язаний із технічним аспектом, оскільки адміністративна модель визначає основну ефективність перерозподілу земель та значною мірою впливає на вибір методики щодо його проведення. А правильний вибір методики і технічних прийомів (заходів) дозволяє з високою ефективністю реалізувати мету перерозподілу земель.

Технічний аспект полягає в проведенні вишукувальних, топографо-геодезичних, картографічних, земельно-оціночних, проектних, проектно-вишукувальних робіт, пов'язаних з обстеженням відповідних земельних ділянок та реалізацією прав суб'єктів земельних відносин на землю. Таким чином, технічний аспект відповідає за технічну (інженерну) складову формування нових земельних ділянок, нової структури землеволодіння (землекористування) та складання документації із землеустрою.

Перерозподіл земельних ділянок слід проводити з урахуванням існуючих форм правових взаємовідносин між землевласниками та землекористувачами, їхнього волевиявлення, складу і розміру земельних угідь, господарської доцільності, намірів щодо майбутнього використання земель. Так, єдиним і компактним масивом правильною конфігурації та найменшої протяжності доцільно формувати земельні ділянки, що належать одному землевласнику та/або використовуються одним землекористувачем, зважаючи на терміни й умови користування (оренда, емфітевзис) землею. Також під час розроблення проектних рішень необхідно вивчати і враховувати побажання власників і користувачів земельних ділянок відносно розпорядження ними після закінчення терміну дії правових відносин.

Якщо землеволодіння (землекористування) доводиться формувати з декількох земельних ділянок, їх взаємна віддаленість повинна бути мінімальною, а зв'язок – зручним. В умовах зрошення кожне землеволодіння (землекористування) має бути забезпечено відокремленим чи спільним водокористуванням.

Земельні ділянки осіб, які безпосередньо використовують (обробляють) свої наділи, так званих одноосібників, слід розміщувати групами з урахуванням створення можливості до об'єднання в кооперативи з виробництва, переробки і збуту продукції, матеріально-технічного постачання, будівництва, технічного, агрохімічного та інших видів обслуговування, а також для інших завдань співробітництва. Розміщення землеволодіння одноосібників потрібно проводити урахувавши вимоги подальшої раціональної організації його території. Водночас розміщення такої групи землеволодіння не повинно погіршувати умов використання земель інших суміжно розташованих землевласників (землекористувачів), у т.ч. сільськогосподарських.

Отже, технічний аспект перерозподілу земель, а саме формування земельних ділянок, відповідає за визначення остаточного місця розташування та конфігурації земельних ділянок. Для створення сприятливих умов подальшої внутрішньогосподарської організації території, правильного використання та охо-

рони землі межі нових земельних ділянок (землеволодіння, землекористування) мають бути запроєктовані відповідно до сучасної практики із землеустрою з дотриманням таких вимог:

- на відкритій місцевості, особливо на ріллі, суходільні межі розміщують прямолінійно, без зламів, з кутами поворотів, близькими до 90°;

- межі суміщають із природними (річками, ярами, лісом та ін.) та/або штучними (каналами, дорогами та ін.) межами, уникаючи невинновданого подрібнення угідь (особливо ріллі), землеволодіння, землекористування;

- розміщення меж узгоджують із рельєфом місцевості; щоб виключити можливість виникнення і розвитку ерозійних процесів, межі земельних ділянок проектують по вододілах і тальвегах, суміщаючи з елементами гідрографічної мережі, а на схилах – по лініях стоку;

- в умовах зрошення або осушення земель межі земельних ділянок сполучають із постійними об'єктами меліоративної системи;

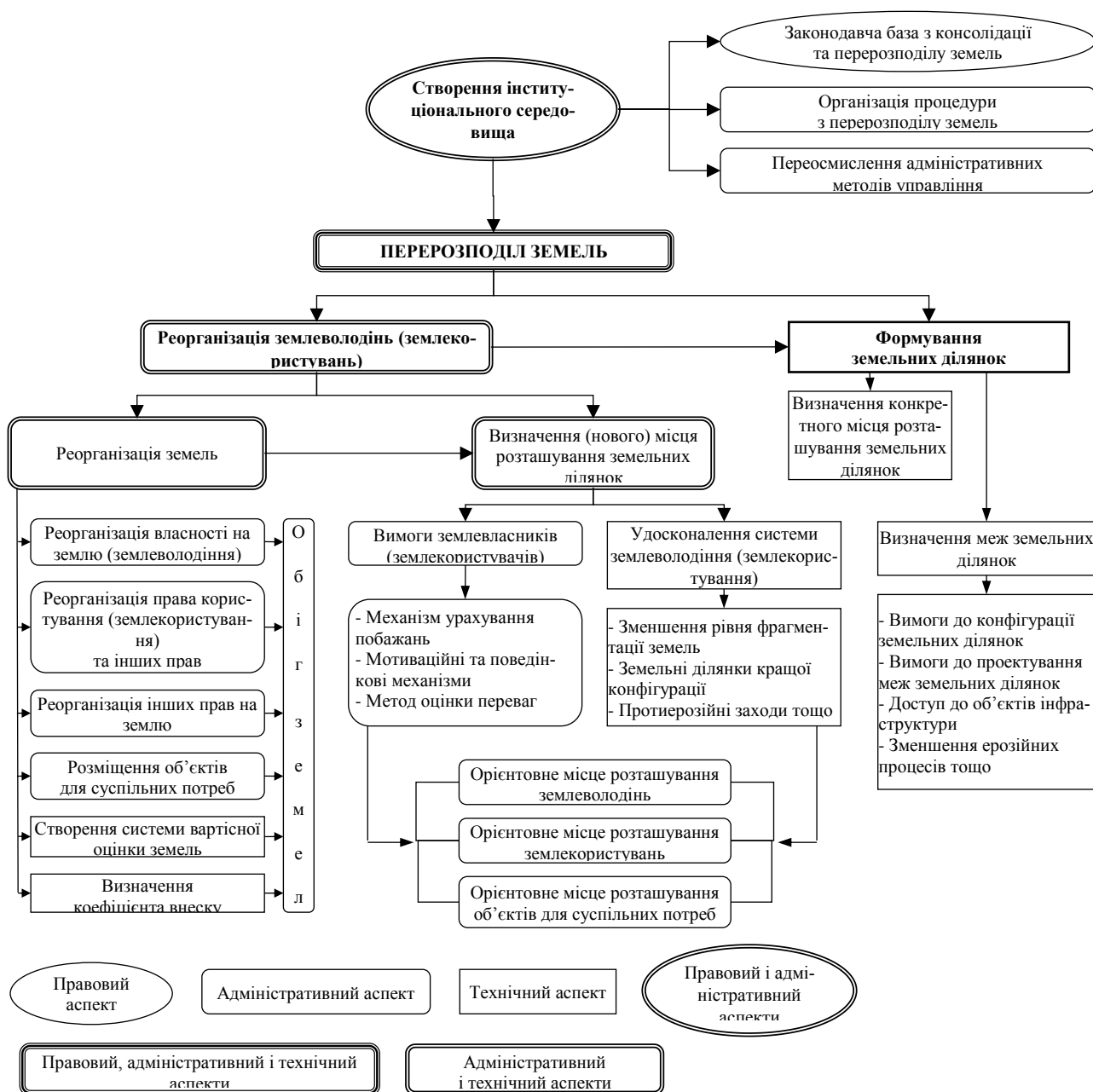
- межі розташовують так, щоб створити добрі умови для подальшої організації консолідованої території (правильного розміщення всіх землеволодіння (землекористування), доріг, лісосмуг, природоохоронних об'єктів тощо) [3, 11-15].

Уважаємо за доцільне закріпити вищенаведені вимоги на законодавчому рівні як технічні умови щодо проектування меж земельних ділянок під час проведення перерозподілу земель, задля досягнення однозначної та оптимальної впорядкованості землеволодіння (землекористування).

Взаємозв'язки правового, адміністративного і технічного (інженерного) аспектів, що характеризують процес перерозподілу земель, схематично наведено на рисунку.

Висновки. На підставі проведеного аналізу кращого міжнародного досвіду щодо розвитку перерозподілу земель як невід'ємного і найскладнішого процесу консолідації земель, можна стверджувати, що перерозподіл земель включає сукупність трьох взаємопов'язаних аспектів: правового, адміністративного і технічного (інженерного). Правовий аспект визначає правила "гри", адміністративний впливає на вибір методики, а технічний відповідає за реалізацію проектних рішень.

В умовах України та сучасної практики із землеустрою процедура перерозподілу земель може складатися з п'яти основних етапів: збирання даних, проведення підготовчих розрахунків, розробка попереднього плану з перерозподілу земель, затвердження остаточного плану з перерозподілу земель, упровадження запроєктованих заходів. Важливою умовою ефективного перерозподілу земель є визначення та закріплення технічних (інженерних) вимог до проектування меж земельних ділянок, що забезпечить захист прав та інтересів усіх землевласників (землекористувачів) у межах території, що підлягає перерозподілу, і формуватиме позитивне ставлення суспільства до процедури консолідації земель у цілому.

Рис. 1. Структурна схема перерозподілу земель
Джерело: розроблено автором

Подальше вивчення проблем розвитку перерозподілу земель в Україні ми пропонуємо проводити з погляду правового, адміністративного і технічного аспектів та зосередитися, головним чином, на законодавчому забезпеченні та інституалізації процесу консолідації земель у цілому і перерозподілу земель зок-

рема; розробці системи вартісної оцінки земель для проведення перерозподілу земель; створенні механізму врахування побажань учасників перерозподілу земель; визначенні технічних (інженерних) вимог до формування нових земельних ділянок і проектування їх меж.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попов А.С. Землеустрій – основний механізм проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення // *Агросвіт*, 2016. 10, С. 12–16.
2. Шворак А.М. Консолідація земель сільськогосподарського призначення: дис... д-ра. екон. наук 08.00.06 / НУБіП. Київ, 2016, 438 с.
3. Третяк А.М. Землепорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посіб. Київ: Вища освіта, 2006. 528 с.
4. Попов А. С. Перерозподіл земель в умовах консолідації: правовий аспект // *International Collection of scientific proceedings "European Cooperation"*, 2017. Vol. 12, No. 31. P. 24–38.
5. Essadiki M., Ettarid M., Robert P. Optimisation of technical steps of a rural land consolidation using a geographic information system: Land reallocation step // *Proceedings of FIG Working week, Still on the Frontline*, April 13–17, 2003, Paris, France. [Electronic resource]. URL : http://www.fig.net/pub/fig_2003/TS_13/PP13_2_Essadiki_et_al.pdf
6. Essadiki M. New Method for Land Reallocation by Using a Geographic Information System. *FIG XXII International Congress Washington, D.C. USA, April 19–26 2002*. [Elec-

- tronic resource]. URL : https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/fig_2002/Js9/JS9_essadiki.pdf
7. Попов А.С. Стадийность проведения консолидации земель сельскохозяйственного назначения в Украине на основе передового международного опыта // Проблемы економіки, 2017. № 1. С. 112–121.
  8. Demetriou D. The Development of an Integrated Planning and Decision Support System (IPDSS) for Land Consolidation. Springer Theses, Switzerland, 2014. 340 p. DOI 10.1007/978-3-319-02347-2
  9. Zhou J.M. How to Carry Out Land Consolidation An International Comparison: EUI Working Paper ECO. Badia Fiesolana: European University Institute, Italy, 1999. 17 p.
  10. Sky P. K. Jordskifte i andre land – organisering og prosess // Kart og Plan, 2001. № 1. P. 43–52.
  11. Волков С.Н. Землеустройство. Землеустроительное проектирование. Межхозяйственное (территориальное) землеустройство. Т. 3. Москва: Колос, 2006. 384 с.
  12. Сулин М.А. Землеустройство сельскохозяйственных предприятий: учеб. пособие. СПб: Лань, 2002. 224 с.
  13. Новаковський Л.Я. Справочник по землеустройству. 3-е изд., перераб. и доп. Киев: Урожай, 1989. 122 с.
  14. Гендельман М.А. Землеустроительное проектирование. Москва: Агропромиздат, 1986. 511 с.
  15. Волков С.Н. Внутрихозяйственное землеустройство сельскохозяйственного предприятия: учеб. пособие: в 2 ч. / Государственный университет по землеустройству. Москва, 2001. Ч. 1. 140 с.

REFERENCES

1. Popov, A. S. Land Readjustment – The Basic Instrument of Providing of the Agricultural Land Consolidation // Agrosvit. 2016. 10. P. 12–16.
2. Shvorak, A. M. Consolidation of Lands of Agricultural Purpose: doctoral dissertation of economic science / NULandES. Kyiv, 2016. 438 p.
3. Tretiak, A. M. Land Management Planning: Theoretical Foundations and Territorial Land Management: tutorial. Kyiv: Vyscha osvita, 2006. 528 с.
4. Popov, A.S. Land Reallocation in Conditions of Consolidation: Legal Aspect // International Collection of scientific proceedings "European Cooperation", 2017. Vol. 12, No. 31. P. 24–38.
7. Popov, A.S. Stages of Agricultural Land Consolidation in Ukraine with Consideration for International Best Practices // The Problems of Economy, 2017. 1. P. 112–121.
11. Volkov, S.N. Land management. Land-use planning. Inter-farm (territorial) land management. P. 3. Moscow, Kolos, 2006. 384 p.
12. Sulin, M.A. Land management of agricultural enterprises: textbook. Saint Petersburg: Lan', 2002. 224 p.
13. Novakovskiy, L.Ya. Directory of Land Management. 3-d edition. Kiev: Urozhay, 1989. 122 p.
14. Gendelman M.A. Land-use planning. Moscow, Agropromizdat, 1986. 511 p.
15. Volkov S.N. Intraeconomic land management of an agricultural enterprise: training manual / State University of Land Use Planning. Moscow, 2001. Part 1. 140 p.

Land reallocation in conditions of consolidation: administrative and technical aspects

A. S. Popov

Abstract. The administrative and technical aspects of land reallocation for the conditions of Ukraine based on the international practice for land consolidation is analysed. It has been established that the administrative aspect is responsible for the process of land reallocation, and the technical aspect – for the technical component of the formation of the new land parcels, the new land tenure structure (land use), and the drafting of land management documentation. The author proposes to introduce a legal institute of pre-trial settlement of disputes concerning land consolidation.

Keywords: land reallocation, plan, land parcel, land tenure, land use.

Перераспределение земель в условиях консолидации: административный и технический аспекты

A. С. Попов

Аннотация. В статье исследованы административный и технический аспекты перераспределения земель для условий Украины на основе международной практики по реализации консолидации земель. Установлено, что административный аспект отвечает за процесс проведения перераспределения, а технический аспект – за техническую составляющую формирования новых земельных участков, новой структуры землевладения (землепользования) и составления документации по землеустройству. Автор предлагает ввести правовой институт досудебного урегулирования споров по консолидации земель.

Ключевые слова: перераспределение земель, план, земельный участок, землевладение, землепользование.

Моделювання системи корпоративного контролю в господарських товариствах

К. Г. Сердюков, Н. В. Шульга

Харківський інститут фінансів Київського національного торговельно-економічного університету, Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: k.serdyukov@i.ua, schulganv@i.ua

Paper received 19.02.18; Accepted for publication 23.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-09>

Анотація. В статті схарактеризовано особливості застосування синергетичної методології до побудови моделі корпоративного контролю у господарських товариствах. Проаналізовано поняття система, система корпоративного контролю в господарських товариствах. Досліджено особливості розвитку цієї системи як послідовну зміну станів, що починається з хаосу, проходить стадію становлення та стабільно функціонує у стадії буття-порядку.

Ключові слова: моделювання, система, модель, система корпоративного контролю, синергетика.

Вступ. Моделювання у сучасній науковій діяльності є одним із основних специфічних методів пізнання явищ, процесів або об'єктів різної природи. Поняття «моделювання» не є однозначно детермінованим в науковій літературі. Дослідники визначають його і як опосередкований метод пізнання об'єктів чи явищ, пряме вивчення яких є складним або навіть неможливим, і як *гносеологічну категорію*, яка надає можливість переносу результатів, отриманих в процесі побудови та дослідження моделі деякого об'єкта, на самий об'єкт, і як *спосіб цілісного вивчення* деякого процесу до його виникнення, і як *цілеспрямований інформаційний процес*, що забезпечує отримання (розширення, уточнення, доповнення) інформації про об'єкт дослідження, його властивості та особливості функціонування.

Процес моделювання соціально-економічних явищ та систем спрямовано на формалізований опис складних економічних відносин у соціумі задля виявлення законів та закономірностей функціонування досліджуваного об'єкта, опис його особливостей, окреслення взаємозв'язків між складовими частинами, аналізу поведінки при зміні зовнішніх умов або внутрішніх параметрів, напрацювання науково обгрунтованої та ефективної стратегії і тактики управління цим об'єктом.

Соціально-економічні процеси нині є складними, динамічними, відкритими до зовнішніх впливів та нелінійними, отже їх моделювання потребує застосування нового методологічного апарату, який дозволить реалізувати наступні положення (за Н. Андрейшиною [1]): 1) динаміка системи є до певної міри детермінованою; 2) мета розвитку визначається та осмислюється в результаті домінують-конкурентно-кооперативної взаємодії між елементами та підсистемами цієї системи; 3) процеси в системі носять синергетичний характер, отже рівноважний стан – скоріше виключення, ніж правило; 4) система характеризується власною складною динамічною поведінкою, навіть якщо на неї не діють зовнішні впливи; 5) багато процесів, що відбуваються в системі ефективно описуються динамічними моделями з невеликою кількістю змінних стану. Таким методологічним підґрунтям дослідження може стати синергетика.

Короткий огляд публікацій за темою. Проведено низку досліджень із застосування синергетичної методології у моделюванні соціально-економічних процесів. Так, В. Занг [2] досліджує інструментарій синерге-

тики, що може бути використано в моделюванні економічних процесів. В. Вітлінський, Ю. Коляда та А. Махоткіна у своїй статті [3] характеризують концепцію та окреслили інструментарій нелінійної економічної динаміки, за допомогою яких можуть будуватись адаптивні неперервні синергетичні моделі. Синергетичні та екофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем проаналізовано в монографії [4] В. Дербенцевим, О. Сердюком, В. Соловйовим, О. Шараповим. Дослідники приділяють також увагу особливостям застосування синергетичної парадигми у дослідженні складних фінансово-економічних систем [5] та моделюванню явищ самоорганізації у фінансово-економічних системах [6]. Узагальнюючи результати проведених досліджень можна зробити висновок, що синергетична методологія надає можливість напрацювати ефективні методи та моделі вирішення актуальних соціально-економічних проблем.

Значна увага науковців спрямована також на аналіз тих процесів, що відбуваються у сфері корпоративних відносин взагалі та корпоративного контролю зокрема. Ефективність механізмів внутрішнього корпоративного контролю в залежності від зовнішнього аналізує J. P. Nealy [7]. J. A. Caswell [8] зазначає, що крім прямого контролю (який здійснюють уповноважені особи) корпоративний контроль може бути представлений мережею взаємозв'язків всередині корпорації, які надають можливість здійснювати контроль та виділяють новий соціальний феномен. Така система мережевого контролю, на думку автора є значущим засобом консолідації та підтримки прямого контролю. Види систем корпоративного контролю, будова яких залежить від структури корпоративного управління, а також обігу трудових ресурсів і фінансового капіталу, окреслюють у своїй студії Е. С. Perotti та Е. - L. Von Thadden [9]. М. Мілявський [10] досліджує сутність системи корпоративного контролю через обгрунтування її ролі у корпоративному управлінні підприємством: окреслює види корпоративного контролю, аналізує відмінності корпоративного контролю від внутрішнього аудиту, обгрунтовує взаємозв'язок між внутрішнім контролем та зовнішнім наглядом.

Мета. В той же час, проблемі моделювання системи корпоративного контролю в господарських товариствах (особливо з акцентом на динамічній складовій, що відображає особливості становлення й розвитку цієї системи, окреслює умови за яких може відбутися її

руйнація, характеризує процеси самоорганізації та формування взаємозв'язків як між елементами системи, так і з зовнішнім середовищем) присвячено, на нашу думку, недостатньо уваги в наукових розвідках. Цей факт зумовлює актуальність подальшого дослідження та визначає його мету – побудувати модель системи корпоративного контролю в господарських товариствах ґрунтовану на засадах синергетичної методології.

Матеріали і методи. Визначимо моделювання як спосіб наукового пізнання, що ґрунтується на заміщенні реальних явищ та процесів їх умовними зразками та спрямований на отримання інформації про об'єкт дослідження, його властивості та особливості функціонування. Як зазначає В. Томашевський [11], науковою основою моделювання є теорія подібності, що базована на понятті аналогії – схожості, подібності об'єктів за визначеними ознаками. П. Григоруку та Н. Хрущ [12] також виділяють аналогію (як подібність моделі до оригіналу за виокремленими, найбільш істотними властивостями) поміж основних методологічних принципів моделювання. Крім аналогії автори [12] наводять ще низку загальних методологічних принципів, на яких ґрунтується процес моделювання: дуальності, простоти, оптимальності, адекватності, індукції, випереджального відображення.

Результати та їх обговорення. Основними поняттями, що використовуються в моделюванні є «модель» та «система». За визначенням В. Томашевського [11], *системою* вважають цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів (компонентів), що характеризується визначеною структурою та взаємодією із зовнішнім середовищем. Як зазначає автор, аналізуючи систему, потрібно враховувати синергетичний ефект, який виникає в системі в результаті взаємодії її елементів. В результаті властивості системи є відмінними від властивостей її елементів. Отже, в залежності від цілей дослідження та сама сукупність елементів може бути визначена як система або ні. Моделлю є реально існуюча або уявна система-прообраз, що володіє істотною в заданому контексті подібністю з досліджуванним об'єктом, за рахунок чого може заміщувати та відображати в пізнавальних процесах систему-оригінал, а також забезпечувати досягнення цілей побудови та використання моделі.

Згідно з теоретико-множинним визначенням системи [11, с. 17] визначимо *систему корпоративного контролю в господарських товариствах* як множину об'єктів, між якими існують деякі відношення, та їх атрибутив. Під об'єктами будемо розуміти елементи (найпростіші неподільні з точки зору даної системи частини) та компоненти (будь-яка частина системи, що здатна забезпечити виконання визначеної функції системи та може вступати у взаємодію з іншими об'єктами системи) цієї системи. Властивості кожного з об'єктів визначають атрибути. Відношення між об'єктами системи корпоративного контролю задають закон, що визначає деяке відображення в одній в тій самій множині об'єктів. Таким чином, система корпоративного контролю (S_{cc}) може бути представлена як $S_{cc} = \langle X_s, R_s \rangle$, де X_s – множина об'єктів, що утворюють систему, R_s – множина відношень між цими об'єктами.

Оскільки моделлю системи корпоративного контролю може бути будь-яка ізоморфна відносно неї система, то проблема вибору моделі повинна розв'язувати завдання досягнення цілей дослідження. Нині всі реально існуючі соціально-економічні системи (якою безперечно є і система корпоративного контролю в господарських товариствах) є відкритими нелінійними динамічними системами, дослідження еволюції яких доцільно проводити використовуючи методологічний інструментарій синергетики. Саме тому модель системи корпоративного контролю побудуємо ґрунтуючись на виділених В. Будановим [13] та Н. Тельною [14] принципах синергетики:

- Становлення: *відкритості*, як неможливості відділити систему від середовища в якому вона функціонує, що забезпечує передачу речовини, енергії та інформації між системою та зовнішнім середовищем, а також сприяє процесам самоорганізації у внутрішньому середовищі системи; *нелінійності*, що постулює багатовекторність розвитку системи, який забезпечується через внутрішню складноорганізовану структуру системи, неможливість строгого визначення тенденцій її еволюції, відсутність абсолютних критеріїв за якими оцінюється поведінка системи, альтернативність сценаріїв розвитку, невідповідність цілого до суми його частин, вплив зовнішнього середовища; *несійкості*, що передбачає такі відхилення від стану, траєкторії, або програми системи, які виступають передумовами для подальшого стабільного та динамічного розвитку, важливим фактором для конструювання нових організаційних форм системи; *динамічної ієрархічності* (емерджентності), як народження та руйнування ієрархічної структури системи під час проходження точок біфуркації, що призводить до виникнення нових якостей системи; *спостережуваності*, який підкреслює обмеженість та відносність знань про систему, коли цілісне її дослідження можливе лише при наявності різних, таких що доповнюють одна одну, характеристик, які отримані через комунікацію між спостерігачами різних рівнів.

- Буття: *гомеостатичності*, який визначає здатність системи підтримувати стабільне функціонування за рахунок від'ємних обернених зв'язків, що утримують істотно важливі параметри системи в допустимих межах; *ієрархічності*, що окреслює структурну ієрархічну будову системи, в якій те, що для нижчого рівня є структурою-порядком, для вищого виступає як хаос.

Дослідимо розвиток системи корпоративного контролю як послідовну зміну станів цієї системи, що починається з хаосу, проходить стадію становлення та стабільно функціонує у стадії буття-порядку. При цьому будемо вважати, що всі об'єкти системи корпоративного контролю діють згідно з поведінковою реакцією, яка не завжди інтерпретується як намагання досягти максимуму прибутку. Мотивація учасників корпоративних відносин має психологічну природу та залежить від багатьох інших аспектів (суб'єктивних, культурних, комунікативних, естетичних тощо). Система корпоративного контролю ніколи не досягає рівноважної точки, оскільки параметри від яких вона залежить

(наприклад, попит та пропозиція, надходження та витрата фінансових ресурсів тощо) змінюються у часі та під впливом значної кількості зовнішніх чинників.

Перший етап еволюції системи корпоративного контролю в господарських товариствах окреслює особливості народження цієї системи із хаосу. Поняття «хаос» в давньогрецькій міфології визначало початковий стан Всесвіту, сукупність матерії та простору з яких потім народжується порядок. Хаос є обов'язковим складником у сучасних соціально-економічних процесах. Він має подвійну природу: конструктивну (порядок виникає із хаосу і завдяки хаосу) та деструктивну (хаос впливає на порядок та виводить систему із стійкого стану). Таким чином, хаос в процесі формування системи корпоративного контролю характеризує такий її стан, коли у середовищі корпоративного контролю починаються процеси спрямовані на виокремлення структури системи корпоративного контролю (як організованої сукупності відношень між об'єктами цієї системи) та зовнішнього середовища (сукупності об'єктів середовища корпоративного контролю, які не входять до складу системи, але впливають на особливості її еволюції, або її властивості).

Структура системи корпоративного контролю окреслюється в точці біфуркації (рис. 1) – особливому критичному стані, який характеризується значною нестійкістю системи та невизначеністю напрямків її подальшого розвитку. В точці біфуркації об'єкти, що надалі будуть представляти систему корпоративного контролю як єдине ціле, підпадають під вплив сукупності атракторів (станів, що є найбільш прийнятними для системи та які визначають множину альтернатив розвитку системи). Оскільки основною метою корпоративного контролю є забезпечення функціонування господарського товариства як суб'єкта господарювання, то атракторами можуть бути виконання фінансового плану корпорації, оптимальний розподіл контролю у корпорації, дотримання процедур контролю й аудиту, економічна безпека господарського товариства тощо. Атрактор, який має найбільший вплив на об'єкти майбутньої системи, визначає подальший напрямок її еволюції.

Після проходження точки біфуркації починається трансформація середовища корпоративного контролю, всі об'єкти якого підпадають під вплив тільки одного з множини можливих атракторів-станів. На цьому етапі під впливом атрактора та тих факторів соціально-економічного середовища, що визначають особливості здійснення корпоративного контролю в господарських товариствах, виділяються об'єкти, що формують мега- та мікрорівні майбутньої системи корпоративного контролю. В середовищі починаються процеси самоорганізації, спрямовані на самозародження системи корпоративного контролю, що характеризується виникненням із середовища корпоративного контролю деякої сукупності об'єктів, яка відзначається цілісною структурою, наявністю специфічних властивостей та відношень. Ті елементи середовища корпоративного контролю, що не ввійшли до складу системи також трансформуються та утворюють багатопланове зовнішнє середовище системи.

На *мега-рівні* формуються надповільні *параметри управління*: нормативно-правовий – принципи, підходи, закони, на основі яких формуються акти та документи, спрямовані на регулювання відносин контролю в господарському товаристві, захист прав учасників корпоративних відносин, недопущення використання недобросовісних методів встановлення контролю, рейдерських захоплень; інформаційно-ресурсний – засади регулювання руху інформації (економічної, соціальної, політичної, екологічної) та ресурсів (капіталу, персоналу, техніки та обладнання, технологій) у процесі здійснення корпоративного контролю; соціально-культурний – традиції, норми та цінності, суспільні феномени, на основі яких протікають процеси контролю в корпоративному господарському товаристві.

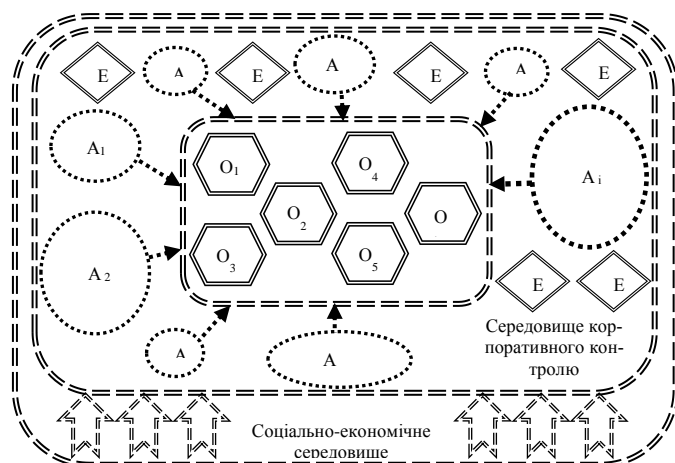

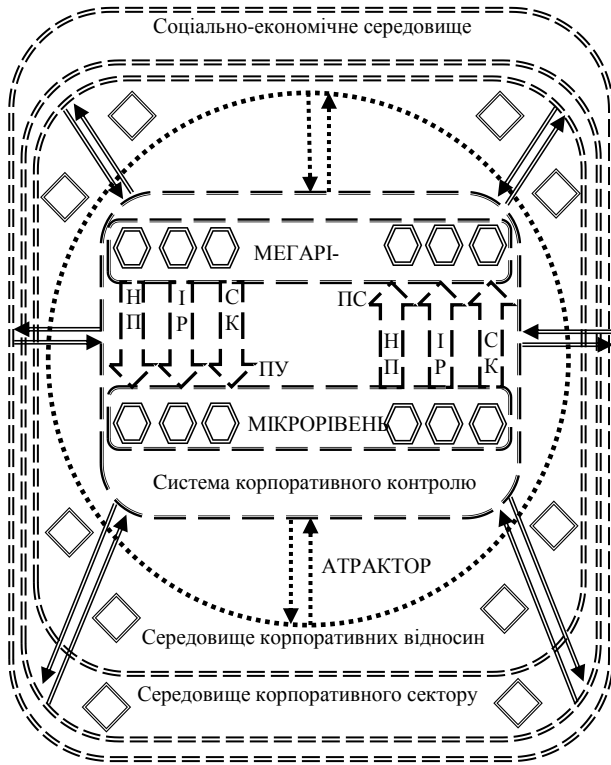
Рис. 1. Середовище корпоративного контролю. Фаза хаосу. Точка біфуркації, де A_i – атрактори, O_j – об'єкти майбутньої системи корпоративного контролю, E – елементи середовища корпоративного контролю, що не входять до структури системи

На *мікрорівні* системи поля швидких змінних формують нормативно-правовий, інформаційно-ресурсний та соціально-культурний *параметри стану*. Під впливом атрактора та зовнішнього середовища об'єкти мега- та мікрорівнів починають взаємодіяти. Починається процес структурної ієрархізації системи корпоративного контролю (рис. 2).

Під час взаємодії параметрів мега- та мікрорівнів формується *макрорівень* системи корпоративного контролю, система закінчує вибудовувати власну структуру. Окреслюється система негативних зворотних зв'язків, яка дозволяє зменшувати ентропію, що надходить у систему із зовнішнього середовища. Рівень флуктуацій зменшується. Система корпоративного контролю переходить до стану гомеостазу, який характеризує період відносно усталеного розвитку системи, коли система еволюціонує у напрямку своєї цілі-атрактора. На даному етапі розвитку у системи діють процеси самоорганізації спрямовані на підтримку заданого рівня організації у випадку зміни зовнішніх та внутрішніх умов функціонування.

Параметри порядку, що формуються на макрорівні – це колективні змінні, які визначають поведінку системи в стані гомеостазу. В якості *параметрів порядку* системи корпоративного контролю виділимо суб'єктів,

що здійснюють контроль (учасники корпоративних відносин у господарському товаристві, наглядова рада, ревізійна комісія, менеджери, працівники підрозділів корпорації, аудиторі тощо); об'єкти контролю (контроль за виконанням бізнес-планів та бюджетів, норм статуту та інших нормативних актів корпоративного господарського товариства, контроль за рухом активів, за виконанням угод та прийнятих управлінських, фінансових, кадрових рішень та ін.), а також процедури здійснення контролю (рис. 3).

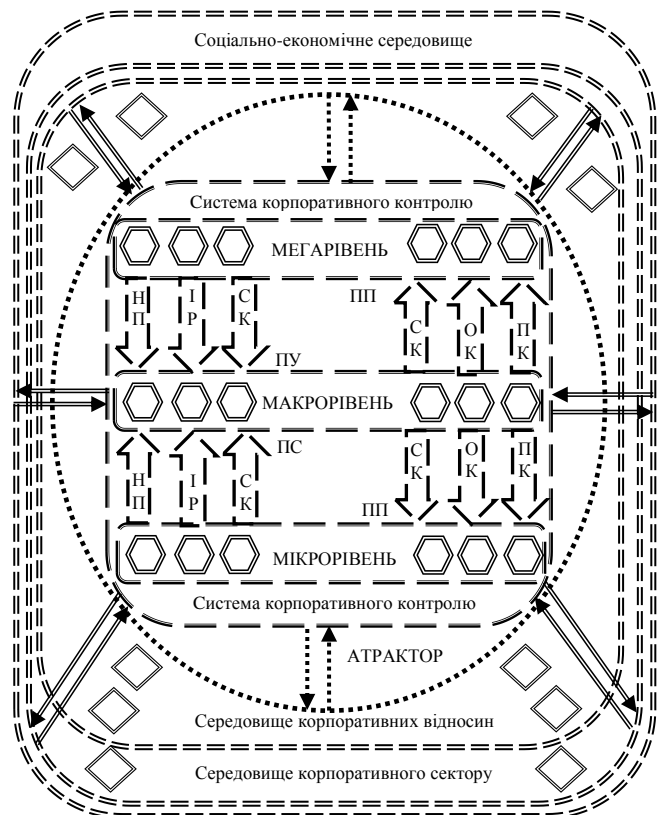

Рис. 2. Структурна ієрархізація системи. Фаза хаосу. Стадія становлення, де НП, ІР, СК – відповідно нормативно-правовий, інформаційно-ресурсний та соціально-культурний параметри управління (ПУ) та параметри стану (ПС)

Однак, зміни у зовнішньому середовищі (нові тенденції у суспільних відносинах, нестабільність економічної ситуації, зміни у фінансуванні, поява нових технологій) та нездатність системи корпоративного контролю швидко адаптуватись до них призводять до посилення рівня флуктуацій. У системі розпочинаються процеси деієрархізації, вона втрачає стійкість і знову

опиняється в точці біфуркації. На даному етапі починають розгортатися процеси самоорганізації, в основі яких лежить здатність до використання минулого досвіду. Якщо за рахунок таких процесів системі корпоративного контролю вдається згасити силу коливань, вона перебудовує свою структуру та в точці біфуркації переходить на інший рівень розвитку. Якщо флуктуації не згасають – система втрачає структуру та зливається із зовнішнім середовищем.

Висновки. Модель системи корпоративного контролю у господарських товариствах може бути побудована із використанням методологічного апарату синергетики. Це забезпечує можливість відобразити динаміку її становлення як еволюцію від фази хаосу через точки біфуркації до фази порядку, в якій система усталено функціонує.

Рис. 3. Структурна ієрархізація системи. Фаза порядку. Стадія гомеостазу, де СК, ОК, ПК – параметри порядку (ПП): суб'єкти, що здійснюють контроль; об'єкти контролю; процедури здійснення контролю відповідно

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейшина Н. Б. Аналіз сучасних підходів до моделювання економічної динаміки / Н. Б. Андрейшина // Інвестиції : практика та досвід. – 2015. – № 7. – С. 45–48.
2. Занг В.-Б. Синергетическая экономика : Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг : [пер. с англ.] – М. : Мир, 1999. – 335с.
3. Вітлінський В. В. Концепція та інструментарій нелінійної економічної динаміки на підґрунті адаптивних неперервних синергетичних моделей / В. В. Вітлінський, Ю. В. Коляда, А. Я. Махоткіна // Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ. – 2011. – Вип. 84. – С. 19–34.
4. Дербенцев В. Д. Синергетичні та екофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем : монографія / В. Д. Дербенцев, О. А. Сердюк, В. М. Соловйов, О. Д. Шарапов. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.
5. Дербенцев В. Д. Синергетична парадигма дослідження складних фінансово-економічних систем / В. Д. Дербенцев // Моделювання та інформаційні системи в економіці : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ. – 2006. – Вип. 74. – С. 8–20.
6. Шарапов О. Д. Моделювання явищ самоорганізації в фінансово-економічних системах / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, В. М. Соловйов // Економіко-математичне моделювання. Вісник ТАНГ. Вип. 14. – Тернопіль: ТАНГ. – 2003. – №3. – С. 104–110.

7. Healy J. P. The Effectiveness Of Internal And External Mechanisms Of Corporate Control / Joanne P. Healy // International Business & Economic Research Journal. – 2011. – Vol. 1. – № 7. – P. 13–27.
8. Caswell J. A. An Institutional Perspective on Corporate-Control and the Network of Interlocking Directorates / J. A. Caswell // Journal of Economic Issues. – 1984. – Vol. 66. – P. 619–626.
9. Perotti E. C. The Political Economy of Corporate Control and Labor Rents / Enrico C Perotti, Ernst-Ludwig von Thadden // Journal of Political Economy. – 2006. – Vol. 114. – P. 145–174.
10. Мілявський М. Ю. Місце корпоративного контролю в системі управління підприємством / М. Ю. Мілявський // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2012. – № 2 (27). – С. 236–238.
11. Томашевський В. М. Моделювання систем / В. М. Томашевський. – К. : Видавнича група BHV, 2005. – 352 с.
12. Григорук П. М. Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища / П. М. Григорук, Н. А. Хрущ // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2017. – Вип. 1(7). – С. 198–204.
13. Буданов В. Г. Методология и принципы синергетики / В. Г. Буданов // Філософія освіти. – 2006. – № 1(3). – С. 143–173.
14. Тельнова Н. А. Основные принципы синергетики и их методологическое значение / Надежда Алексеевна Тельнова // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. – 2006. – №5. – С.14–20.

REFERENCES

1. Andreyshina, N. B. Analysis of Modern Approaches to Modeling Economic Dynamics / N. B. Andreyshina // Investments : Practice and Experience. – 2015. – № 7. – P. 45–48.
2. Zang, V.-B. Synergetic Economics: Time and Changes in the Nonlinear Economic Theory / V.-B. Zang. – М. : Mir, 1999. – 335 p.
3. Vitlinsky, V. V. Concept and Tools of Nonlinear Economic Dynamics on the Basis of Adaptive Continuous Synergetic Models / V. V. Vitlinsky, Yu. V. Kolyada, A. Ya. Mahotkina // Modeling and Information Systems in Economics. – К. : KNEU. – 2011. – Is. 84. – P. 19–34.
4. Derbentsev, V. D. Synergetic and Econophysical Methods of Studying the Dynamic and Structural Characteristics of Economic Systems / V. D. Derbentsev, O. A. Serdyuk, V. M. Solovyov, O. D. Sharapov. – Cherkassy: Brama-Ukrayina, 2010. – 287 p.
5. Derbentsev, V. D. Synergetic Paradigm of the Study of Complex Financial-Economic Systems / V. D. Derbentsev // Modeling and Information Systems in Economics. – К. : KNEU. – 2006. – Is. 74. – P.8 – 20.
6. Sharapov, O. D. Modeling of the Phenomena of Self-organization in Financial and Economic Systems / O. D. Sharapov, V. D. Derbentsev, V. M. Solovyov // Economic and Mathematical Modeling. Visnyk TANH. Vol.14. – Ternopil: TANH. – 2003. – №3. – P.104 –110.
7. Healy, J. P. The Effectiveness Of Internal And External Mechanisms Of Corporate Control / Joanne P. Healy // International Business & Economic Research Journal. – 2011. – Vol. 1. – № 7. – P. 13–27.
8. Caswell, J. A. An Institutional Perspective on Corporate-Control and the Network of Interlocking Directorates / J. A. Caswell // Journal of Economic Issues. – 1984. – Vol. 66. – P. 619–626.
9. Perotti, E. C. The Political Economy of Corporate Control and Labor Rents / Enrico C Perotti, Ernst-Ludwig von Thadden // Journal of Political Economy. – 2006. – Vol. 114. – P. 145–174.
10. Milyavsky, M. Yu. The Place of Corporate Control in the Enterprise Management System / M. Yu. Milyavsky // Bulletin of the Donbas State Machine-Building Academy.– 2012. – № 2 (27). – P. 236 – 238.
11. Tomashevsky, V. M. Modeling of Systems / V. M. Tomashevsky. – К. : BHV, 2005. – 352 p.
12. Grigoruk, P. N. Methodological principles of modeling the system of providing financial and economic security in conditions of uncertainty and multidimensionality of market environment / P. M. Grigoruk, N. A. Khrushch // Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series Economics. – 2017. – Is. 1(7). – P. 198–204.
13. Budanov, V. G. Methodology and principles of synergetics / V. G. Budanov // Philosophy of Education. – 2006. – № 1(3). – P. 143–173.
14. Telnova, N. A. Basic principles of synergetics and their methodological significance / Nadezhda Alekseevna Telnova // Bulletin of Volgograd State University. Series 7: Philosophy. Sociology and Social Technologies. – 2006. – №5. – P.14–20.

Modeling of corporate control systems in business partnerships

K. Serdyukov, N. Shulga

Abstract. The article describes the features of synergetic methodology applications to the construction of corporate control models in business partnerships. The authors in this study have analyzed the concepts of the system, as well as the system of corporate control in business partnerships. The development of the corporate control system is a consistent change of states and begins with chaos, passes the stage of formation, then stably operates in the stage of being-order.

Key words: Modeling, System, Model, Corporate Control System, Synergetics.

Моделирование системы корпоративного контроля в хозяйственных обществах

К. Г. Сердюков, Н. В. Шульга

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности применения синергетической методологии к построению модели корпоративного контроля в хозяйственных обществах. Проанализированы понятия система, система корпоративного контроля в хозяйственных обществах. Исследованы особенности развития этой системы как последовательная смена состояний, которая начинается с хаоса, проходит стадию становления и стабильно функционирует в стадии бытия-порядка.

Ключевые слова: моделирование, система, модель, система корпоративного контроля, синергетика.

Strategic directions of production efficiency research

G. G. Shvachych^{1*}, E. G. Kholod², V. V. Busygin¹

National Metallurgical Academy of Ukraine¹, University of Alfred Nobel²

*Corresponding author. E-mail: sgg1@ukr.net

Paper received 22.01.18; Accepted for publication 28.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-10>

Abstract. The article focuses on such indicators as profit and profitability, reflecting the economic efficiency of an enterprise, its financial condition and the problems of its economic development. The enterprise's priority directions of activity aimed at improving of technique and technology on the basis of modern scientific developments in order to reduce energy and material consumption, as well as to improve the quality of pipe products are shown. The key ways of increasing profit and profitability are indicated. The factors of the income increase, which allow the enterprise to carry out its activities more successfully are revealed.

Keywords: profit, profitability, enterprise, economic efficiency, market, competitiveness.

Problem statement and relevance of the topic of research. In an economic analysis, the results of an enterprise can be estimated by such indicators as output, sales, profit, etc. However, when it comes to assessing the effectiveness of an enterprise, it becomes obvious that the listed characteristics are not enough, because those are the absolute indicators. In this regard, in order to characterize the efficiency of the enterprise in general, the profitability of different areas of production in the economic analysis there used, in particular, the indicators of profitability. Profitability in the broad sense of the word means efficiency and returns [1]. Profitability is the most generalized, qualitative indicator of the economic efficiency of an entity's activity, allows you to compare the amount of profit with the value of the means by which it was obtained. Therefore, profitability can be interpreted as a measure of returns, reinunerativeness and business efficiency.

Relative indicators that allow one to evaluate the efficiency of an enterprise in general, as well as the directions of its activities (production, commercial, investment, etc.), the profitability of production of certain types of products and definite services rendering measure profitability.

It should be noted that the indicators of profitability are important elements that reveal the factor environment of profit generation, so they are mandatory in conducting a comparative analysis and assessment of the financial condition of the enterprise. In addition, profitability is important for decision-making in investment, planning, budgeting, coordination, evaluation and control of the enterprise activity.

Analysis of recent research and publications. One of the main results of an enterprise is profit, which is an absolute indicator of its efficiency. A significant contribution to solving the problem of improving the efficiency of enterprises belongs to such economists as V.G. Andriyчук, M.Ya. Demyanenko, V.N. Kosinsky, P.M. Makarenko, L.L. Melnik, N.M. Bogatska, P.T. Sabluk et al. [2-6]. Thoroughly this problem in the classical form is reflected in the researches of E.I. Krylov, V.M. Vlasova, I.V. Zhuravkova, T.U. Turmanidze, I.A. Blank et al. [7-9].

Note that some Western economists define profits as a category of well-being. So, J. Hicks stated that the goal of determining profit in practice is to give people a sense of the amount they can spend on consumption without becoming poorer. The essence of this provision is that profit should be considered as the maximum amount that a person can spend, provided that his/her welfare will have not been decreased by the end of a certain control period. At the current stage of economic development, most econo-

mists also interpret the profit from economic activity of an enterprise as excess of income over costs. In particular, S.F. Pokropivnyy [10] and N.M. Bondar [11] consider the profit as a part of the proceeds remaining after the reimbursement of all costs for the production and commercial activities of an enterprise. O.O. Get'man and V.M. Shapoval prove that "profit is the difference between the sale price and the cost price of products (goods, works, services), between the amount of proceeds received and the amount of production and sales costs" [12].

The researches of local and abroad scientists attest that the absolute profit size does not allow obtaining a clear idea of the level, or changing in the efficiency of production. Thus, the total amount of profit may increase, when the production efficiency will remain unchanged, or even decrease. This situation can take place with the profit growth due to quantitative factors of production. For example, with the equipment and staff expand.

At the same time, we note that the profitability of production (or reinunerativeness) is derivative from the profit [13]. In this case, the meaning of profitability in the economic literature is presented in several interpretations. This fact indicates that the profitability of the production relates to the economic category, which is different in its complexity. For instance, in general it can be noted that the profitability of production is a relative indicator of economic efficiency of an enterprise. In addition, such a indicator comprehensively represents the use of monetary, labor and production resources. On the other hand, the profitability of production can be interpreted as the ratio of income and the capital invested in creating such income. Consequently, the profitability of a production based on comparison of the return on investment with the capital invested, allows to determine the level of profitability of an enterprise and compare it with the alternative use of capital, received by the enterprise on equal risk terms.

It should be noted that, despite the significant source of research on the theory of an enterprise increasing efficiency, the problem of profit and profitability increasing has not been studied sufficiently. This is especially true in the iron and steel industry, where there is a drop in production.

The purpose of the article is:

- analysis of production activity of "NmTZ" OJSC and proposals development for improving its production efficiency;
- research of ways of production development;
- research of factors that delay the production growth process of pipe products;

- identification of profitability growth factors of an enterprise that allow increasing the competitiveness indicators in the pipe market;
- definition of directions of optimal production process development;

Main material presentation.

Research of the production efficiency increasing problem. Profit, as a source of industrial and social development, is one of the major factors in self-financing of an enterprise. Moreover, the possibilities of an enterprise are

mainly determined by the extent to which its income exceeds costs. Therefore, it is not only profit that plays an important role in the enterprise's activity, but also the losses. Those can usually show miscalculations and even errors in the production organization, as well as in sales. The noted points allow asserting that the profit is the result of the activity of an enterprise that indicates its absolute efficiency. Figure 1 shows the main factors of increasing the profit of an enterprise.

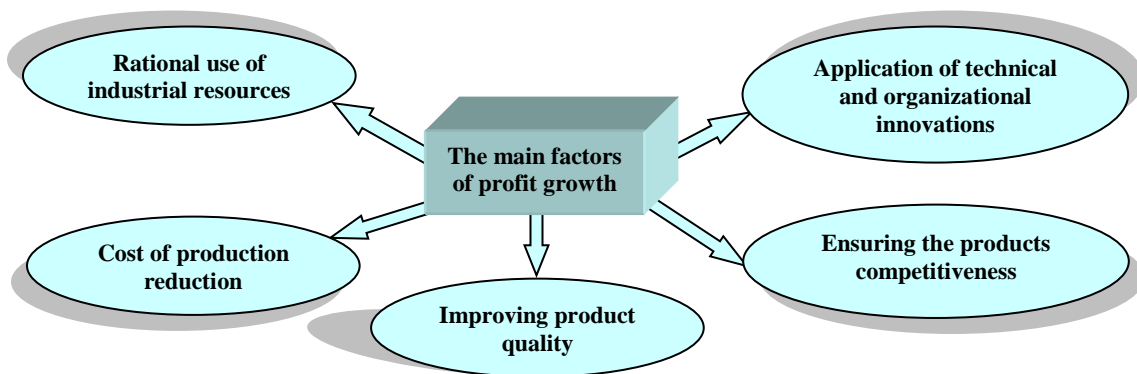

Fig. 1. The main factors of increasing the profit of an enterprise

The indicators of production profitability are the most important factors for the current planning of an enterprise. They are also taken into account in determining the financial capacity of an enterprise. It is clear that the profitability indicators of an enterprise can be considered as generalizing criteria of economic production efficiency. In general, such indicators reflect the efficiency of usage of money and labor resources. In this case, the enterprise is considered to be profitable if it is remunerative. The study of the production profitability indicators can reveal the profits increase factors, as well as indicate the ways of further development of an enterprise. Also, the profitability indicators may show the assessment of the enterprise management effectiveness. As it is obvious that the high profit level and a significant return of the enterprise directly depends on effectiveness of management decisions. From these positions, the production profitability can be interpreted as one of the most important factors in the quality of the enterprise management.

An enterprise must constantly identify ways to increase profitability for ensuring highest indicators of its activity [4, 6]. Main factors in increasing the production profitability can be defined by the following: the higher the income and the less the value of fixed assets and working capital for its achievement, the higher the production profitability. At the same time, the economic efficiency of an enterprise operation increases significantly.

As a rule, when performing an analysis of ways to increase the production profitability, there distinguish the influence of external and internal factors. The external factors in increasing the production profitability can be referred to the sales market expansion of the products at expense of lower prices for goods produced. The internal factors are considered to be more significant than external ones. These include the following: reducing production cost, increasing production volumes, increasing the return on fixed assets, and so on. (Fig. 2).

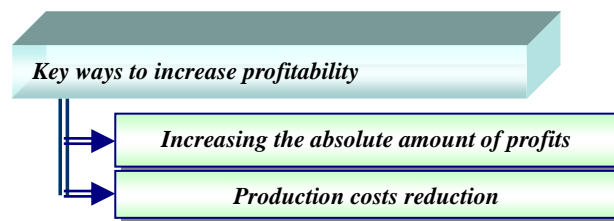

Fig. 2. The key ways to increase profitability

A wide range of indicators may characterize the production profitability. Those show the ways to increase the efficiency of production. On the other hand, profitability indicators are to determine the effectiveness of the funds invested in production. The more so, the assessments analysis of the financial and economic enterprise activity is based on these indicators. The most important ones may include the following. In particular, these are: assets profitability, investment capital profitability, products profitability, ROI of personnel, sales profitability, coefficient of basic profitability of assets, profitability of net assets, etc.

The direct analysis of the assessments of the "NmTZ" OJSC efficiency was conducted on the basis of determining the following indicators of profitability.

Production profitability:

$$PP = Pr / PC \times 100\%, (1)$$

where: PP – production profitability; PC - production costs; Pr - profit obtained from the production volume. The share of profits accounted for by 1 UAH spent on production assets characterize such an indicator.

Products profitability:

$$PR = Pr / C \times 100\%, (2)$$

where: PR – production profitability; Pr - profit; C - cost. It shows the profit amount for 1 UAH of self-cost.

Sales profitability:

$$SP = Pr / S \times 100\%, (3)$$

where: SP – sales profitability; Pr - profit; S - sales, or revenue. The sales profitability is responsible for the profits

amount, which accounted for 1 UAH of revenue. Sometimes such an assessment is called general profitability.

Analysis of profit, financial condition and production profitability. The "NmTZ" OJSC is focused on production of electric welded pipes of various purposes. The priority direction of the plant's activity is the production of pipes of such a diameter as large, medium and small. Modern technologies and equipment in production, as well as quality

control and product testing systems ensure the production of pipes of the following grades of steel: carbon, low-alloy and stainless steel. The pipes are produced according to the local and international standards.

The analysis of the financial condition of the enterprise was based on the report that describes the corresponding Balance of the enterprise. Table 1 shows the main indicators of such a Balance.

Table 1. Main indicators of financial activity of the enterprise

Item	Line code	For the reporting period	For the same period of the previous year
Net income from sales of goods (goods, works, services)	2000	1 498 197	1 842 500
Self-cost of the products sold (goods, works, services)	2050	(1 271 830)	(1 516 403)
Gross: profit	2090	226 367	326 097

Table 1 analysis 1 shows the following. The enterprise received a profit of 1 419 197 thousand UAH from its activity for the reporting period. This profit amount shows that in comparison with the last year's corresponding indicator, it decreased by 18.7%. It is 423 303 thousand UAH in absolute values. Closer analyses of the enterprise main indicators show the following. The self-cost of production, realized by the enterprise, increased by 8.4%. Thus, at the enterprise there was a growth in the production self-cost over the income. This situation has led to a 9.8% decrease in gross profit in general.

A detailed analysis of the situation at the enterprise showed the following. The slowdown in the enterprise performance occurred due to the deteriorating situation in the production and sale of the produced goods, that is, the main activity of the enterprise was in the crisis phase. This explains the costs increase over other activities of the enterprise.

The next step was to analyze the enterprise profitability. Table 2 represents the main profitability indicators. Those show a decrease in the efficiency assessment of the enterprise for all major parameters compared with the last year.

Table 2. Basic indicators of the enterprise profitability

Profitability	For the reporting period	For the same period of the previous year
Production	0,166	0,143
Products	0,215	0,178
Sales	0,166	0,143

In addition, there were determined other profitability indicators of the enterprise.

Profitability decreased by 16%. Such an assessment showed that 1 UAH 1 of assets accounted for 0.12 UAH of net profit. In the past reporting period, it was 0.28 UAH.

The profitability of the net worth decreased by almost 2.1 times. In the previous reporting period, 1 UAH of the net worth accounted for 0.51 UAH, while at the reporting period it was 0.24 UAH.

The strategy of increasing the production profitability. Analysis of the strategy of increasing the production efficiency is based on the peculiarities of the sales figures of pipes by the enterprise. Table 3 shows such data.

Table 3 data analysis shows that the enterprise pays considerable attention to the sales of pipes for export. The main consumers of the enterprise's products are such coun-

tries as the US and China, as well as the EU countries. It should be noted that the enterprise produces pipes for oil and gas sector.

Table 3. Pipes sales figures

Profitability	For the reporting period	For the same period of the previous year
Sales of pipes at local market	452 432	500 217
Sales of pipes for export	1 045 765	1 342 283
Total proceeds from sales of pipes	1 498 197	1 842 500

And this, in turn, means that the prospects for the expansion of the production of the enterprise directly depend on the oil and gas field development. Against this background, there could be specified several subjective factors that affect the phase-out. The main ones include the following:

- expansion of pipes production by countries that are consumers of pipes' products (USA, China, EU);
- significant aggravation of competitive opportunities in the world markets for pipe products;
- a significant increase in prices for raw materials;
- some activation of the policy of import substitution of Ukrainian pipe products.

It is also possible to point out the objective factors that hamper the expansion of the pipe product market. Thus, the price of energy resources has a significant impact on the final cost of pipe products. Abroad pipe plants have the opportunity to buy them at a significantly lower price than local producers do. Clearly, this situation leads to a reduction in the cost of pipe production for abroad enterprises and thus has significant advantages in the competition.

There should also be noted another aspect that has a significant impact on the competitiveness of products. This is the quality. For pipe products, this is primarily due to the increase in the accuracy of the pipes diameter. This circumstance indicates that today pipe producers are trying to follow American standards. This allows a significant increase in the sales figures of pipes in the US market. On the other hand, this approach opens the prospects of development and other markets, e.g., Central Asian.

The results of the above analysis show that competition in the market of pipe products is quite high. For these reasons, every pipe producer is looking for ways to increase

the competitiveness of its products. One of the most promising directions for increasing the competitiveness of products for "NmTZ" OJSC could be the implementation of the energy saving program. To do this, there was analyzed both externals and internals of the enterprise. At the same time, there were spotted the opportunities and the greatest future threats. In this regard, to improve the profitability of the enterprise there were proposed some measures: the investment project involves the improvement of the technology of producing pipes of a certain diameter, which increases the yield of a suitable products and reduce the number of defects, as well as reduce the self-cost and improve the profitability of production. The essence of the design choices is to replace the outdated electrical equipment of one rolling mill with more up-to-date and reliable, namely, the replacement of the relay-contact control system on four motors on serial complete thyristor convertors. Modernization of electrical equipment can be carried out at the expense of the depreciation fund.

Direct capital investments were calculated to implement such a proposal. Capital investment in production includes: the costs associated with the purchase of the appropriate equipment, the cost of installation and commissioning, the cost of supporting materials. In general, this project requires 190.35 thousand UAH.

Another strategic direction of the enterprise's energy saving program is the refusal of the open-hearth process and the introduction of the technology of smelting steel processing. Such a transition allows the use of the local steel. The introduction of such an approach is aimed at reducing the cost of production as the enterprise may partially refuse the purchase of imported production components. Consequently, there is an opportunity to bring the quality of pipe products to the level that meets the regulatory requirements of the European Union, as well as to increase the volume of pipes delivered to the abroad consumers.

In addition, there should be noted that it is advisable for the enterprise to consider a competitive strategy of cost leadership, since it may be very relevant to it. Such a strategy aims at reducing costs throughout the chain of technological process of pipes production. The main purpose of such a strategy is to create a significant advantage over competitors at appropriate costs. For the most part, such a strategy is used by large enterprises with a limited range of products, namely, such as "NmTZ" OJSC.

The main idea of this strategy is to find opportunities to reduce costs. The use of this strategy could cut production costs by reducing the percentage of defects and by optimizing the production process. With the cost lowering, there supposed the increase of the net profit amount, with the same sales figures, which leads to an increase in profitability indicators.

Therefore, in order to maintain favorable positions in the pipe production market, it is necessary to work systematically in all directions of the enterprise's activity, particularly: improving the quality of products, improving production technologies and developing new types of products according to the growing market requirements.

Conclusions. Based on the foregoing, subjective and objective factors hindering the increase of pipe production efficiency are established. The priority directions of the enterprise development are determined. A program of energy saving is proposed to increase the competitiveness of products. In addition, the enterprise was proposed to introduce a competitive strategy of cost leadership. The use of this strategy will cut production costs by reducing the percentage of defects and by optimizing the production process. With the cost lowering, the net profit amount is supposed to increase, keeping the same sales figures, which leads to an increase in profitability indicators.

REFERENCES

1. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 206 с.
2. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 5–21.
3. Мельник Л.Л. Наукові засади прибутковості агропідприємств та її державна підтримка / Л.Л. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 7. – С. 46–49.
4. Богацька Н.М. Критерії ефективності діяльності підприємства [Електронний ресурс] / Н.М. Богацька, А.Ю. Дуржинська. – Режим доступу: www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/10_54_764.doc.htm
5. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.
6. Паршина О.А. Концептуальні основи забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств / О.А. Паршина // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств: колективна монографія у 4 т. / за ред. О.А. Паршиної. – Дніпропетровськ: «Герда», 2013. – Т. 1. – С. 7–14.
7. Крылов Э.И. Анализ финансовых результатов, рентабельности и себестоимости продукции / Э.И. Крылов, В.М. Власова, И.В. Журавкова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 272 с.
8. Туманидзе Т.У. Управление производственными затратами предприятия / Т.У. Туманидзе // Стратегия развития экономики. – 2013. – 13(202). – С. 24–28.
9. Бланк И.А. Управление прибылью / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2007. – 768 с.
10. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: Підручник. / С.Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2001. – 352 с.
11. Бондар Н.М. Про критерії ефективності механізму державно-приватного партнерства / Н.М. Бондар // Управління проектами, системний аналіз і логістика: наук. журн. – 2014. – Вип. 13. – С. 244–260.
12. Гетьман О.О. Економіка підприємства: Навч. посіб. / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
13. Прокопенко І.Ф. Методика і методологія економічного аналізу: навч. посіб./ І.Ф. Прокопенко, В.І. Ганін. – К.: ЦУЛ, 2008. – 430 с.

REFERENCES

1. Balabanov I.T. (2007). *Finansovyy analiz i planirovaniye khozyaystvuyushchego sub'yekta* [Financial analysis and planning of an economic entity]. Moscow, Finansy i statistika, 206 p. (In Russian).

2. Andriychuk V.H. (2014). *Problemni aspekty rehulyuvannya funktsionuvannya ahropromyslovykh kompaniy* [Problematic aspects of regulation of the functioning of agro-industrial companies]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], no. 2, pp. 5–21 (In Ukrainian).
3. Mel'nyk L.L. (2013). *Naukovi zasady prybutkovosti ahropidpryyemstv ta yiyi derzhavna pidtrymka* [Scientific principles of profitability of agro enterprises and its state support]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], no. 7, pp. 46–49 (In Ukrainian).
4. Bohats'ka N.M., Durzhyns'ka A.YU. *Kryteriyi efektyvnosti diyal'nosti pidpryyemstva* [Criteria for the effectiveness of the enterprise]. Available at: www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Economics/10_54_764.doc.htm
5. Sabluk P.T. (2008). *Problemy zabezpechennya dokhidnosti ahropromysloвого vyrobnystva v Ukraini v postindustrial'nyy period* [Problems of ensuring the profitability of agro-industrial production in Ukraine in the post-industrial period]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], no. 4, pp. 19–37 (In Ukrainian).
6. Parshyna O.A. (2013). *Kontseptual'ni osnovy zabezpechennya konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv* [Conceptual Basis for Providing Competitiveness of Industrial Enterprises]. *Teoretychni ta prykladni aspekty pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstv* [Theoretical and Applied Aspects of Increasing the Competitiveness of Enterprises]. Dnipropetrovs'k, Herda, vol. 1, pp. 7–14 (In Ukrainian).
7. Krylov E.I., Vlasova V.M., Zhuravkova I.V. (2006). *Analiz finansovykh rezul'tatov, rentabel'nosti i sebestoimosti produktsii*. [Analysis of financial results, profitability and cost of production]. Moscow, Finansy i statistika, 272 p. (In Russian).
8. Tumanydze T.U. (2013). *Upravlenye proyzvodstvennyymi zatratamy predpryyatyya* [Management of production costs of the enterprise]. *Stratehiya rozvytyya ekonomiky* [Strategy of economic development], no. 3(202), pp. 24–28 (In Ukrainian).
9. Blank I.A. (2007). *Upravleniye pribyl'yu* [Profit management]. Kyiv, Nika-Tsentr, 768 p. (In Russian).
10. Pokropyvnyy S.F. (2001). *Ekonomika pidpryyemstva* [Economy of the enterprise]. Kyiv, KNEU, 352 p. (In Ukrainian).
11. Bondar N.M. (2014). *Pro kryteriyi efektyvnosti mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva* [On the criteria of the effectiveness of the mechanism of public-private partnership] *Upravlinnya proektamy, systemnyy analiz i lohistyka* [Project Management, System Analysis and Logistics], issue 13, p. 244–260 (In Ukrainian).
12. Het'man O.O., Shapoval V.M. (2010). *Ekonomika pidpryyemstva* [Economy of the enterprise]. Kyiv, Tsentr uchbovoyi literatury, 488 p. (In Ukrainian).
13. Prokopenko I.F., Hanin V.I. (2008). *Metodyka i metodolohiya ekonomichnoho analizu* [Methodology and methodology of economic analysis]. Kyiv, Tsentr uchbovoyi literatury, 430 p. (In Ukrainian).

Стратегические направления исследования эффективности производства

Г. Г. Швачич, Е. Г. Холод, В. В. Бусыгин

Аннотация. В статье основное внимание уделено таким показателям, как прибыль и рентабельность, отражающим экономическую эффективность предприятия, финансовое состояние и проблемы его экономического развития. Показаны приоритетные направления деятельности предприятия, направленные на совершенствование техники и технологии на базе современных научных разработок с целью снижения энерго- и материалоёмкости, а также на повышение качества трубной продукции. Указаны ключевые пути повышения прибыли и рентабельности. Выявлены факторы увеличения дохода, которые позволяет предприятию успешнее осуществлять свою деятельность.

Ключевые слова: прибыль, рентабельность, предприятие, экономическая эффективность, рынок, конкурентоспособность.

Націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк»: причини, наслідки та перспективи

О. А. Соболева-Терещенко, Д. Б. Солоніна

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, м. Київ
Corresponding author. E-mail: o.tereshchenko@kubg.edu.ua, diana.sol69@gmail.com

Paper received 28.12.17; Revised 02.01.18; Accepted for publication 05.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-11>

Анотація: Євроінтеграція України спонукала банківську систему країни адаптуватися до нових умов функціонування та відповідати стандартам фінансової стійкості та платоспроможності. Відповідно до цього Національним банком України було здійснено ряд заходів щодо оновлення банківської системи країни, одним з яких стала націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк». В статті досліджено зміну загальних показників стану банківської системи України внаслідок приватизації одного з найбільших українських банків ПАТ КБ «Приватбанк». Проаналізовано вплив приватизації на структуру депозитного та кредитного портфелю банку, кадровий склад, організацію сервісного обслуговування клієнтів. Зроблено висновки за результатами проведеного аналізу основних показників та визначено перспективи подальшого розвитку ПАТ КБ «Приватбанк» та банківської системи в цілому.

Ключові слова: банк, Національний банк України, банківська система, націоналізація, розвиток.

Вступ. Інтеграція України в європейський банківський простір передбачає впровадження єдиних стандартів у сфері банківського регулювання. Потреба в адаптації банківської системи України до нормативних вимог Європейського Союзу та ліквідація наслідків кризових явищ, що охопили український банківський сектор в 2008 -2009рр. та 2013-2015 рр. спонукали Національний Банк України переглянути підходи до управління в напрямку оновлення банківської системи країни та націоналізації ПАТ КБ «Приватбанк».

У цих умовах актуальним є дослідження динаміки окремих показників банківської системи до та після націоналізації ПАТ КБ «Приватбанк» та поточних тенденцій основних показників безпосередньо цього банку, який займав приблизно 30% фінансової системи України.

Як гіпотезу дослідження сформульовано припущення, що для стабілізації фінансового стану банківської системи України першочерговим стає завдання очищення банківської системи шляхом націоналізації великих системних банків, які контролюють фінансово-економічну ситуацію країни, тобто є своєрідним індикатором здоров'я економіки України. Націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк» сприяла розвитку довіри до банківської системи та сприяла процесу впровадження інноваційних продуктів та технологій на вітчизняний банківський ринок, що в підсумку дозволило стабілізувати фінансовий стан банківського сектору та фінансової системи країни в цілому.

Короткий огляд публікацій за темою. Питаннями управління фінансовою стабільністю банківської системи опікується значна кількість зарубіжних та вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження ефективності управління банківською системою здійснили такі відомі вчені, як Apouze Abdel Latif, Nguyen Thanh, Guillemin François, Williams Barry, також в своїх працях зазначені питання досліджували і вітчизняні науковці, серед них слід виділити: Рамського А.Ю. та ін.[1], Намолюка В. Є. [2], Криклій О. А. та ін. [3]

Метою статті є дослідження причин, наслідків та перспектив переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну та оцінка впливу націоналізації на банк та банківську систему України в цілому.

Матеріали та методи. Для дослідження причин і наслідків націоналізації та перспектив подальшого розвитку ПАТ КБ «Приватбанк», а також банківської системи

України були опрацьовані статистичні дані з офіційних джерел НБУ, результати досліджень та аналітичних оглядів банківської системи, проведених рейтинговими агенціями України, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Застосовувалися аналітичний та гіпотетико-дедуктивний методи.

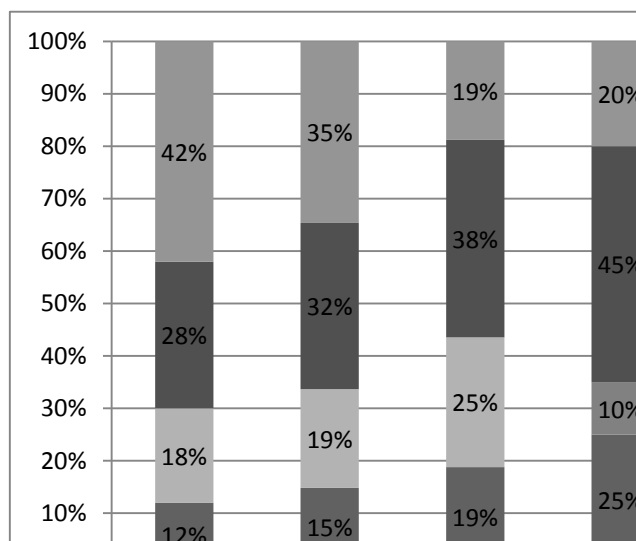
Результати досліджень і обговорення. Впровадження Національним Банком України рекомендацій Базель III, яке було розпочато в 2015 році знайшло своє відображення у Постанові Правління Національного банку України від 20 жовтня 2015 року № 715 «Про внесення змін до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» та Постанові Правління Національного банку України від 26 листопада 2015 року № 830 «Про внесення змін до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями».

В свою чергу вимоги щодо виконання постанов НБУ та проведене стрес-тестування, виявили нездатність багатьох банків України виконувати норми резервування коштів під можливі втрати за активними банківськими операціями, що підтверджується статистичними даними, так в 2015 році «лопнуло» 33 банки, в 2016-му - 21 банк, і лише 2 банки - в 2017 році [4].

За результатами 2016 року до трійки найбільш збиткових банків України увійшли ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК», ПАТ «ВТБ БАНК» та ПАТ «УКРСОЦБАНК», який знаходився в режимі злиття з групою ПАТ «Альфа-Банк» [5-6].

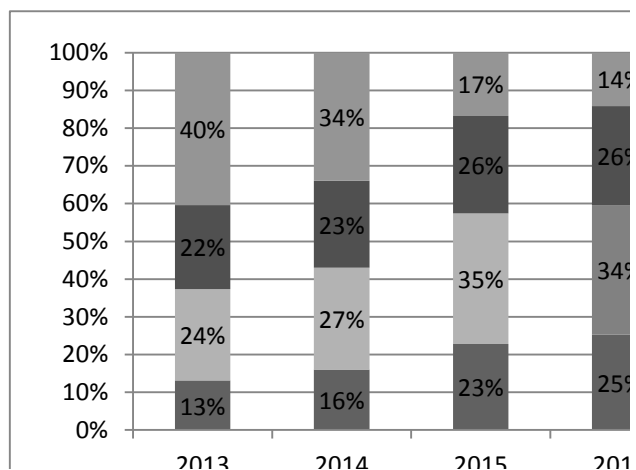
Головною подією грудня 2016 року стала новина про націоналізацію ПАТ КБ «Приватбанк», який охоплював приблизно 30% банківської системи України. Головними причинами переведення банку з недержавної форми власності у державну стало рішення Національного банку України стабілізувати банківську систему та взяти під контроль фінансово-економічну ситуацію країни, в якій ПАТ КБ «Приватбанк» був своєрідним індикатором здоров'я економіки України.

Націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк» дозволила державі збільшити ефективність управління кредитними ризиками та суттєво збільшити частку держави на кредитного ринку в два рази з 19% до 38%. Питомо вага чистих кредитів за групами банків України зображено на рис. 1.

Рисуюнок 1. Питома вага чистих кредитів за групами банків, % (на основі даних [4])

Аналіз депозитів населення за групами банків також показав зростання частки державних банків. Питома вага депозитів населення за групами банків України зображено на рис.2.

Рисуюнок 2. Питома вага чистих депозитів за групами банків, % (на основі даних [4])

В період з 2013 по 2017 рр. найбільшу частку ринку втратили приватні банки, при цьому їх частка ринку відійшла до державних банків та націоналізованого ПАТ КБ «Приватбанк».

Отже, починаючи з 2013 року банківська сфера України зазнала певних змін: внаслідок перетворення ПАТ КБ «Приватбанк» в державний, банкрутства декількох десятків приватних банків, структура банківської системи держави суттєво змінилася, при цьому система в цілому добре впорався з такою трансформацією з точки зору поліпшення фінансової стабільності [6].

Наведені емпіричні дані показують, що державні банки стали більш фінансово стійкими, при цьому їх стійкість суттєво зросла з переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну.

Стосовно змін у сфері впровадження інноваційних продуктів та технологій на вітчизняний банківський ринок, слід зазначити, що наслідки зміни власності ПАТ КБ «Приватбанк» з приватної на державну були та є позитивними. Основні напрямки поліпшення інновацій-

них продуктів та технологій в банку згруповано у табл. 1.

Таблиця 1. Напрямки поліпшення інноваційних продуктів та технологій ПАТ КБ «Приватбанк» до та після націоналізації [сформовано авторами [4]]

до націоналізації	після націоналізації
Відкриття депозиту в відділенні	Відкриття депозиту на сайті, у мобільному додатку, у відділенні банку
Кредитний ліміт лише по карті універсальна	Кредитний ліміт картки універсальна та дебетова
Авто та житло в кредит	Теплий кредит, авто та житло в кредит
Складна система терміналів	Спрощена система терміналів, у відділеннях додатково їх супроводження персоналом
Не розвинений Приват24	Оновлений Приват24
Обладнання комп'ютер, Apple Ipad	Обладнання - Apple Ipad air 2, Apple Ipad pro

Впровадження інноваційних продуктів та технологій націоналізованим ПАТ КБ «Приватбанк» сприяло зростанню відсотку користуватися он-лайн сервісами банку клієнтами банку. Так, після переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну відсоток користування сервісом Приват24 збільшився з 50% до 75%, Скарбничка з 5% до 40%, Оплата частинами з 10% до 25%, Мої вклади з 0% до 20% [5].

Стосовно змін фінансового стану, слід зазначити, що наслідки зміни власності ПАТ КБ «Приватбанк» з приватної на державну також були позитивними в плані збільшення депозитного та кредитного портфелю банку та зростання кількості клієнтів. Основні показники діяльності банку згруповано у табл.2.

Таблиця 2. Показники ПАТ КБ «Приватбанк» до та після націоналізації [сформовано авторами [5]]

Показники	грудень 2015	грудень 2016	грудень 2017
Депозити, млрд. грн.	135,12	144,67	159,33
Кредитний портфель, млрд. грн.	171,53	141,17	159,40
Кількість клієнтів фізичних осіб, млн. осіб	14,6	21	28
Кількість корпоративних клієнтів, тис. шт.	334	390	448

Отже, після переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну основні показники діяльності банку, як величина депозитного та кредитного портфелю, кількість клієнтів фізичних та юридичних осіб стабільно зростала [5]. В свою чергу, збільшення кількості клієнтів банку спричинило збільшення кількості клієнтів в розрахунку на одного співробітника з обслуговування клієнтів. Так, до націоналізації ПАТ КБ «Приватбанк» на спеціалістів з обслуговування фізичних осіб припадало 15-20 клієнтів на день, то після неї кількість збільшилась на 20%, відповідно зросла зарплата персоналу. Основні показники доходу персоналу за період 2015-2017 року ПАТ КБ «Приватбанк» згруповано у табл.3.

Таким чином, після переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну дохід співробітників банку зріс від ринкового рівня в грудні 2015 року до вищого на 15% по ринку у грудні 2017 року. При цьому виплата заробітної плати персоналу після націоналізації банку здійснюється чотири рази на місяць.

Таблиця 3. Показники доходу персоналу ПАТ КБ «Приватбанк» до та після націоналізації [сформовано авторами [5]]

Дохід персоналу	грудень 2015		грудень 2016		грудень 2017	
	Приватбанк	Інший банк	Приватбанк	Інший банк	Приватбанк	Інший банк
Спеціаліст з обслуговування фізичних осіб, грн.	7300	7000	8500	7000	10000	7000
Спеціаліст з обслуговування юридичних осіб, грн.	8500	8000	10000	8000	12000	8000
VІP-менеджер, грн.	9000	9000	11000	9000	14000	12000
Керівник відділення, грн.	15000	12000	18500	16000	20000	18000

Висновки. Отже, узагальнюючи результати дослідження націоналізації КБ «Приватбанк» можна зробити висновки, що не дивлячись ні на що він був та залишається лідером на ринку банківських послуг України. Переведення ПАТ КБ «Приватбанк» з недержавної форми власності у державну сприяло процесу впровадження інноваційних продуктів та технологій, підвищило рівень задоволення населення та працівників, і найголо-

вніше, дозволило стабілізувати фінансовий стан банку та всього банківського сектору України. Таким чином, націоналізації КБ «Приватбанк» має в подальшому широкі перспективи і потребує постійної уваги з боку банківського сектору економіки в розтині державних, приватних та іноземних банків з метою закріплення стабільності фінансової системи країни в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andriy Ramskyi, Valeria Loiko, Olena SobolievaTereshchenko, Daria Loiko, Valeriia Zhamikova Integration of Ukraine into the European banking system: cleaning, rebooting and Basel III Banks and Bank Systems (open-access), 12(4), 163-174. doi:10.21511/bbs.12(4- 1).2017.05. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://businessperspectives.org/journals/banks-and-bank-systems/issue-270/integration-of-ukraine-into-the-european-banking-system-cleaning-rebooting-and-basel-iii>
2. Vasyl Namonyuk. Cross-border bank mergers and acquisitions efficiency: the role for synergies [Е. ресурс]. – Режим доступу <http://www.academia.edu/4713331/Cross-border-bank-mergers-and-acquisitions-efficiency-the-role-for-synergies>
3. Olena Kryklii, L. Pavlenko, S. Podvihin Cost-Effectiveness Analysis of Ukrainian Banks Using the DEA Method [Е. ресурс]. – Режим доступу https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2535801
4. Показники фінансової звітності України [Е. ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
5. ПАТ КБ Приватбанк- режим доступу: <https://privatbank.ua/>
6. Аналітичний огляд банківської системи України за результатами 2016 року Національне рейтингове агентство «Рурік» [Е. ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf

REFERENCES

1. Andriy Ramskyi, Valeria Loiko, Olena SobolievaTereshchenko, Daria Loiko, Valeriia Zhamikova Integration of Ukraine into the European banking system: cleaning, rebooting and Basel III Banks and Bank Systems (open-access), 12(4), 163-174. doi:10.21511/bbs.12(4- 1).2017.05. [Е. ресурс]. – Режим доступу: <https://businessperspectives.org/journals/banks-and-bank-systems/issue-270/integration-of-ukraine-into-the-european-banking-system-cleaning-rebooting-and-basel-iii>
2. Vasyl Namonyuk. Cross-border bank mergers and acquisitions efficiency: the role for synergies [Е. ресурс]. – Режим доступу <http://www.academia.edu/4713331/Cross-border-bank-mergers-and-acquisitions-efficiency-the-role-for-synergies>
3. Olena Kryklii, L. Pavlenko, S. Podvihin Cost-Effectiveness Analysis of Ukrainian Banks Using the DEA Method [Е. ресурс]. – Режим доступу https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2535801
4. National Bank of Ukraine (2017). Financial indicators of Ukraine’s financial reporting. Retrieved from : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
5. PJSC CB PrivatBank - access mode: <https://privatbank.ua/>
6. National rating agency “Rurik” (2016). Analytical review of the banking system of Ukraine based on results of 2016. Retrieved from http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf

Nationalization of CB "Privatbank": Causes and Consequences

O. A. Sobolieva-Tereshchenko, D. B. Solonina

Abstract. Ukraine's Eurointegration has prompted the country's banking system to adapt to the new operating conditions and meet the standards of financial stability and solvency. In accordance with this, the National Bank of Ukraine carried out a number of measures to update the country's banking system, one of which was the nationalization of PJSC CB "Privatbank". The article examines the change in general indicators of the state of the banking system of Ukraine as a result of the privatization of one of the largest Ukrainian banks PJSC KB "Privatbank". The influence of privatization on the structure of the deposit and loan portfolio of the bank, staffing, organization of customer service is analyzed. In according on the results of the conducted analysis of the main indicators were conclusions and outlines the prospects for further development of PJSC KB "Privatbank" and the banking system as a whole.

Keywords: bank, National Bank of Ukraine, banking system, nationalization, development.

Национализация КБ «Приватбанк»: причины и последствия

А. А. Соболева-Терещенко, А. А. Солонина

Аннотация: Евроинтеграция Украины побудила банковскую систему страны адаптироваться к новым условиям функционирования и соответствовать стандартам финансовой устойчивости и платежеспособности. В соответствии с этим Национальным банком Украины был осуществлен ряд мероприятий по обновлению банковской системы страны, одним из которых стала национализация ПАО КБ «Приватбанк». В статье исследовано изменение общих показателей состояния банковской системы Украины в результате приватизации одного из крупнейших украинских банков ПАО КБ «Приватбанк». Проанализировано влияние приватизации на структуру депозитного и кредитного портфеля банка, кадровый состав, организацию сервисного обслуживания клиентов. Сделаны выводы по результатам поведенного анализа основных показателей и определены перспективы дальнейшего развития ПАО КБ «Приватбанк» и банковской системы в целом.

Ключевые слова: банк, Национальный банк Украины, банковская система, национализация, развитие.

Релігійність як фактор крос-культурного менеджменту

О. А. Тимчик

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: oa.tymchuk@kubg.edu.ua

Paper received 15.01.18; Revised 20.01.18; Accepted for publication 22.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-12>

Анотація. Питання необхідності врахування релігійного фактора у крос-культурному менеджменті на мікрорівні – в управлінні організацією є неоднозначним через зменшення кількості віруючих і впливу релігії на життя суспільства. Проте кількість віруючих залишається досить великою. До того ж, слід враховувати фактор зростання народонаселення і постійне збільшення маси робочої сили, яка є частиною "релігійного" продуктивного населення. Отже, фактор релігійності в управлінні людськими ресурсами враховувати варто. При цьому сучасне суспільство є релігійно неоднорідним, чому сприяли міграційні процеси. Вони відбувалися протягом багатьох століть і містилися релігійну складову. Тривалі міграційні процеси привели до релігійного різноманіття суспільства і, відповідно, релігійного різноманіття персоналу організації. У крос-культурному менеджменті на мікрорівні можна визначити два підходи. Перший орієнтований на процес індивідуальної акультурації, другий – на врахування релігійних особливостей і задоволення відповідних потреб працівників. Ці потреби пов'язані з харчовими заборонами, обмеженнями у режимі праці, вимогами до зовнішнього вигляду, обрядовими сторонами життя, етичними установками, трудовою мотивацією. Сучасне управління вимагає формування міжкультурних компетенцій менеджерів, які дозволять створити в організації сприятливий мікроклімат, поліпшити взаємодію між працівниками, сформувати їх лояльність до компанії-роботодавця, що є запорукою успішної діяльності. У результаті взаємодії працівників формується організаційна культура, і ті позитивні релігійно-трудова установка, носіями яких вони є, допоможуть створити продуктивне середовище. Управління культурним різноманіттям у межах однієї організації вимагає підготовки менеджерів до зустрічі з різними культурами, їх розуміння. Тому важливим є включення у програму підготовки студентів блоку культурологічних дисциплін, серед яких має бути релігієзнавство.

Ключові слова: релігійність, міграція, організація, управління культурним різноманіттям.

Вступ. Крос-культурний менеджмент як породження глобалізаційно-інтеграційних процесів надав науковцям і практикам у галузі управління велике поле для досліджень. Переважна їх кількість пов'язана з проблемами проникнення великих компаній на ринки інших країн, розробкою типологій корпоративних культур. Проте з кінця ХХ ст. увага зосереджується на визначенні нових концептуальних підходів до управління людськими ресурсами з урахуванням культурних особливостей.

Огляд публікацій. Одним з чинників крос-культурного менеджменту є релігія. Вона враховується при вивченні ділових культур, і у відомих працях Ф. Тромпенаарса, Ч. Хемпден-Тернера, Р. Гестеланда, Д. Р. Льюїса, Г. Хофстеде простежується її вплив на особливості ведення міжнародного бізнесу. Загалом вплив релігії на поведінку людей у різних культурах є предметом дослідження крос-культурної психології (Д. В. Беррі, А. Х. Пуртінга, М. Х. Сігалл, П. Р. Дасен, П. Б. Сміт, М. Х. Бонд, Д. Мацумото).

Проте окремих спеціальних досліджень цього аспекту недостатньо. Перегляд публікацій часопису "Cross-CulturalResearch" за період 2013-2017 рр. засвідчив, що релігійному фактору присвячена лише одне дослідження.

Метою представленої статті є питання врахування релігійного фактора у крос-культурному менеджменті на мікрорівні – в управлінні організацією.

Матеріали і методи. Відповідь на питання – чи варто взагалі враховувати релігійність в управлінні людськими ресурсами, – може бути неоднозначною. Наприклад, Жорж Корм зазначає, що релігія не може бути первинною матрицею ідентичності. Навіть у глибоко релігійних суспільствах релігія не може підмінити собою три головні складові ідентичності – сімейної генеалогії, мови і географічного середовища [1].

До того ж, сучасні дослідження свідчать про зменшення кількості віруючих і впливу релігії на життя суспільства.

За результатами глобального опитування Міжнародного дослідницького центру Геллапа

(GallupInternational), проведеного у січні 2012 р. серед жителів різних країн, рівень релігійності за сім років (з 2005 р.) знизився з 77% до 68%. У Франції кількість релігійних людей зменшилася на 21%, в Ісландії – на 17%, у Сполучених Штатах – на 13%, у Північній Африці – на 19%, у Швейцарії – на 21%, у Канаді – на 12%, в Австрії – на 9%, Німеччині – на 10% [2].

За опитуванням, організованим викладачами Університету БрігамаЯнга (США) в рамках проекту AmericanfamilySurvey (2017 р.), 34% сімей були виділені в групу "noni" (nothinginparticular), тобто не визначені у приналежності до певної релігії [3].

Проте кількість віруючих залишається досить великою. До того ж, слід враховувати фактор зростання народонаселення, отже, постійно збільшується маса робочої сили, яка є частиною «орелігійненого» продуктивного населення. Якщо до економічно активного населення віднести 40%, то на сьогодні кількість активної складової продуктивної сили складатиме 2,8 млрд. людей.

Отже, фактор релігійності в управлінні людськими ресурсами враховувати варто. При цьому сучасне суспільство є релігійно неоднорідним, чому сприяли, головним чином, міграційні процеси. Багатокомпонентні за структурою, вони містять у своєму складі релігійну міграцію. Протягом багатьох століть групи населення – представники релігій, опозиційних до пануючої церкви або влади, переміщалися на території, де могли вільно сповідувати свої погляди.

Ці групи могли бути відносно невеликі – як, наприклад, зороастрійці, що переселялися до Індії упродовж VII-X ст., старообрядці, які з кінця 1880-х рр. почали переселятися до Америки, або суботники, які прибули наприкінці XIX ст. на територію Палестини і оселилися в єврейських кібуцах.

Групи переселенців також могли бути значними за чисельністю – якщо до релігійних причин переселення приєднувалися економічні. До прикладу, коли у II пол. XIX ст. англійська компанія почала будівництво залізниці Кенія-Уганда, вербування робочих здійснювалося в Індії серед індусів і сикхів – представників ремісничих і

нижчих каст. Пізніше вони оселилися у Сполучених Штатах, Новій Зеландії, країнах Перської затоки. У II пол. XVIII ст. на південноукраїнські землі, що входили до складу Російської імперії, почали масово переселятися незаможні протестанти – вихідці з Голандії, Німеччини, Північної Польщі.

Звісно, у сучасному світі релігійна міграція фактично припинилася. Окремі випадки пошуку притулку послідовниками заборонених у тій чи іншій країні секти не здійснюють значного впливу на релігійне тло країни-реципієнта. Проте економічна міграція продовжує розвиватися.

Тривалі процеси релігійної міграції – як самостійного явища або як складової трудової міграції, – привели до того, що сучасне суспільство у релігійному сенсі стало досить різноманітним.

Так, в Європі значно розширилася ісламська спільнота. У Німеччині її складають переважно турки, у Франції – вихідці з Алжиру, Марокко, Тунісу, у Великій Британії – з Пакистану та Індії. За даними Дослідницького Центру Pew, на середину 2016 р. кількість мусульман у 28-ми країнах Європейського Союзу, а також Норвегії та Швейцарії, досягла майже 25,8 млн. людей (приблизно 5% населення), у США цей показник набагато менший, і становить 1%. За даними Pew, оприлюдненими на початку 2017 р., у Франції їх чисельність становила 5 720 тис. чоловік, у Німеччині – 4 950 тис., у Великій Британії – 4 130 тис., в Італії – 2 870 тис., у Нідерландах – 1 210 тис., в Іспанії – 1 180 тис. При цьому, за прогнозами Дослідницького Центру Pew, опублікованими 29 листопада 2017 р., навіть із припиненням міграції, кількість мусульман в європейських країнах у наступні тридцять років зростатиме. У Сполучених Штатах цей процес відбуватиметься повільніше, і до 2050 р. показник може зрости до 2% [4].

Згадані вище сикхи сьогодні все частіше займають державні посади у Великій Британії та США. Їх представництво збільшується у різних сферах - від телебачення і кіно до музики і літератури. 2017 р. у США чотири сикхи були обрані на посади мерів, сенаторів, у міську раду.

Отже, ігнорування релігійного фактора в організації управління виробництвом було б недалекоглядністю.

Д.В. Беррі наводить дві точки зору на плюралістичні суспільства: 1) "меншість мейнстриму", коли меншості поглинається домінуючою культурою аж до повного "розчинення" і утворення єдиної нації, що розмовляє єдиною мовою і сповідує спільні релігійні і політичні принципи; 2) мультикультурна – суспільство складається з етнокультурних груп, які зберігають свою культурну самобутність, приймаючи спільні норми життя в єдиному суспільстві [5, с.374-376].

Екстраполюючи ці точки зору на мікрорівень – окремі організації, працівники яких є носіями різних релігійних поглядів, – можемо визначити два підходи у кроскультурному менеджменті. Перший – орієнтований на процес індивідуальної акультурації, другий – на врахування релігійних особливостей і задоволення пов'язаних з цим потреб працівників. Потреби їх пов'язані з харчовими заборонами, обмеженнями у режимі праці, вимогами до зовнішнього вигляду, обрядовими сторонами життя, етичними установками, трудовою мотивацією.

Дотримання релігійних вимог може бути необхідною

умовою випуску окремих видів товарів або надання послуг. Прикладів цього досить багато, особливо у галузі виробництва кошерної та загальної продукції. Так, у французьких закладах фаст-фуду BeurgerKingMuslim (BKM) для мусульман, які є копією McDonald's, продукція має сертифікат "халяль", і офіціантки носять хіджаби. Підприємство по виготовленню кошерної продукції повинно не тільки дотримувати необхідних релігійних приписів, не працювати по суботах, давати пожертви рабинам. Всі постачальники сировини, напівфабрикатів і навіть обладнання (наприклад, печей, міксерів тощо) також повинні мати ліцензії про кашрут (відповідно, і постачальники постачальників). Прикладом такого підприємства є бразильська компанія IndependentiaAlimentos, зорієнтована на ізраїльський ринок кошерного м'яса.

У таких випадках менеджери вимушені враховувати релігійний фактор, і релігійні вимоги до виробництва є формально закріплені. Але мова йде про носіїв різних релігійних поглядів, об'єднаних в межах однієї організації. З розвитком глобалізаційних процесів таке змішання зростає, і, відповідно сучасне управління вимагає формування міжкультурних компетенцій менеджерів.

Такі компетенції дозволять створити в організації сприятливий мікроклімат, поліпшити взаємодію між працівниками, сформувати їх лояльність до компанії-роботодавця, що є запорукою успішної діяльності. Прикладом такого мультикультурного підходу є принципи, проголошені Старбакс: "Разом ми створюємо те різноманіття, яке необхідне кожному з нас, щоб залишатися собою. Ми ставимося один до одного з повагою і допомагаємо один одному відповідати цим стандартам".

У результаті взаємодії працівників формується організаційна культура, і ті позитивні релігійно-трудоі установки, носіями яких вони є, допоможуть створити продуктивне середовище. Останньому аспекту присвячений ряд досліджень, найвідомішим з яких є "Протестантська етика і дух капіталізму" М. Вебера. Сучасні науковці - В. Сміт, Н. Фергюсон, Р. Старк, С. Бейнбрідж, Р. Фінке приділили увагу впливу релігійності на економічні результати праці у різних країнах.

Управління культурним різноманіттям у межах однієї організації вимагає підготовки менеджерів до зустрічі з різними культурами, їх розуміння. Тому важливим є включення у програму підготовки студентів блоку культурологічних дисциплін, серед яких має бути релігієзнавство.

Результатами досліджень у цій сфері є розробка методів управління колективом працівників – носіїв різних релігій, яке передбачає врахування релігійних особливостей і задоволення пов'язаних з цим потреб працівників.

Висновки. До параметрів вивчення ідентичності людини дослідники включають її релігійність. Управління організацією, в межах якої об'єднані носії різних релігійних поглядів, може бути спрямоване на усунення різноманіття, поглинання меншості більшістю, або на збереження ідентичності.

Навіть за умови зменшення кількості віруючих врахування фактору релігійності працівників в управлінні персоналом організації є необхідною умовою створення сприятливого морально-психологічного клімату і збагачення організаційної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жорж Корм. Религиозный вопрос в XXI веке. Геополитика и кризис постмодернизма. Институт общегуманитарных исследований, 2012. – 288 с.
2. Global index of religion and atheism (2012). Available at: RELIGION AND ATHEISM PDF <https://sidmennt.is/wp-content/uploads> (accessed 10 October 2017).
3. Jana Riess. Religious 'nones' are gaining ground in America, and they're worried about the economy, says new study. Religion News Service (electronic newspaper), Available at: http://religionnews.com/2017/11/16/religious-nones-are-gaining-ground-in-america-and-theyre-worried-about-the-economy-says-new-study/?utm_source=RNS+Updates&utm_campaign=e327cc8e6f-EMAIL_CAMPAIGN_2017_11_17&utm_medium=email&utm_term=0_c5356cb657-e327cc8e6f-12795288. (accessed 17 November 2017).
4. Emily McFarlan Miller. Europe's Muslim population growing — but won't be a majority anytime soon. Religion News Service (electronic newspaper), Available at: <http://religionnews.com/2017/11/29/europes-muslim-population-growing-but-wont-be-a-majority-anytime-soon/> (accessed 29 November 2017).
5. Берри Д.В., Пуртинга А.Х., Сигалл М.Х., Дасен П.П. Кросс-культурная психология. Исследования и применение. Харьков, Гуманитарный центр, 2007. – 581 с.

REFERENCES

1. George Korm. Religious question in the twenty-first century. Geopolitics and the crisis of postmodernism. Institute of Humanitarian Research, 2012. – 288 p.
2. Global index of religion and atheism (2012). Available at: RELIGION AND ATHEISM PDF <https://sidmennt.is/wp-content/uploads> (accessed 10 October 2017).
3. Jana Riess. Religious 'nones' are gaining ground in America, and they're worried about the economy, says new study. Religion News Service (electronic newspaper), Available at: http://religionnews.com/2017/11/16/religious-nones-are-gaining-ground-in-america-and-theyre-worried-about-the-economy-says-new-study/?utm_source=RNS+Updates&utm_campaign=e327cc8e6f-EMAIL_CAMPAIGN_2017_11_17&utm_medium=email&utm_term=0_c5356cb657-e327cc8e6f-12795288. (accessed 17 November 2017).
4. Emily McFarlan Miller. Europe's Muslim population growing - but won't be a majority anytime soon. Religion News Service (electronic newspaper), Available at: <http://religionnews.com/2017/11/29/europes-muslim-population-growing-but-wont-be-a-majority-anytime-soon/> (accessed 29 November 2017).
5. John W. BERRY, YPE H. POORTINGA, MARSHALL H. SEGALL, PIERRE R. DASEN. Cross-Cultural Psychology. Research and Applications. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2002.

Religiosity as a factor of cross-cultural management

O. A. Tymchyk

Abstract. The article is dedicated to the problem of necessity to consider the religious factor in cross-cultural management at the micro level – in the management of different kinds of organizations. The answer to this problem can be ambiguous because of the decrease in the number of religious people and in the influence of religion on the life of society. But, nonetheless, the number of religious people still remains high enough. In addition, the factor of population growth and, because of that the growing mass of labor force, which is part of the "religious" productive population, should be constantly taken into account. So, the factor of religiosity in the management of human resources should be considered. At the same time, modern society is religiously heterogeneous, which is caused by migration processes. They have lasted for many centuries and have always contained a religious component in their structure. Long-term migration led to the formation of a religiously heterogeneous society and, accordingly, religiously heterogeneous personnel of organizations. In cross-cultural management at the micro level, two approaches to the management of cultural diversity can be distinguished. The first is focused on individual acculturation, the second – on the consideration of religious characteristics and satisfaction of the workers' related needs. These needs are associated with food bans, restrictions in the mode of work, requirements for appearance, ritual aspects of life, moral attitudes, and labor motivation. Accordingly, modern management requires the formation of intercultural competencies of managers. Such competencies will make it possible to create a favorable microclimate in the organization, improve mutual understanding and interaction between employees, and form their loyalty to the employer company. As a result of interaction of employees, an organizational culture is created, and their positive religious and labor installations will help to create a productive environment. Managing of cultural diversity within one organization requires the special training for managers, so they can meet with different cultures and understand them well. Therefore, it is important to include in the students' education program a block of cultural disciplines, among which there should be a religious study.

Keywords: religiosity, migration, organization, managing of cultural diversity.

Религиозность как фактор кросс-культурного менеджмента

Е. А. Тымчик

Аннотация Вопрос необходимости учета религиозного фактора в кросс-культурном менеджменте на микроуровне – в управлении организацией неоднозначен из-за уменьшения количества верующих и влияния религии на жизнь общества. Но количество верующих остаётся ещё достаточно высоким. К тому же, следует учитывать фактор роста народонаселения и постоянное возрастание массы рабочей силы, которая является частью "религиозного" продуктивного населения. Итак, фактор религиозности в управлении человеческими ресурсами учитывать стоит. При этом современное общество является религиозно неоднородным, чему способствуют миграционные процессы. Они длились многие столетия и содержали в своей структуре религиозную составляющую. Длительная миграция привела к формированию религиозно неоднородного общества и, соответственно, религиозно неоднородного персонала организаций. В кросс-культурном менеджменте на микроуровне можно выделить два подхода к управлению культурным разнообразием. Первый ориентирован на индивидуальную аккультурацию, второй – на учет религиозных особенностей и удовлетворение связанных с ними потребностей работников. Эти потребности связаны с пищевыми запретами, ограничениями в режиме труда, требованиями к внешнему виду, обрядовыми сторонами жизни, моральными установками, трудовой мотивацией. Соответственно, современное управление требует формирования межкультурных компетенций менеджеров, которые позволят создать в организации благоприятный микроклимат, улучшить взаимопонимание и взаимодействие между сотрудниками, сформировать их лояльность к компании-работодателю. В результате взаимодействия сотрудников создаётся организационная культура, и их позитивные религиозно-трудовые установки помогут создать продуктивную среду. Управление культурным разнообразием в пределах одной организации требует подготовки менеджеров к встрече с разными культурами, их пониманию. Поэтому важным является включение в программу подготовки студентов блока культурологических дисциплин, среди которых должно быть религиоведение.

Ключевые слова: религиозность, миграция, организация, управление культурным разнообразием.

HISTORY

Організація навчального процесу та професорсько-викладацький склад Харківського технологічного інституту наприкінці XIX ст.–на початку XX ст.

С. Д. Гапаченко, М. В. Гутник, В. М. Складар, С. С. Ткаченко

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків

Paper received 11.02.18; Accepted for publication 15.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-13>

Анотація. Розкрито процес становлення Харківського практичного технологічного інституту наприкінці XIX – на початку XX ст. Визначено особливості організації навчального процесу, акцентовано увагу на органічному поєднанні науково-дослідної та викладацької діяльності професорсько-викладацького складу ХТІ.

Ключові слова: вища технічна освіта, навчальний процес, природничі та технічні науки, професорсько-викладацький склад, Харківський технологічний інститут.

Актуальність дослідження: Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» є прямим спадкоємцем першого в Наддніпрянській Україні вищого технічного навчального закладу – Харківського практичного технологічного інституту, який розпочав свою діяльність 1885 р. (з 1898 р. – ХТІ), першим директором став видатний учений, фундатор вищої технічної школи професор Віктор Львович Кіріпчов. Завдяки його зусиллям закладено підвалини для організації навчального процесу, плідної наукової діяльності, а головне забезпечено кваліфікованим професорсько-викладацьким складом. Підготовка висококваліфікованих фахівців є найважливішим завданням вищої технічної підготовки. Актуальність обраної теми продиктована необхідністю розкрити джерела формування і змісту навчального процесу у ХТІ, змісту навчальних програм, а також дослідження наукового доробку відомих науковців, що забезпечували високий рівень викладання природничих та технічних навчальних дисциплін.

Мета – розкрити основні напрямки організації навчального процесу в ХТІ наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. Продемонструвати науковий доробок відомих російських та українських учених ХТІ, проаналізувати викладацьку та освітню діяльність викладачів.

Історіографія проблеми: Історіографія обраної теми відображає процес формування та розвитку природничих та технічних наук, які були покладені в основу навчальних програм у ХТІ наприкінці XIX – на початку XX ст. Ця історіографічна база різноманітна, яка включає у собі історичні та технічні праці, монографії [1-3], ювілейні видання з історії Харківського технологічного інституту [5-7] наукові праці відомих учених, які працювали в інституті у різні часи [9-11]. Важливе значення для розкриття теми має залучення архівних матеріалів [4, 12-15].

Основна частина: Початкове рішення про заснування технологічного інституту у Харкові було прийнято міністром фінансів Російської імперії ще 25 грудня 1870 р. [4, арк. 6]. Традиційно у Російській імперії фінансування створення нових навчальних закладів перекладалося на місцеві громади. Архівні документи свідчать, що ще 30 січня 1871 р. харківська влада виділила 50 тис. рублів на закупівлю 25 десятин землі та проектування будівництва приміщень для нового технологічного інституту [4, арк. 7]. Наприкінці 1879 р. п'ять із семи запланованих корпусів було вже побудовано [4, арк. 12].

Однак відкриття технологічного інституту у Харкові затягнулося на півтора десятиліття. І не лише з економічних причин, а насамперед, із політичних. Так, у листі від 11 травня 1879 р. до Харківського генерал-губернатора Міністр внутрішніх справ вказував: «Події останнього часу показали, що безлад відбувається переважно у містах, де є вищі навчальні заклади, так як молоді люди в них мають нахил до шкідливих захоплень. З відкриттям у Харкові технологічного інституту збільшиться і чисельність шкідливих елементів» [4, арк. 2]. Тому царська влада свідомо гальмувала відкриття нового вищого технічного закладу, попри позицію харківської громади, яка надала значні кошти на його створення. Кінцеве рішення про відкриття ХТІ підписано імператором Олександром III лише 16 (28) квітня 1885 р. Підготовчий процес відкриття інституту тривав майже 15 років. Завдяки зусиллям відомих російських учених І.А. Вишнеградського, М.П. Ільїна та українських підприємців-меценатів П.І. Харітоненка, Н.А. Терещенка та інших 16 квітня 1885 р. царський уряд затвердив положення, на підставі якого почав функціонувати другий після Петербурзького Харківський практичний технологічний інститут. У липні 1885 р. директором новоствореного навчального закладу призначено професора Віктора Львовича Кіріпчова (1845–1913 рр.), тоді ж затверджено і Статут ХТІ [6, с. 1]. У 1898 р. його було перейменовано на Харківський технологічний інститут (ХТІ).

Завдяки плідній діяльності першого директора В.Л. Кіріпчова, інститут за короткий термін перетворився на зразковий вищий технічний навчальний заклад. За цей час відремонтовано всі корпуси та розгорнулося будівництво нових. Створено потужні лабораторії: механічну та хімічну, фізичний кабінет із новітнім для того часу обладнанням, закупленим за кордоном.

З метою покращення навчального процесу було прийнято рішення про відкриття в інституті бібліотеки. На першому етапі основою стала бібліотека академіка Б.С. Якобі, яка була придбана Міністерством фінансів. Поступово фонди бібліотеки поповнювалися завдяки приватним бібліотекам відомих професорів, що працювали в інституті: Г.Ф. Проскури, І.І. Белякіна, І.Ф. Пономарева та інших. Бібліотека виписувала багато російськомовних та написаних англійською, німецькою, французькою мовами іноземних технічних журналів. На середину 90-х років XIX ст. вона стає найбільшою за кількістю томів та технічних праць не тільки у Харкові,

але й в Україні. Бібліотека була розташована у Головному аудиторному корпусі на першому поверсі. До початку ХХІ ст. значна частина фондів залишалася у даному корпусі, доки не було побудовано нове приміщення за новітніми технологіями.

Інститут мав право «безмитно виписувати із закордону для своїх потреб всілякі навчальні посібники, не включаючи і машини» [5, с. 23]. Матеріально-технічна база інституту надавала можливість професорському складу вести плідну науково-дослідну та викладацьку роботу. У системі навчання вищої технічної школи значне місце посідали природничі та технічні науки. З моменту створення та функціонування ХІПТІ керівництво навчального закладу опікувалося створенням навчальних планів з метою підготовки кваліфікованих інженерних кадрів на двох відділеннях – механічному та хімічному.

Одним із найскладніших завдань, яке довелося вирішувати В.Л. Кірпичову стало формування кваліфікованого професорсько-викладацького складу. Це завдання вирішувалося за трьома напрямками: залучення до викладання на молодших курсах, насамперед математики та природознавчих дисциплін, професорів та приватдоцентів Харківського університету на умовах сумісництва, частина з них перейшла на постійну роботу до ХІПТІ. Залучення до викладацької діяльності інженерів-практиків з виробництва, випускників СПбІПТІ та західноєвропейських політехнікумів. Із середини 90-х рр. ХІХ ст. головним засобом поповнення викладацького складу стала підготовка професорських стипендіатів безпосередньо в ХТІ.

За Статутом 1885 р. інститут не мав автономії. Призначення директора здійснювалося особисто імператором («Высочайшей властью»), призначення професорів та ад'юнкт-професорів здійснювало міністерство народної освіти, інших викладачів призначав попечитель Харківського навчального округу [6, с.7, 9, 10]. Призначеними на ці посади могли бути лише лояльні до влади особи (кандидатури перевірялися міністерством внутрішніх справ). Кожен працівник інституту складав письмову присягу на вірність імператору. Безпосередньо керівництво інститутом здійснював директор, опираючись на два дорадчі органи: Навчальний комітет та Господарчий комітет. Навчальний комітет розглядав кадрові питання: рекомендував кандидатури професорів та професорських стипендіатів, затверджував штатний розпис та розподіл навчального навантаження, включно з фінансовим забезпеченням викладачів, давав дозвіл на відрядження, в т. ч. і за кордон, затверджував видавничу діяльність та її кошторис. [6, с. 12-15]. Важливим завданням діяльності керівництва інституту стала розробка нових навчальних програм. У «Положенні Харківського технологічного інституту», яке визначало напрямки діяльності навчального закладу, затвердженому 7 вересня 1885 р. Міністерством народної освіти Російської імперії, було встановлено розподіл навчальних предметів на перший навчальний рік [6, с. 32]. За тижневим та погодинним розподілом передбачалося викладання таких дисциплін: аналітична геометрія, диференціальне та інтегральне обчислення, механіка, фізика, нарисна геометрія, малювання, креслення, іноземні мови та закон божий. Потрібно відзначити, що із загального числа годин (31) на тиждень, на фізику та хімію надавалося три години щотижнево. Так, у 1885–1886 рр. курс механіки читав

В.Л. Кірпичов, фізику – О.К. Погорелко, хімію – О.П. Ельтеков, аналітичну геометрію – В.Л. Андреев, нарисну геометрію Г.О. Латишев, диференціальне та інтегральне числення – М.О. Тихомандрицький. З 1887 р. для студентів механічного відділення теоретичну механіку вперше почав викладати професор О. М. Ляпунов та з цього ж року А.Ф.Мевіус викладав металургію.

У 1888 р. директор інституту запросив відомого науковця-практика В.С. Кнаббе на посаду механіка для будівництва, оснащення й експлуатації навчальних майстерень й одночасно надав йому з початку 1888–1889 навч. року невелике навантаження з курсу механічної технології [12, с. 32]. У навчальних майстернях окрім звичайних занять зі студентами проводилася і дослідницька робота. Зокрема, запрошений разом із В.С. Кнаббе К.О. Зворикін, який обіймав посаду ад'юнкт-професора, у період 1889–1892 рр. успішно здійснив там низку експериментів з дослідження явищ, які відбуваються під час різання металів [13, с. 71].

Соціальний статус професорів був досить високим. Проте, оплата праці професорів інституту залишалася дещо нижчою, ніж професорів університетів. За вислугу терміном 30 років професори отримували пенсію у повному розмірі заробітної плати [3, с. 25]. На початку ХХ ст. ХТІ мав два житлові будинки: 12 професорських квартир, 4 ад'юнкт-професорських та 10 лаборантських. Для професорів та ад'юнкт-професорів, які не були забезпечені житлом на території інституту виплачувалися так звані «квартирні», відповідно, 600 та 400 рублів на рік [4, с. 39]. Окрім заробітної плати, усі професори та ад'юнкт-професори отримували також «столові». Помічник директора, секретар, декани та члени Господарчого комітету мали додаткову доплату [4, с. 27]. Викладачі інституту щорічно у канікулярний період здійснювали відрядження за кордон і на російські підприємства з метою зібрання фактичного матеріалу і практичних знань з метою наступного подання їх студентам. Так, у 1889 р. у наукові відрядження терміном на 1,5–2 місяці відбули ад'юнкт-професори А. І. Предтеченський, А. В. Гречанинов, О. П. Лідов, К. О. Зворикін, викладач П.М. Мухачов, механік інституту В. С. Кнаббе [12, арк. 1].

Результати наукового пошуку професорів інституту оприлюднювалися через різноманітні публікації, а головне, вони використовувалися співробітниками у їх викладацькій діяльності. Таким чином реалізовувався цілісний підхід до розвитку науки – поєднання викладацької та науково-дослідної роботи. Зокрема, у цей час вийшли друком праці: В.І. Альбіцького «Ручні насоси, їх устрій та проектування» (1886), А.П. Шимкова «Курс дослідницької фізики. Про теплоту» (1886), О. І. Предтеченського «Курс парових котлів» (1891), П.М. Мухачова «Курс паровозів» (1893), К.О. Зворикіна «Технологія деревини» (1896), Г.О. Латишева «Сільсько-господарські машини» (1901).

Плани відряджень за кордон базувалися на програмах з підготовки фахівців механічного й хімічного відділень. Наприклад, програма у галузі хімії включала питання, для висвітлення яких необхідно було ознайомлення викладачів з найбільш важливими і цікавими фабриками і заводами в галузі хімічної технології як у Росії, так і за кордоном: вони відвідували нафтові заводи у Баку, підприємства з одержання й переробки жирів у Казані,

Москві, Петербурзі, Ризі; шкіряні виробництва; заводи сухої перегонки деревини. До програми входило обов'язкове відвідування найважливіших вищих навчальних закладів у Західній Європі, як-то: вищі технічні школи в Цюріху, Парижі, Берліні й Мюнхені; лабораторії промислового музею у Відні, нові урядові лабораторії в Лондоні. Завершальним етапом відрядження мало бути виконання якої-небудь самостійної роботи на одному з російських або закордонних заводів [15, арк. 10].

Спостерігалася тенденція на зростання чисельності професорсько-викладацького складу. Штат інституту у 1885 р. складав: 10 професорів, 7 ад'юнкт-професорів, 1 законовчитель, 1 лаборант хімічної лабораторії та 14 інших спеціалістів. Через п'ять років у штаті інституту вже налічувалося – 7 професорів, 7 професорів інституту, 6 ад'юнкт-професорів, 1 законовчитель, 5 штатних викладачів, 13 інших спеціалістів та 454 студента. До 1912 р. тут було 12 професорів, 6 ад'юнкт-професорів, 1 законовчитель, 33 викладача, 18 лаборантів і 1487 студентів [15, арк.32].

Основними формами занять залишалися лекції, лабораторні та практичні заняття. Протягом перших років існування інституту студенти користувалися рукописними лекціями професорів та підручними, переважно іноземними чи перекладеними. Однак, поступово курси лекцій, підручники та посібники для практичних та лабораторних занять були підготовлені професорами інституту і мали літографічне чи друковане виконання. Пізніше, коли відбувся перший випуск у ХТІ, навчальний комітет запропонував переглянути розподіл дисциплін, що викладалися на двох відділеннях. Навчальні плани для механічного та хімічного відділень суттєво відрізнялися. У 1898 р. навчальний комітет на чолі з професором Д.С. Зерновим розглядав викладання дисциплін з урахуванням спеціалізації. На механічному відділенні загальний курс фізики читався три години щотижнево для студентів перших двох курсів, курс хімії – три години для першокурсників. Але, на хімічному відділенні курс хімії залишався в обсязі три години на першому курсі і дві – на другому. Заняття передбачали – співбесіду, пояснення прочитаного матеріалу, а також відводилося дві години на практичне заняття.

Викладання курсу фізики у ХТІ пов'язано з іменами видатних науковців, які на той час сформували основні напрями фізичної науки. Першими професорами фізики стали: А.П. Шимков, О.К. Погорелко, М.Д. Пильчиков, П.П. Копняєв, С.О. Роговський. За безпосередньої участі О.К. Погорелка створено фізичний кабінет, обладнаний приладами та установками, які купувалися не лише за кордоном, а також постачалися вітчизняними підприємствами, або виготовлялися у майстернях ХПТІ. Протягом року завдяки його зусиллям для лабораторії було придбано електричні машини та різноманітне електрообладнання. З ім'ям цього вченого пов'язано перетворення фізики в одну з провідних природничих наук у ХПТІ. Також він приділяв увагу талановитій молоді, які у майбутньому стали провідними фахівцями й вченими, зокрема: М.П. Клобуков, В.П. Пашков, Д.А. Кутневич.

Навчальні програми ХТІ постійно модернізувалися під впливом розвитку науки, техніки, отримання нових відомостей про наукові досягнення у природничих та технічних науках. Для оптимізації навчального процесу навчальний комітет протягом листопада-грудня 1899 р. та січня-березня 1900 р. розглядав нові навчальні плани

та затвердив зміни, зокрема й ті, що стосувалися природничих наук. Зміни у викладанні природних наук були наступні: викладання неорганічної хімії було лише на першому курсі та складало чотири години на тиждень, також запроваджувалася геодезія на першому курсі – одна година на тиждень [15, арк.32].

Перший директор ХПТІ вважав, що вищі навчальні заклади повинні приділяти максимальну увагу фундаментальній підготовці студентів, зокрема, математиці, фізиці, механіці, що б все це дозволило майбутнім фахівцям у подальшому вміло та грамотно запроваджувати на виробництві нові прогресивні технології, використовувати найбільш сучасні форми господарювання. Унікальність викладання дисциплін, на його думку, полягала в органічному поєднанні теоретичних курсів з практичною спрямованістю інженерної діяльності [17, арк.12].

На початку ХХ ст. у ХТІ Навчальний комітет розпочав процес поступової реорганізації навчального процесу. Як результат цієї роботи – поява двох методик контролю за здійсненням навчання. За першою методикою, на перших двох курсах запроваджувалася система безперервних обов'язкових репетицій з заключною репетицією з останньої частини курсу. За другою – створення системи концентрованих репетицій протягом всього навчального року, які передбачали лише практичні заняття, а наприкінці кожного півроку завершувалися обов'язковими репетиціями з оцінками. Також у 1904 р. Навчальний комітет розглядав питання можливості заміни курсової системи на предметну, головною метою якої було спроба навчити студентів працювати самостійно, скоротити термін їх перебування в інституті, збільшити загальний рівень знань та покращити систему навчання. У ХТІ уперше було запроваджено викладання фабричної гігієни та політичної економії. У 1904–1906 рр. за ініціативою адміністрації інституту починається процес реорганізації навчального процесу, запровадження викладання нових курсів, зокрема: розробка та використання насосів, технологія палива та води, фізичної хімії, залізобетонних споруджень, регулювання ходу двигунів внутрішнього згоряння та інші.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в ХТІ започатковано наукові студії у галузі природничих та технічних наук, які нині продовжуються в НТУ «ХПІ». До плеяди видатних вчених, які працювали тоді в ХТІ належать: В.П. Алексєєвський, В.І. Альбицький, М.М. Бекетов, О.М. Бекетов, Г.Ф. Бураков, Х.С. Головін, Д.О. Граве, О.В. Гречанінов, В.О. Геміліан, К.О. Зворикін, Д.С. Зернов, Ю.Л. Зубашев, М.Д. Зуєв, В.Л. Кірпічов, М.П. Клобуков, В.С. Кнаббе, П.П. Копняєв, І.А. Красуський, Г.О. Латишев, О.П. Лідов, О.М. Ляпунов, А.Ф. Мевіус, П.М. Мухачов, Є.І. Орлов, І.П. Осипов, М.Д. Пильчиков, О.К. Погорелко, О.М. Предтеченський, Г.Ф. Проскура, П.П. П'ятницький, В.О. Стеклов, В.Е. Тір, М.О. Чернай, О.М. Щукар'єв та інші.

Висновки. Однак, на жаль в інституті на першому етапі діяльності не було реалізовано відкриття нових відділень, таких як, горне, інженерне, агрономічне та електротехнічне. Хоча адміністрація навчального закладу неодноразово зверталася до Міністерства народної освіти з доповідними записками та петиціями.

Таким чином, наприкінці ХІХ у ХПТІ завдяки зусиллям першого директора професора Віктора Львовича Кірпічова створено потужну на той час матеріально-

технічну базу, організовано навчальний процес та забезпечено кваліфікованим професорсько-викладацьким складом. Попри численні реорганізації за 130-літню історію, у сучасному НТУ «ХПІ» зберігаються та плетяться науково-освітні традиції, закладені професорсько-викладацьким складом із часів заснування Харківського

практичного технологічного інституту. Колективом кафедри історії науки і техніки розроблено спецкурс та опубліковано навчальну програму «Історія Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», де чільне місце належить початковому періоду історії нашого навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тверитникова О. Є. Посвятенко Н.І., Мельник Т.В. Нариси історії розвитку прикладних технічних наук в Україні. З досвіду Харківського політехнічного інституту: монографія. – Х. : НТУ «ХПІ», 2015. – 272 с.
2. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского технологического института в конце XIX – начале XX веков: монография. – Х. : Підручник НТУ «ХПІ». – 2016. – 264 с.
3. Радогуз Сергій. Підготовка професорсько-викладацьких кадрів Київського політехнічного інституту на рубежі XIX–XX ст. / Українознавчий альманах. – Вип. 17. – С. 297–300.
4. Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 1191. – Оп. 2. – Спр. 32.
5. Положение о Харьковском Практическом Технологическом институте // Известия ХТИ Императора Александра III. – Харьков: Тип. и литограф. Зильберберга и С-я, 1905. – Т.1 – С. 1-13.
6. Устав Харьковского технологического института. 1885 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://library.kpi.kharkov.ua/Retro32.html>.
7. Десятилетие Харьковского практического технологического института 1885-1895 гг.: отчет, прочитанный на годовом акте 15 сент. 1895 г. директором ин-та В. Л. Кирпичевым. – Харьков: Тип. Зильберберга, 1895. – 19 с.
8. Мухачев П.М. Двадцатипятилетие Харьковского Технологического Института Императора Александра III (1885-1910). – Харьков: Тип. и Литограф. М. Зильберберга и С-я, 1910. – 71 с.
9. Беседы о механике / В.Л. Кирпичев. – СПб.: К.Л. Риккер, 1907. – 371 с.
10. Предтеченский А.И. Курс паровых котлов / А.И. Предтеченский. – Харьков: ХТИ, 1895, 1899, 1900 гг.
11. Зворыкин К.А. Работа и усилие, необходимые для отделения механических стружек. – Москва: «Русская» типо-литография, 1893. – 76 с.
12. ДАХО, ф.770, оп. 1, од. збер. 99, арк. 1-14.
13. ДАХО, ф. 770, оп. 1, од. збер. 275, арк. 10.
14. ДАХО, Ф. 770, оп. 1, од. збр. 17, арк.32.
15. ДАХО, ф. 770, оп. 1, од. збер. 17, арк. 41.

REFERENCES

1. Tverytnykova O. Ye. Posvyatenko N.I., Mel'nyk T.V. Narisy istoriyi rozvytku prykladnykh tekhnichnykh nauk v Ukraini. Z dosvidu Kharkiv's'koho politekhnichnoho instytutu: monohrafiya. – Kh. : NTU «KhPI», 2015. – 272 s.
2. Zhurylo D. Yu. Stanovlyenye y rozvytye Khar'kovskoho tekhnolohycheskoho ynstytuta v kontse XIX– nachale XX vekov : monohrafiya. – Kh. : Pidruchnyk NTU «KhPI». – 2016. – 264 s.
3. Radohuz Serhiy. Pidhotovka profesors'ko-vykladats'kykh kadryv Kyyiv's'koho politekhnichnoho instytutu na rubezhi XIX – XX st. / Ukrayinoznavchyy al'manakh. – Vyp. 17. – S. 297–300.
4. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyyiv (TSDIAK Ukrayiny). – F. 1191. – Op. 2. – Spr. 32.
5. Polozhenye o Khar'kovskom Praktycheskom Tekhnolohycheskom ynstytute // Yzvestyya KhTY Ymperatora Aleksandra III. – Khar'kov: Typ.ylytohr. Zyl'berberha y S-ya, 1905. – T.1 – S. 1-13.
6. Ustav Khar'kovskoho tekhnolohycheskoho ynstytuta. Yzvestyya KhTY Ymperatora Aleksandra III. – Khar'kov: Typ. y lytohr. Zyl'berberha y S-ya, 1905. – T.1 – S. 1-18.
7. Desyatyletye Khar'kovskoho praktycheskoho tekhnolohycheskoho ynstytuta 1885-1895 hh.: otchet, prochytan-nyy na hodychnom akte 15 sent. 1895 h. dyrektorom yn-ta V.L. Kyrpychevum. – Khar'kov: Typ. Zyl'berberha, 1895. – 19 s.
8. Mukhachev P.M. Dvatsatypyatyletye Khvr'kovskoho Tekhnolohycheskoho Ynstytuta Ymperatora Aleksandra III (1885-1910). – Khar'kov: Typ. Y Lytohr. M. Zyl'berberha y S-ya, 1910. – 71 s.
9. Besedu o mekhanyke / V.L. Kyrpychev. – SPb.: K.L. Rykker, 1907. – 371 s.
10. Predtechenskyy A.Y. Kursparovykh kotlov / A.Y. Predtechenskyy. – Khar'kov: KhTY, 1895, 1899, 1900 hh.
11. Zvorukyn K.A. Rabota y usylye, neobkhodymue dlya otdelenyya mekhanycheskykh struzhek. – Moskva: «Russkaya» typo-lytohrafiya, 1893. – 76 s.
12. DAKhO, f.770, op. 1, od. zber. 99, ark. 1-14.
13. DAKhO, f. 770, op. 1, od. zber. 275, ark. 10.
14. DAKhO, F. 770, op. 1, od. zbr.17, ark.32.
15. DAKhO, f. 770, op. 1, od. zber. 17, ark. 41.

The organization of educational process and the teaching staff of the Kharkov Institute of Technology at the end of XIX th - at the beginning of XX th centuries

S. Gapochenko, M. Gutnyk, V. Sklyar, S. Tkachenko

Abstract. The process of formation of the Kharkov Practical Technological Institute at the end is revealed XIX century. The peculiarities of the organization of the educational process are singled out, attention is focused on the organic combination of the research and teaching activities of the teaching staff of the KhTI.

Keywords: higher technical education, educational process, natural and technical sciences, professor, teaching staff, Kharkov Institute of Technology.

Организация учебного процесса и профессорско-преподавательский состав Харьковского технологического института в конце XIX в.– в начале XX в.

С. Д. Гапаченко, М. В. Гутник, В. М. Скляр, С. С. Ткаченко

Аннотация. Раскрыто процесс становления Харьковского практического технологического института в конце XIX в. Выделены особенности организации учебного процесса, акцентировано внимание на органическом соединении научно-исследовательской и преподавательской деятельности профессорско-преподавательского состава ХТИ.

Ключевые слова: высшее техническое образование, учебный процесс, естественные и технические науки, профессорско-преподавательский состав, Харьковский технологический институт.

MARKETING

Концептуальные подходы к формированию и реализации маркетинговой стратегии развития ВУЗа в условиях интеграции в Европейское образовательное пространство

И. В. Дьячук

Восточноевропейский университет экономики и менеджмента, г. Черкассы, Украина

Corresponding author. E-mail: irina_diachuk@ukr.net

Paper received 26.01.18; Revised 29.01.18; Accepted for publication 30.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-14>

Аннотация. В статье исследованы и проанализированы проблемы развития системы высшего образования в Украине с учетом вектора интеграции в европейское образовательное пространство. Автором предложена концепция формирования и реализации маркетинговой стратегии развития высшего учебного заведения в условиях интеграции в европейское образовательное пространство, составляющими которой является определение цели, принципов и приоритетов стратегического развития вуза, структуры при ее разработке. Для эффективной реализации предложенной стратегии автором определены маркетинговые инструменты, а также факторы, влияющие на эффективность этого процесса, предложены методы оценки эффективности данной стратегии.

Ключевые слова: высшее образование, образовательное пространство, Болонский процесс, интеграция, концепция, маркетинговая стратегия, высшее учебное заведение, принципы стратегии, приоритеты, эффективность реализации стратегии, методы оценки эффективности.

Введение. Главным вектором развития высшего образования в Украине является интеграция в европейское образовательное пространство, имплементация национальных стандартов к международным в соответствии с Болонским процессом. Дополнительными условиями обеспечения эффективности такого процесса является подписание 20 марта 2015 г. Соглашения между Украиной и ЕС об участии Украины в Рамочной программе по научным исследованиям и инновациям «Горизонт 2020», внедрение которой позволит увеличить научный потенциал отечественных вузов, а также решить вопрос финансирования НИОКР за счет стипендий и грантов, а также будет способствовать мобильности украинских ученых и студентов, позволит адаптироваться отечественному студенческому сообществу к особенностям образовательного процесса в европейских вузах.

Все документы Болонского процесса и приведенные в них задачи, в первую очередь связаны со студентами, которые являются центром системы высшего образования. Лиссабонская конвенция, Сорбонская и Болонская декларации признали, что основной целью подписанных документов является облегчение доступа жителям любой европейской страны и студентам к образовательным ресурсам и рынкам труда других стран.

Эти и другие инновационные введения в свою очередь влияют и на стратегию развития вуза, что приводит к необходимости разработки и корректировки существующей маркетинговой стратегии учебного заведения.

Краткий обзор публикаций по теме. В отечественной научной мысли вопросам интеграции национальных стандартов к международным, а также проблемам выхода украинских вузов на международный рынок образовательных услуг, уделено внимание в работе Т.В. Спиваковской, которая сосредоточилась на маркетинговых инструментах продвижения украинских вузов в европейском образовательном пространстве [1]. Автор исследовала мотивы выбора вузов Украины иностранными студентами и проанализировала возможности украинских вузов на международном рынке образовательных услуг, предложила способы совершенствования международной маркетинговой деятельности отечественных вузов.

Маркетинговым инструментам и стратегиям продвижения образовательных услуг в публикациях украин-

ских ученых уделено достаточно внимания. Так, Саенко А.А. в своей работе [2] проанализировал теоретические аспекты продвижения образовательных услуг вузов, исследовал особенности использования комплекса маркетинговых коммуникаций в продвижении экономических специальностей согласно существующим сегментам рынка. Автором предложены новые формы коммуникации с потенциальным потребителем. Хаминич С.Ю. в статье «Теоретические аспекты маркетинговой деятельности высших учебных заведений» раскрывает сущность маркетинговой деятельности вуза, анализирует и обосновывает расширенный маркетинговый комплекс, а также совокупность объектов и субъектов маркетинговой деятельности учебного заведения [3].

В своей работе автор [4] рассмотрела подходы к маркетинговому анализу web-ресурсов системы высшего образования, выделила параметры для создания сайта вуза, определила критерии, которые помогут повысить эффективность его функционирования. Исследовательница отметила, что присутствие образовательных учреждений в сети Интернет и использование ими PR-технологий является неотъемлемой частью маркетинговой деятельности вузов не только в национальном, но и в мировом образовательном пространстве [4].

В статье [5] предложен метод позиционирования университета на рынке с помощью социальных сетей, рассмотрены стратегии для он-лайн маркетинга и варианты их использования в процессе позиционирования вуза, определены основные принципы и этапы этого процесса в социальных сетях, а также предложен алгоритм мониторинга эффективности применения методов позиционирования.

Но, несмотря на многогранность исследований относительно применения инструментов маркетинга для обеспечения эффективного функционирования вузов и продвижения образовательных услуг на рынке, вопросам разработки стратегии развития вуза с учетом европейских тенденций в образовании, учеными уделено недостаточно внимания, что и вызвало необходимость написания этой статьи.

Цель. Разработка концептуальных подходов к формированию и реализации маркетинговой стратегии раз-

вития вуза в условиях его интеграции в европейское образовательное пространство.

Результаты и их обсуждение. Стремление европейских университетов к достаточно высокому уровню качества, конкурентоспособности и безупречности, доступности и демократизма, подкрепленное признанием мировым сообществом образовательно-научной сферы как стратегически приоритетной для обеспечения жизнедеятельности и прогресса человечества, обязывает правительства и образовательные структуры планировать и предпринимать конкретные совместные шаги в создании единой «Европы знаний».

Вот почему национальная концепция реформирования и модернизации образовательной системы в Украине должна также быть направлена на реализацию общевропейских подходов и принципов. Стратегическая цель реформирования и модернизации образования и науки в Украине - создание эффективной инновационной образовательной среды в высших учебных заведениях путем содействия внедрения прогрессивных новаций, самых современных технологий и моделей обучения.

В последние годы мировые и европейские тенденции развития высшего образования нашли отражение и в государственной политике Украины и отражаются в основных законах (например, ЗУ «О высшем образовании»), постановлениях КМУ, концепциях, программах социально-экономического развития Украины и целевых программах развития, которые являются информационно-аналитической основой развития национальной системы высшего образования.

Главной тенденцией развития сферы высшего образования в Украине в течение последних десятилетий было увеличение количества вузов, контингента студентов и соответственно выпуска специалистов, но начиная с 2008 года, то есть в период кризиса и посткризисного состояния экономики, наблюдается снижение данного тренда (рис. 1.1). Это объясняется следующими факторами: государственной политикой по оптимизации количества вузов, введением системы внешнего независимого оценивания, а также экономическими - падением уровня доходов населения, нестабильностью банковской системы, инфляцией, ростом безработицы и т.д.

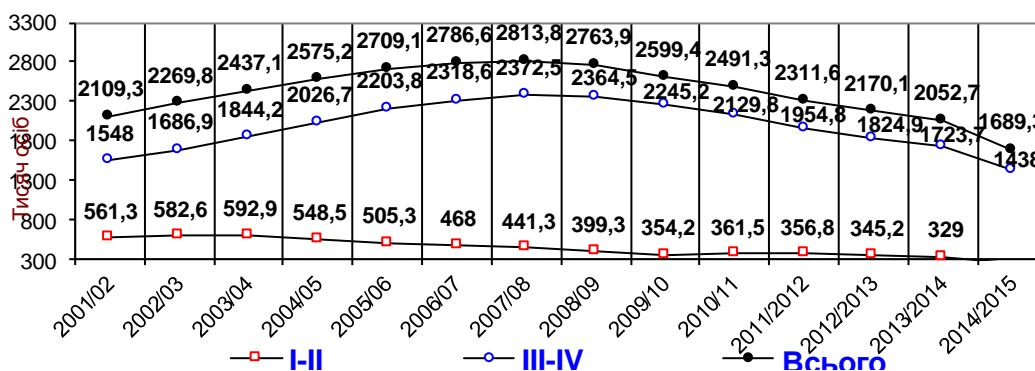

Рис. 1. Динамика контингента студентов ВУЗов по уровням аккредитации в 2001-2015 гг. Источник: составлено автором, исходя из материалов [7].

То есть, несмотря на достаточно длительный нарастающий тренд в подготовке специалистов высокой квалификации, соответствующего роста экономики не произошло. Так, например, по данным Всемирного экономического форума, Украина по технологической конкурентоспособности среди 139 стран мира занимает 83 место, а по инновационной способности - 63 [6]. То есть одним из факторов стагнации многих отраслей украинской экономики, в частности их технической и технологической отсталости, является то, что существующая система образования не в состоянии обеспечить инновационное ее развитие.

Исходя из вышесказанного, необходимо наладить функционирование системы непрерывного образования, опираясь на национальные стандарты с учетом мировых и европейских, для удовлетворения потребностей государства в высококвалифицированных специалистах, конкурентоспособных в условиях международного и национального рынков труда.

Для этого вузам необходимо сформировать или модернизировать свою стратегию развития с учетом требований мирового и европейского образовательного пространства, а также учесть последние тенденции в онлайн образовании - появление новых образовательных онлайн платформ и ресурсов, помогающих осуществлять процесс самообразования на достаточно высоком уровне.

По мнению автора [8] в корпоративной стратегии вуза следует выделить функциональную стратегию, кото-

рая делится на такие составляющие, как маркетинговая и финансовая стратегия, стратегия управления персоналом, стратегия качественного образования, научно-исследовательская. Но, по нашему мнению, такой подход не носит комплексного характера, не учитывает системный характер функционирования вуза.

Поэтому под стратегией вуза в этой статье мы предлагаем понимать комплексную систему действий, направленную на решение основных долгосрочных целей и задач, связанных с изменением внешней среды вуза (задачи правительства на интеграцию в европейский рынок образовательных услуг, изменение стандартов качества согласно ISO, изменение законодательства в области высшего образования, учет современных условий и возможностей самообучения, развитие онлайн и дистанционного образования и т.д.), что соответственно приводит и к изменению внутренней среды вуза, и следовательно, к смене вектора его стратегического развития.

На современном этапе развития отрасли высшего образования наиболее популярными и действенными инструментами, позволяющими вузам развиваться, повышать свой рейтинг, являются маркетинговые. Поэтому автором предлагается концептуальный подход к формированию и реализации маркетинговой стратегии развития вуза в условиях интеграции в европейское образовательное пространство, изображенный на рис. 2.

Государственной политикой в области высшего образования определен основной вектор развития высшей школы,

цель, задачи, принципы реализации, согласно которым и формируется маркетинговая стратегия развития вуза.

Как следует из предложенного концептуального подхода, формирование маркетинговой стратегии развития вуза предполагает наличие целей и принципов, основанных на положениях государственной политики в области высшего образования, с последующим определением функций и разработки структуры маркетинговой стратегии.

Целью маркетинговой стратегии развития вуза является достижение максимально возможного социально-

экономического эффекта от деятельности вуза, что выражается в повышении уровня качества предоставления образовательных услуг в соответствии с мировыми и европейскими стандартами, повышение научного потенциала и конкурентоспособности вуза на мировом и европейском рынках, обеспечение страны кадрами высшей квалификации, повышение мобильности научных кадров и студенчества, улучшение имиджа вуза, повышения уровня доступности высшего образования для различных социальных слоев населения.

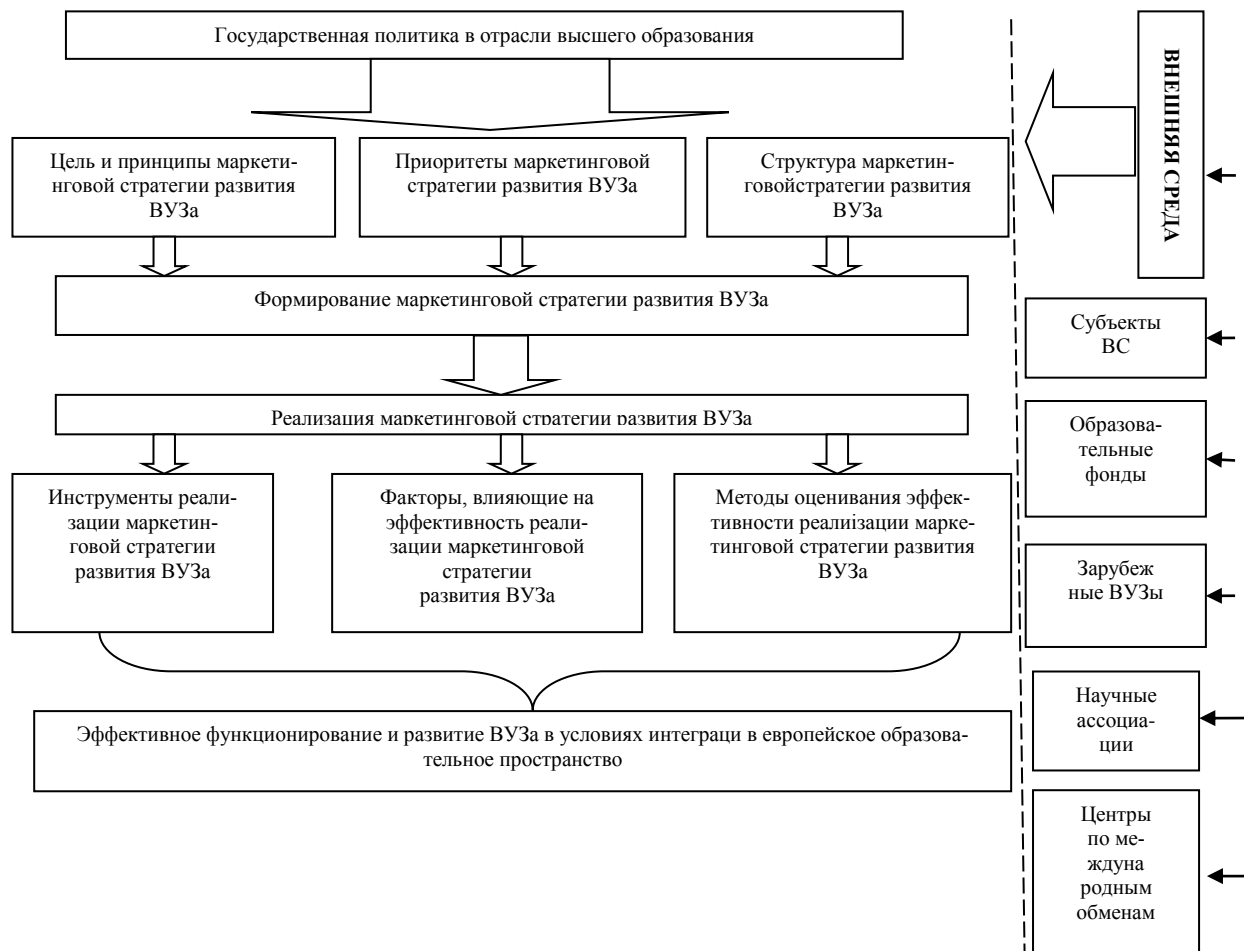

Рис. 2. Концепция формирования и реализации маркетинговой стратегии развития вуза. Источник: разработано автором самостоятельно.

Основными принципами, которые должны быть учтены руководством вуза при формировании новой или модернизации существующей маркетинговой стратегии, являются следующие:

- принцип инновационного развития вуза (например, внедрение инновационных методов обучения для адаптации направлений развития вуза с учетом изменений в Европейском образовательном пространстве). Является основой длительного выживания и устойчивого саморазвития учебного заведения в условиях высоко конкурентной среды;
- принцип системности, который обеспечивает эффективное функционирование отдельных элементов системы, находящихся во взаимосвязи и взаимозависимости, создающих определенное единство;
- принцип комплексности, предполагающий согласованное развитие вуза как единого целого путем обеспечения связей между всеми его подсистемами и структурными элементами;
- принцип автономности, под которым понимается предоставление основным регулятором (МОНУ) права,

например, полностью или частично принимать и внедрять европейские стандарты, осуществлять финансирование отдельных направлений по усилению научной составляющей вузов, внедрять новейшие информационные системы и технологии в процесс обучения и тому подобное. При реализации вышеуказанных структурных преобразований руководству вуза важно понять, что привлекательность учебного заведения для абитуриентов и студентов зависит от того, как сильно направлено развитие вуза в сторону европейской интеграции и какими темпами внедряются в практику новшества;

- принцип мобильности членов образовательного пространства - студентов и профессорско-преподавательского состава вузов (участие в различных программах стажировки, научно-исследовательских проектах, в рамочных программах, программах по обмену). Для украинского научного сообщества барьерами мобильности являются визовый режим, достаточно низкий уровень жизни, плохое владение иностранными языками, системное несоответствие методики преподавания и т.д.;

- принцип формирования привлекательного образовательного продукта (образовательной услуги) с точки зрения абитуриента и относительно международных стандартов качества (качество и стоимость обучения, наличие стипендиальных программ, уважение к европейским и мировым ценностям, соответствие европейским образовательным стандартам и т.п.);

- принцип соответствия набора специальностей, по которым готовит вуз студентов, и спроса на национальном, европейском и мировом рынках труда. В Болонской декларации указано, что возможность трудоустройства - это основной вопрос для высших учебных во всей Европе, это стратегическая цель, которая не имеет альтернативы;

- принцип адаптивности, который заключается в возможности обмена информационными, материальными, финансовыми и другими видами ресурсов между вузами Украины и европейскими партнерами, а также в модернизации системы управления деятельностью вуза в соответствии с меняющимися условиями внутренней и внешней образовательной среды.

Соблюдение указанных принципов в комплексе позволит руководству вуза определить приоритетные стратегические ориентиры его развития в соответствии с интересами общества и граждан.

Одной из важнейших задач при разработке маркетинговой стратегии является определение приоритетов развития вуза, которые должны обеспечить снижение риска его деятельности и создать необходимые предпосылки для устойчивого развития в условиях быстро меняющейся внешней образовательной среды. При определении приоритетов следует опираться как на существующий зарубежный опыт, так и учитывать тенденции развития европейской и мировой образовательных систем, а также общегосударственные стратегические интересы в области образования, науки и техники.

К основным критериям, которые определяют приоритеты маркетинговой стратегии развития вуза, следует отнести:

научный - налаживание связей с зарубежными научными сообществами, публикация исследований в зарубежных наукометрических изданиях, участие в международных конференциях и форумах;

инновационный - разработка новейших технологий обучения и самообразования за счет внедрения в учебный процесс новых образовательных платформ (например, онлайн-платформа Intel Learning Studio, проект «Prometheus»);

адаптивный - разработка программ адаптации студентов к учебе и труду за границей, участие в программах по обмену студентов (например, программа «Эразмус +»), участие в грантовых программах, разработка учебных курсов, адаптированных к реальным потребностям работодателей и практически полезных для будущих работников;

экономический - формирование финансово-экономической базы для расширения научной и научно-прикладной деятельности в вузе;

качественный - повышение уровня качества образовательной услуги;

кадровый - обеспечение процесса обучения кадрами высшей квалификации (как отечественными, так и приглашенными профессорами и лекторами), а также привлечение практиков - организаторов бизнеса и топ-

менеджеров ведущих компаний, государственных служащих;

имиджевый - создание положительного имиджа вуза;

информационный - интеграция потенциальных абитуриентов в систему университетского образования через формат он-лайн курсов (платформы Coursera, Prometheus, проект BrainBasket), официальный сайт вуза, страницы в социальных сетях;

социальный-повышение уровня доступности высшего образования для населения, введение системы инклюзивного образования для людей с физическими недостатками.

На ваш взгляд, для обеспечения эффективной реализации маркетинговой стратегии развития вуза необходимо учитывать следующие факторы: правовые (качественная нормативно-правовая база); соответствие направлений развития вуза возможностям интеграции в мировую и европейскую образовательные системы; соответствие потенциала вуза его целям и задачам, а также возможность его наращивания; участие студентов в международных программах (например, Вышеградская стипендия в Польше, программа Фулбрайта в Америке), программах по обмену; разработка экспортно ориентированных и партнерских образовательных программ, которые позволят студентам осуществлять академическую мобильность в зарубежные вузы-партнеры (например, в Канаде принято положение «Презентация образования Канады в мире: Маркетинговый план развития международного образования провинций и территорий» (2011), разработан «План действий Канадского консорциума по маркетингу международного образования» (2011), в которых утверждён курс на усиление интернационализационных изменений в образовании. В Германии существует специальная программа «Международный маркетинг образовательного и исследовательского пространства Германии», целью которой является повышение экспортного потенциала высшей школы Германии и привлечения иностранных студентов и аспирантов [9]); децентрализация и модернизация сферы управления высшим образованием, повышение автономии вузов; обеспечение интенсификации трансфера знаний между вузами, бизнесом и общественностью.

Для определения эффективности реализации маркетинговой стратегии развития вуза можно использовать как самостоятельно разработанную систему показателей, так и воспользоваться зарубежным опытом в этом направлении. Например, система ключевых показателей эффективности - Key Performance Indicators (KPI) представляет собой такую систему оценивания, которая помогает организации определить достижение стратегических и тактических (операционных) целей, дает возможность оценить свое состояние и эффективность реализации стратегии. Обычной мировой практикой при подготовке стратегических планов развития вуза является проведение мониторинга системы показателей согласно технологии сбалансированных показателей - balanced scorecard (BSC) [10]. Основным инструментом формирования стратегических перспектив деятельности различных субъектов хозяйствования Украины остается использование SWOT и STEP-анализа, учитывающие как сильные и слабые стороны, так и влияние факторов внешней среды, т.е. социальные, технологические, экономические и политические факторы.

В деятельности вуза обычно рассматривают такие аспекты, как миссия, цели и задачи; планирование и эффективность деятельности; управление персоналом и

менеджмент; реализация образовательных программ; кадровый потенциал и эффективность преподавания; контингент студентов; научно-исследовательская работа; материально-технические и информационные ресурсы.

В отличие от предыдущей, система сбалансированных показателей представляет собой структуру измеряемых показателей эффективности, которые объединены в следующие группы: удовлетворенность клиентов; улучшение внутренних процессов; создание возможностей для персонала; финансовая перспектива. С целью определения индикаторов измерения указанных показателей необходимо проводить мониторинг основных структурных и функциональных элементов маркетинговой стратегии вуза.

Выводы. Таким образом, предложенная концепция формирования и реализации маркетинговой стратегии развития вуза в условиях интеграции в европейское образовательное пространство позволит ему повысить

качество образовательного продукта, внедрить новейшие инструменты в образовательный процесс, улучшить свой имиджевый статус и повысить конкурентоспособность своих выпускников не только на отечественном, но и на мировом и европейском рынках труда.

Также в процессе формирования маркетинговой стратегии развития высшего учебного заведения приоритетным инструментом по определению показателей оценивания эффективности реализации указанной стратегии, является использование системы сбалансированных показателей, которая нашла свое применение во многих ведущих вузах мира как результат перехода от целей к конкретным показателям эффективности. Перспективами дальнейших исследований является построение такой системы сбалансированных показателей и разработка алгоритма мониторинга с целью определения эффективности маркетинговой стратегии развития ВУЗа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спиваковская Т.В. Возможности выхода украинских вузов на международный рынок образовательных услуг / Т.В. Спиваковская // Отраслевая экономика. – 2010. – №3. – С. 79-86.
2. Саенко А.А. Анализ комплекса маркетинговых коммуникаций в продвижении образовательных услуг вузов III-IV уровня аккредитации / А.А. Саенко // Устойчивое развитие экономики. – 2012. – №2. – С. 266-271.
3. Хаминич С.Ю. Теоретические аспекты маркетинговой деятельности высших учебных заведений / С.Ю. Хаминич // Проблемы науки. – 2012. – № 7. – С. 39-44.
4. Забарная А.М. Система и критерии маркетингового анализа сайтов высших учебных заведений / А.М. Забарная // Эффективная экономика. – 2013. – №1. – С. 45-53.
5. Слобода К.А. Стратегии маркетинга и позиционирования вуза в социальных сетях [Электронный ресурс] / К.А. Слобода, А.П. Пелешин / Киберленка. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/strategiyi-marketingu-ta-pozitsionuvannya-vischogo-navchalnogo-zakladu-v-sotsialnih-merezah>.
6. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Электронный ресурс] / Официальный сайт Всемирного экономического форума. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
7. Высшие учебные заведения [Электронный ресурс] / Официальный сайт Государственной службы статистики Украины. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Мурашко М.И. Адаптация матричных методов к условиям стратегического развития региональной высшей школы [Электронный ресурс] / М.И. Мурашко, С.О. Назарко // Эффективная экономика. – 2010. – №5. – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=204>.
9. Шутаева О.А. Маркетинг на мировом рынке образовательных услуг: инструменты и механизмы / О.А. Шутаева // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2012. – № 1. – Том 25(64). – С. 223-231.
10. Martin M. Constructing an indicator system or scorecard for higher education [Электронный ресурс] / Michaela Martin, Claude Sauvageo . – France: International Institute for Educational Planning, 2011. – 90 p. – Режим доступа: <http://www.unesco.org/images/0018/001824/182453e.pdf>.

REFERENCES

1. Spivakovskaja, T.V. (2010), "Opportunities for Ukrainian universities to the international market of educational services", *Otraslevaja jekonomika*, vol. 3, pp. 79–86.
2. Saenko, A.A. (2012), "Analysis a complex of marketing communications in the promotion of educational services of universities III-IV level of accreditation", *Ustojchivoe razvitie jekonomiki*, vol. 2, pp. 266–271.
3. Haminich, S.Ju. (2012), "Theoretical aspects of the marketing activities of higher education institutions", *Problemy nauki*, vol. 7, pp. 39–44.
4. Zabaraja, A.M. (2013), "The system and the criteria for marketing analysis sites of higher education institutions", *Jeftektivnaja jekonomika*, vol. 1, pp. 45–53.
5. Sloboda, K.A. and Peleshishin, A.P. (2008), "Marketing strategy and positioning of the university in social networks", *Kiberleninka*, [Online]. available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/strategiyi-marketingu-ta-pozitsionuvannya-vischogo-navchalnogo-zakladu-v-sotsialnih-merezah>.
6. "The Global Competitiveness Report 2014–2015" (2015), Official'nyj sajт Vsemirnogo jekonomicheskogo foruma, [Online]. available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
7. "Higher educational institutions" (2015), Official'nyj sajт Gosudarstvennoj sluzhby statistiki Ukrainy, [Online]. available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Murashko, M.I. and Nazarko, S.O. (2010), "Adapting to the conditions of matrix methods of strategic development of regional higher school", *Jeftektivnaja jekonomika*, vol. 5, [Online]. available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=204>.
9. Shutaeva, O.A. (2012), "Marketing on the global education market: tools and mechanisms", *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta imeni V.I. Vernad'skogo. Serija «Jekonomika i upravlenie»*, vol. 1, pp. 223–231.

Conceptual approaches to the formation and implementation of the marketing strategy of the higher educational establishment development in the conditions of integration into the European educational space

I. V. Diachuk

Annotation. The article deals with the issues of the development of the higher education system in Ukraine taking into account the integration vector into the European educational space. The author has offered the concept for the formation and implementation of a marketing strategy for the development of a higher educational institution in conditions of integration into the European educational space, the components of which are the determining of the goal, principles and priorities of the strategic development of a higher educational institution, the structure of its development. For effective implementation of the offered strategy, the author has identified marketing tools, as well as factors influencing the efficiency of this process. The efficiency evaluation methods of this strategy have been also suggested.

Keywords: higher education, educational space, Bologna process, integration, concept, marketing strategy, higher education institution, strategy principles, priorities, efficiency of strategy implementation, methods of evaluation of efficiency.

PHILOSOPHY

Роль туризму у трансформації міжнародних і міжкультурних взаємовідносин України та західноєвропейських країн в умовах євроінтеграції

І. В. Халімовська

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: kfzdu@ukr.net

Paper received 15.01.18; Revised 20.01.18; Accepted for publication 25.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-15>

Анотація. У статті розкрито значення туризму як чинника євроінтеграції України. Обґрунтовано, що важливою складовою туризму, крім економічної, є міжкультурна комунікація, яка передбачає безпосереднє спілкування учасників туристичної діяльності. Розкрито значний потенціал української держави у налагодженні спілкування з європейськими країнами шляхом інтенсифікації та зростання обсягів туристичних потоків. Культурний чинник визначено як один з пріоритетних у євроінтеграційних процесах України. Оволодіння європейською культурною спадщиною водночас з популяризацією української культури є дієвим засобом євроінтеграції нашої країни. Зважаючи на прагнення українського суспільства вступити у Європейський Союз, окреслені тенденції будуть лише посилюватися. Встановлено, що впровадження європейських норм і стандартів у туризмі сприятиме формуванню європейської культурної ідентичності. Тому цим проблемам повинно належати особливе місце у зовнішній політиці України.

Ключові слова: туризм, євроінтеграція, Європейський Союз, культура, комунікація, міжнародні та міжкультурні відносини.

Актуальність та постановка проблеми. Європейський вектор розвитку України останніми роками набуває дедалі більшого значення і значно впливає на буття сучасного українця. Процеси євроінтеграції охоплюють всі сфери функціонування суспільства, починаючи від економіки і закінчуючи духовною культурою. Однією з галузей, що яскраво ілюструє окреслені тенденції, є туризм, який суттєво поживився після запровадження безвізового режиму з Європою. Зважаючи на прагнення України щодо вступу у Європейський Союз, ці процеси будуть в подальшому лише інтенсифікуватися.

Україна має значний потенціал у туристичній галузі завдяки своєму географічному розташуванню, багатій унікальній культурній спадщині. Існують реальні перспективи для підвищення рейтингу країни на європейському та світовому рівнях завдяки розвитку туристичної сфери. Тому саме вона в умовах глобалізації повинна бути однією з пріоритетних галузей, оскільки це може забезпечити не лише економічне зростання, а й популяризацію української культури в сучасному мультикультурному світі, і в подальшому – входження України в Європейський Союз.

Метою дослідження є аналіз туризму як чинника трансформації міжнародних і міжкультурних відносин України та європейських країн в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про актуальність проблем міжнародного туризму свідчить велика кількість напрацювань, присвячених цим питанням. Проте у значній їх частині розглядається насамперед економічний аспект, а саме у працях таких науковців як В. Ісасенко, А. Мельник, І. Чапліч, Н. Степаненко. Комплексне дослідження туризму як явища суспільного життя здійснено у наукових розвідках О. Гриніва, В. Пазенка, а також у Хартії туризму, Кодексі туриста та інших документах. Зважаючи на збільшення кількості туристів, інтенсифікацію їх спілкування важливого значення набуло вивчення

туризму не лише як економічної діяльності, а й як сфери міжкультурної комунікації, що впливає на євроінтеграційні процеси в Україні, що відображено у роботах таких дослідників як В. Антоненко, Я. Любивий, В. Нікітенко, А. Парфіненко, С. Соляник, Л. Снігирьова. Зазначене вище свідчить про зацікавленість науковців цією проблематикою, зокрема в контексті зовнішньої політики України, що зумовлює її особливу значущість.

Виклад основного матеріалу. Варто насамперед зазначити, що одним з аспектів євроінтеграційного процесу є впровадження європейських норм і стандартів в освіті, туризмі, поширення власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. Зазначені заходи, на нашу думку, сприятимуть формуванню в Україні європейської культурної ідентичності та забезпечать інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технологічного середовища. Адже подальший розвиток демократії, політична стабільність, визначення пріоритетних напрямків розвитку, майбутній вступ України до ЄС – все це забезпечить створення високоприбуткової туристичної галузі, яка задовольнятиме потреби внутрішнього та міжнародного туризму, з урахуванням природно-кліматичного, рекреаційного, соціально-економічного та історико-культурного потенціалу країни, її національних особливостей [9]. Оскільки питання туризму є важливими у зовнішній політиці будь-якої держави, тому вони завжди були предметом для проведення різноманітних заходів на світовому та європейському рівнях і прийняття документів міжнародного значення.

Важливу роль для розвитку туризму відіграла Гаазька декларація, схвалена на Міжпарламентській конференції з туризму в 1989 році. По-перше, вона поставила туризм на один рівень з промисловістю, сільським господарством, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, освітою тощо. По-друге, у декларації наголошено, що питання розвитку туризму мають

посісти належне місце у комплексних планах соціально-економічного розвитку різних відомств. По-третє, на відповідний рівень були поставлені проблеми безпеки, захисту життя й гідності туристів з боку держави. Гаазька декларація обґрунтовує десять принципів міжнародного, національного і регіонального туризму, що передбачають глобальний підхід до проблем, які виникають у зв'язку з туризмом. Відтак, перед державами постала необхідність створення національного законодавства про туризм на засадах міжнародної Хартії туризму і Кодексу туриста.

Напередодні третього тисячоліття Всесвітня туристична організація схвалила Глобальний етичний кодекс туризму, що складається зі вступу і 10 статей. У вступі наголошено на швидкому і постійному зростанні як у минулому, так і в прогнозованому майбутньому туристичної діяльності з рекреаційними, діловими, культурними, оздоровчими цілями, що мають не лише позитивні, а й негативні впливи на довкілля, економіку і суспільство. Обґрунтовується внесок туризму у взаєморозуміння між народами, підкреслюється, що туристичну діяльність треба здійснювати в гармонії зі специфічними особливостями і традиціями регіонів і країн, дотримуючись при цьому їхніх законів, звичаїв і традицій. Туризм характеризується як фактор індивідуального і колективного вдосконалення, чинник сталого розвитку, сфера, яка використовує культурну спадщину людства і робить свій внесок у її збагачення [2, с. 95–96]. У кодексі чітко визначені обов'язки і права учасників туристичного процесу.

Проблемам туризму присвячена також Балійська декларація. Високо оцінена роль туризму в Монреальській декларації «До гуманного і соціального бачення туризму» (1996). Вже на початку XXI тисячоліття Генеральна Асамблея ВТО схвалила «Осацьку декларацію тисячоліття» і Сеульську декларацію «Мир і туризм». Осацька декларація підкреслює інтегративну, гуманістичну місію туризму, який повинен і спроможний сприяти створенню ще більш мирного, гуманнішого, стійкішого, братерського та об'єднаного світу. Суть Сеульської декларації розкриває власне її назва [2, с. 95–96]. Вищезазначене свідчить про значну актуальність для світового співтовариства туризму, що має тенденцію до збільшення обсягів не лише людей, що подорожують, а й тих, хто працює у цій сфері. Так, за даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей у 2016 р. у цьому секторі було зайнято 292 мільйони людей – це 1 з 10 працюючих [12].

Важливим є той факт, що Європейський Союз інвестує туризм за допомогою Європейського фонду регіонального розвитку (EFRD), що був заснований в 1975 р. та надає фінансову допомогу слаборозвиненим регіонам ЄС. Перевагу при присудженні грантів EFRD надає проектам, що сприяють розвитку сільського (зеленого) туризму та активно пропагують історичну й культурну спадщину певного регіону. Зважаючи на це, вступ України до ЄС сприятиме, передусім, розвитку зеленого туризму.

Зазначимо, що останнім часом в Україні досить активно розвивається саме зелений туризм, сприяючи розвитку малого бізнесу в аграрних регіонах, даючи змогу жителям міст цікаво та змістовно відпочити у

сільській місцевості. В таких умовах туристи мають змогу ознайомитись з народною культурою – піснями, танцями, кухнею, звичаями та обрядами, традиціями, що збереглися. Характерно те, що прагнуть відпочити у сільській місцевості не тільки міські мешканці з невеликими статками, а й заможні люди. Це можна пояснити не лише тим, що такий відпочинок дешевший, а й бажанням дистанціюватися від міської суєти, позбутися стресів, спричинених бурхливою урбанізацією [5, с. 76–78]. Відтак людина отримує змогу не відчувати шаленого темпу та тиску сучасної цивілізації, приділити увагу духовному розвитку. Адже не завжди економічний чинник переважає у виборі місця відпочинку, важливу роль відіграє також наявність умов не лише для фізичного, а й морального відпочинку, що є дуже важливим у глобалізованому світі. Водночас, цей різновид туризму сприяє і збереженню довкілля, охороні навколишнього середовища, адже передбачає мінімальний вплив на природу та культуру.

Існує думка, що сучасний світ створює низку загроз стосовно нематеріальної культурної спадщини. Навіть така позитивна тенденція, як розвиток туризму при відсутності контролю з боку влади може нашкодити її елементам. Проте справжній культурний туризм зберігає спадщину, що було обґрунтовано у Глобальному етичному кодексі туризму та у Хартії туризму [8, с. 98]. На наш погляд, потрібно враховувати той факт, що туризм може забезпечити реалізацію ресурсу культурної спадщини за допомогою унікального туристичного продукту, проте може й знищити культурну спадщину, руйнуючи ідентичність. Зважаючи на це, туризм повинен забезпечувати:

- 1) раціональне використання природних ресурсів, сприяння збереженню природної спадщини та біорізноманіття;

- 2) підтримку соціально-культурної, історичної спадщини та традицій регіону, задіяного в туристичній сфері;

- 3) забезпечення отримання економічної вигоди та створення умов для соціального розвитку місцевого населення [3, с. 19].

Саме тому організація туристичної діяльності повинна ґрунтуватися не лише на захисті довкілля, але й враховувати економічні, соціальні та культурні особливості певного регіону, місцевого населення.

У сучасну епоху глобалізації і крос-культурної комунікації туризм є результатом довгої історичної еволюції як соціального буття, так і людини, шляхом набуття нових якостей і властивостей, що дозволяє вважати його активною культуротворюючою силою і значним соціокультурним реагентом, який впливає на соціальні процеси. В історичній ретроспективі і в наші дні туризм не тільки виявився інструментом діалогу культур, що спричиняє формування культурної спільноти країн і народів, але також і онтологічною необхідністю в діалозі з Іншим [6, с. 93–94]. Адже туризм – це не лише комунікація представників різних націй і держав, а й процес контакту культур, їх взаємопроникнення і взаємозбагачення.

Суттєвим аспектом у взаємовідношенні соціокультурних систем є туристична комунікація. У багатоманітних контактах представників одного суспільства з

представниками іншого відбувається взаємодія їхніх соціокультурних цінностей, способів життя, світоглядних орієнтацій та практичних інтенціональностей великих груп людей. Головною особливістю міжкультурної комунікації у туризмі є безпосередній контакт індивідів та їх груп, на відміну від опосередкованого контакту, наприклад, через електронні засоби. У процесі спілкування відбувається обмін соціальних смислів між людьми, передавання від одного соціального суб'єкта іншому своїх ціннісно-світоглядних уподобань і орієнтирів, взаєморозуміння, реінтерпретація життєвих цінностей Іншого через власний життєвий досвід [4, с. 112]. В результаті комунікативної взаємодії людей встановлюється соціальна спільність, інтегрованість суспільства, що є надзвичайно важливим для українського суспільства, зокрема у зближенні з європейською спільнотою.

Сфера туризму є такою, в якій встановлюються відносини довіри, солідарності, взаєморозуміння між представниками різних етносів, культур, соціумів, які поступово поширюються на відносини між ними в цілому. Комунікативні відносини, засновані на духовному діалозі, встановлюються як між туристами та туристичними фірмами і представниками місцевої культури та суспільства, так і всередині самих туристичних груп [4, с. 113]. Потрібно зважати на те, що кожна культура, може запропонувати безліч цінностей: природні (краса та самобутність природи, особливий клімат), духовні та культурні (народна творчість, побут, особливості етнічного розвитку), а також соціальні. Надана система цінностей може значно відрізнятися від звичних для туриста культурних надбань, що може призвести до так званого «культурного шоку». Але це ж протиріччя, внаслідок взаємодії різних систем цінностей, може також стати і чинником їх збагачення. Завдяки розвитку туризму посилюється взаємовплив, взаємопроникнення культур. Розгортається процес масового залучення до загальнолюдських культурних цінностей.

Проте це не означає, що уніфікація культурних норм, прийняття загальної єдиної системи цінностей зменшує значущість здобутків національних культур, адже для туризму останні мають особливу цінність. Національна культура, чим вона унікальніша, тим більше вона здатна поповнити скарбницю загальнолюдської культури. Визнаючи унікальність цінностей та значення кожної культури для світової цивілізації, моральних ідеалів, традицій, звичаїв, обрядів, художнього бачення і вираження світу у побуті, міжнародна спільнота сьогодні відзначає необхідність збереження самобутності та розвитку кожної окремої культури світу.

З огляду на це, Всесвітньою туристською організацією було підписано Хартію культурного туризму (1976), в якій зокрема визнано вагомий вплив туризму на історико-культурну спадщину. У цьому документі зазначається, що туризм справляє значний позитивний вплив на історико-культурну спадщину з тієї точки зору, що інтереси, пов'язані з власне туристичним розвитком, водночас сприяють захисту, збереженню та відновленню історичних міст і культурних пам'яток [9, с. 250–251]. Одним із факторів, що впливають на розвиток туристичного бізнесу в умовах

інформаційного суспільства і глобалізації, є фактор «мультикультурної грамотності», які сформувалися в тій чи іншій культурі.

Туризм – це один із станів внутрішньої духовної культури, форма діяльності, в якій людина виходить за межі своїх традиційних функцій чи утилітарного використання чогось. Мета туризму полягає у підтримці іманентного процесу духовно-культурного самоствердження, властивих людині інтересів і правил взаємодії, комунікації тощо [6, с. 89–90]. Тобто метою туризму є не лише ознайомлення з досягненнями інших культур, а й збагачення та популяризація власної культури, що є надзвичайно важливим в сучасному мультикультурному світі, зокрема у Європі.

Розгляд туризму в аспекті комунікації культур вимагає розгляду більш об'ємних і складних питань, а саме – питань щодо особливостей і перспектив розвитку людської культури і самого людства. Відомо, що навколо цих питань дискутують представники різних концепцій та підходів. Серед них є і такі, які заперечують взаємодію і взаємовпливи культур, визнають неминучість постійних непримиренних конфліктів між ними і, виходячи з цього, пророкують невідворотність глобальних конфліктів на культурно-релігійній основі.

Різноманітність підходів до висвітлення питань розвитку культури і людства пояснюється складністю самого об'єкту наукового аналізу, неоднозначністю тих процесів, що відбуваються, зокрема, в сучасному суспільному житті. Людська історія – це історія багатьох народів і культур зі своїми специфічними особливостями. Розвиток сучасного суспільства є надзвичайно суперечливим, інтеграційні процеси відбуваються паралельно з дезінтеграційними, існує багато гострих конфліктів, в тому числі і на культурно-релігійному ґрунті [1, с. 105–106]. Все це спричиняє прояву різних теорій культурного та історичного розвитку людства. Зупинимось більш детально на деяких з них.

Зауважимо, що посилення взаємовпливів, взаємопроникнення культур, формування загальнолюдських культурних цінностей не означає, що відбувається уніфікація культурних норм, способів світосприйняття, нівелювання національних культур, прийняття всіма народами загальної єдиної системи цінностей. Загальнолюдська культура, загальнолюдські цінності – це найкращі форми, зразки культури, створені різними поколіннями певного народу, нації, які стають надбанням всього цивілізованого людства. Вони сприймаються не механічно, не за рахунок утисків національної специфіки культури, а засвоюються у відповідності до особливостей світогляду, традицій, способу життя певного народу чи нації.

Більш того, в сучасному світі значимість національних культур зростає, адже чим більше розвинута та чи інша національна культура, тим більше вона здатна поповнити скарбницю загальнолюдської культури. Розвиток національної культури залежить від того, наскільки активно і творчо засвоює прийнятні для неї цінності культури інших народів. Адже спадщина, на якій ґрунтуються культури різних народів, все більше інтернаціоналізується [1, с. 111–112]. Тому взаємодії культур є позитивним процесом, оскільки збагачує

сферу культурних цінностей певного народу. Туризм – це специфічна людська діяльність, яка позначається як на самій особистості, так і в світі цінностей, які вона створює.

Культуру не можна обмежити одним аспектом життєдіяльності, не можна звести до сукупності результатів людської діяльності, адже вона охоплює всі сфери життя, є процесом виробництва і відтворення особистості, задоволення її матеріальних і духовних потреб.

Культурні цінності – це об'єкти, що мають важливе матеріальне і духовне значення в житті народів в цілому і народонаселення даної місцевості, а тому захищаються від руйнування та пограбування міжнародним гуманітарним правом, від недбалого ставлення з ними – місцевими законами та звичаями [9, с. 249]. Під впливом процесу глобалізації культурне поле трансформується, тому збереження національної своєрідності й традиційних цінностей культури стає усе більш гострою проблемою, обумовлюючи підвищену увагу до ціннісного змісту культурної індустрії, зокрема й сучасної України.

Зазначимо, що у глобалізованому світі є досить багато засобів комунікації – економічної, політичної, культурної, освітньої тощо. Тому серед цих різновидів важливо виділити специфічні риси та особливе значення туристської комунікації. Адже й інші види комунікації відіграють значну роль у взаємодії різних соціумів у напрямку зміцнення загальноцивілізаційного підґрунтя сучасного світового співтовариства. Міжнародні організації, транснаціональні корпорації, світовий ринок товарів, праці та послуг також здійснюють важливу функцію піднесення рівня глобальної комунікації та взаємодії [4, с. 109]. Глобалізаційні процеси роблять виклик багатьом країнам, націям та етносам. Зважаючи на це, правильно зорієнтуватися та дотримуватися оптимального вектору розвитку – важливе завдання українського соціуму. Вибір правильної стратегії передбачає поряд з іншим також і розвиток мережі високоякісного туристичного сервісу в Україні.

Ознайомлення з самотньою культурою того чи іншого європейського народу збагачує, відкриває неусвідомлені горизонти власної культури, стимулює творчий потенціал. Можна припустити, що адекватно

репрезентована українська культура також є цікавою для багатьох інших народів [4, с. 117]. Тому туризм є важливим засобом входження нашої країни у мережу європейської культурної комунікації.

Разом з тим, сучасний міжнародний туризм є економічною діяльністю з вагомими соціальними та політичними наслідками. Як форма і процес просторової активності глобального масштабу він зумовлений соціально-економічними, політичними та культурними чинниками. Адже туризм є не тільки рецепієнтом міжнародних відносин, а й активним учасником політичного процесу, який завдяки туристичній та економічній взаємодії впливає на прийняття політичних рішень. Туризм неодноразово виступав засобом налагодження довіри і взаємодії у державах з різним суспільно-політичним устроєм, поставав чинником економічної та політичної модернізації. В Україні перспективи відновлення та поживлення туристичного потоку пов'язані зі стабілізацією ситуації на Сході країни, залученням інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, що дозволить покращити зовнішньополітичний імідж та зміцнити авторитет держави на міжнародній арені [7, с. 20]. Безперечно, надзвичайно важливим чинником у цьому процесі стало запровадження безвізового режиму з країнами Європейського Союзу.

Висновки. Інтеграція України в європейські структури відкриває великі перспективи не лише у галузі економіки, а й у сфері культури, оскільки культурний чинник є одним з домінуючих у євроінтеграційних процесах. Водночас це вимагає від неї й дотримання міжнародних норм ведення туристичної діяльності. Туризм як засіб налагодження комунікації сприятиме посиленню міжкультурної взаємодії, що в майбутньому може забезпечити уникнення труднощів входження української держави в Європейський Союз. Оволодіння європейською культурною спадщиною водночас з популяризацією української культури є запорукою швидкої та безпроблемної євроінтеграції України. Саме туризм є одним з найоптимальніших засобів реалізації вищезазначеного, адже ця сфера сприяє активній міжнародній та міжкультурній комунікації з безпосередньої ініціативи суб'єктів туристичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко В. Г. Міжнародний туризм як чинник міжцивілізаційної взаємодії і взаємозбагачення культур / В. Г. Антоненко // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права / Щорічник. Випуск 5. – К.: КУТЕП, 2008. – С. 103–116.
2. Гринів О. Філософія туризму / Олег Гринів. – Львів: ЛДУФК, 2017. – 191 с.
3. Ісаєнко В. М. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / В. М. Ісаєнко, К. Д. Ніколаєв, К. О. Бабікова, Г. О. Білявський, І. Г. Смирнов. – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 300 с.
4. Любивий Я. В. Туристська діяльність як чинник глобальної синергії культур / Я. В. Любивий // Пазенок В. С., Федорченко В. К. Філософія туризму. – К.: Кондор, 2009. – С. 108–123.
5. Мельник А. О. Перспективи розвитку вітчизняного туризму в умовах євроатлантичної інтеграції / А. О. Мельник, І. А. Чапліч // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 76–80.
6. Нікітенко В. О. Філософські засади комунікативних технологій у розвитку туристичного бізнесу в умовах інформаційного суспільства і глобалізації / В. О. Нікітенко // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2017. – № 68. – С. 89–97.
7. Парфіненко А. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Парфіненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 126. – Ч. 1. – С. 12–23.
8. Снігирьова Л. М. Туризм: загроза чи популяризація нематеріальної культурної спадщини / Л. М. Снігирьова // Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ, 7–8 квітня 2016 р. – Київ: КНУКІМ, 2016. – Ч. II. – С. 98–101.
9. Соляник С. Ф. Цінності та орієнтації в туристичній діяльності / С. Ф. Соляник // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права / Щорічник випуск

5. – К.: КУТЕП, 2008. – С. 239–251.
10. Степаненко Н. О. Розвиток туристичної діяльності України в умовах євроінтеграції / Н. О. Степаненко / Міжнародні відносини. – 2017. – № 10 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://journal.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/178
11. Хартія туризму. Кодекс туриста // Туризм в Україні:

- Збірник нормативно-правових актів у п'яти томах. Т.5. – Ужгород: ІВА, 2000. – 280 с.
12. Economic impact of Tourism2017 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.wtts.org/research/economic-research/economic-impact-analysis/>.

REFERENCES

1. Antonenko V. H. Mizhnarodnyi turizm yak chynnyk mizhtsyvilizatsiinoi vzaiemodii i vzaiemobahachennia kultur / V. H. Antonenko // Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turizmu, ekonomiky i prava / Shchorichnyk. Vypusk 5. – K.: KUTEP, 2008. – S. 103–116.
2. Hryniv O. Filosofiia turizmu / Oleh Hryniv. – Lviv: LDUFK, 2017. – 191 s.
3. Isaenko V. M. Stratehiia staloho rozvytku (turystychna haluz) / V.M. Isaenko, K.D. Nikolaiev, K.O. Babikova, H.O. Biliavskiy, I.H. Smyrnov. – K.: Vydavnytstvo NPU imeni MP Drahomanova, 2014. – 300 s.
4. Liubyvyi Ya. V. Turystyska diialnist yak chynnyk hlobalnoi synerhii kultur / Ya. V. Liubyvyi // Pazenok B.C., Fedorchenko V.K. Filosofiia turizmu. – K.: Kondor, 2009. – S. 108–123.
5. Melnyk A. O. Perspektyvy rozvytku vitchyznianoho turizmu v umovakh yevroatlantychnoi intehtratsii / A. O. Melnyk, I. A. Chaplich // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. – 2009. – № 1. – S. 76–80.
6. Nikitenko V. O. Filosofski zasady komunikatyvnykh tekhnolohii u rozvytku turystychnoho biznesu v umovakh informatsiinoho suspilstva i hlobalizatsii / V. O. Nikitenko // Humanitarnyi visnyk ZDIA. – 2017. – № 68. – S. 89–97.
7. Parfinenko A. Mizhnarodnyi turizm v Ukraini: heopolitychni aspekty hlobalnoho yavlyshcha / A. Parfinenko // Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. – 2015. – Vyp. 126. – Ch. 1. – S. 12–23.
8. Snihyrova L. M. Turizm: zahroza chy populiaryzatsiia nematerialnoi kulturnoi spadshchyny / L. M. Snihyrova // Ukrainska kultura: perspektyvy yevrointehtratsii. Innovatsiini protsesy v suchasni kulturi: zb. materialiv Vseukr. nauk.-praktych. konf., m. Kyiv, 7–8 kvitnia 2016 r. – Kyiv: KNUKiM, 2016. – Ch. II. – S. 98–101.
9. Solianyk S. F. Tsinnosti ta oriantatsii v turystychnii diialnosti / S. F. Solianyk // Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turizmu, ekonomiky i prava / Shchorichnyk vypusk 5. – K.: KUTEP, 2008. – S. 239–251.
10. Stepanenko N. O. Rozvytok turystychnoi diialnosti Ukrainy v umovakh yevrointehtratsii / N. O. Stepanenko / Mizhnarodni vidnosyn. – 2017. – № 10 [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/178
11. Khartiia turizmu. Kodeks turysta // Turizm v Ukraini: Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv u piaty tomakh. T.5. – Uzhhorod : IVA, 2000. – 280 s.
12. Economic impact of Tourism 2017 [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <https://www.wtts.org/research/economic-research/economic-impact-analysis/>

The role of tourism in the transformation of international and intercultural relations between Ukraine and Western European countries in the conditions of eurointegration

I. V. Halimovskaya

Abstract. The article reveals the importance of tourism as a factor of eurointegration of Ukraine. It is substantiated that an important component of tourism, besides economic, is intercultural communication, which provides direct communication of participants in tourism activities. A significant potential of our state in establishing communication with European countries is revealed through the intensification and growth of tourist flows. The cultural factor is definitely one of the priorities in the European integration processes of Ukraine. Mastering the European cultural heritage along with the popularization of Ukrainian culture is an effective means of eurointegration of our country. Considering the desire of Ukrainian society to join the European Union, the outlined tendencies will only be intensified. It is established that the introduction of European norms and standards in tourism will contribute to the formation of a European cultural identity. Therefore, these problems should obtain a special place in Ukraine's foreign policy.

Keywords: *tourism, eurointegration, the European Union, culture, communication, international and intercultural relations.*

Роль туризма в трансформации международных и межкультурных взаимоотношений Украины и западноевропейских стран в условиях евроинтеграции

И. В. Халимовская

Аннотация. В статье раскрыто значение туризма как фактора евроинтеграции Украины. Обосновано, что важной составляющей туризма, кроме экономической, является межкультурная коммуникация, которая предусматривает непосредственное общение участников туристической деятельности. Раскрыто значительный потенциал нашего государства в налаживании общения с европейскими странами путем интенсификации и роста объемов туристических потоков. Культурный фактор определенно как один из приоритетных в евроинтеграционных процессах Украины. Овладение европейским культурным наследием одновременно с популяризацией украинской культуры является действенным средством евроинтеграции нашей страны. Учитывая стремления украинского общества вступить в Европейский Союз, очерченные тенденции будут лишь усиливаться. Установлено, что внедрение европейских норм и стандартов в туризме будет способствовать формированию европейской культурной идентичности. Поэтому этим проблемам должно принадлежать особенное место во внешней политике Украины.

Ключевые слова: *туризм, евроинтеграция, Европейский Союз, культура, коммуникация, международные и межкультурные отношения.*

POLITICAL SCIENCE

Запровадження і функціонування бюджету участі в Україні

К. Є. Іщейкін

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ, Україна

Paper received 02.01.18; Revised 06.01.18; Accepted for publication 10.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-16>

Анотація. Охарактеризовано вітчизняну практику впровадження бюджету участі з 2015 року, який можна віднести до моделі «консультації з громадськістю». Проаналізовано такі ключові характеристики положень про бюджет участі українських міст як визначення, тривалість, обсяги фінансування, організаційна структура, етапи реалізації, вимоги до авторів і проектів, проведення голосування і підрахунок голосів, допомога з боку міжнародних організацій. Виділено та розглянуто такі основні недоліки вітчизняної моделі бюджету участі як зведення участі громадян до голосування за проекти, незначний обсяг фінансування (у середньому 1%), використання адміністративного ресурсу, і закритий характер – встановлення низки бар'єрів для широкої участі громадян в обговоренні бюджетних питань.

Ключові слова: бюджет участі, демократія, місцеве самоврядування, консультування, прозорість, підзвітність.

У 2015 році відразу у чотирьох містах України було започатковано практики бюджету участі, коли мешканцям надається можливість пропонувати та обирати проекти розвитку громади. Піонером став Луцьк, в якому вже у 2015 році провели і конкурс, і голосування, і реалізували декілька міських проектів, розроблених містянами, а також Чернігів (положення про бюджет участі у Чернігові було затверджено міськрадою 28 серпня 2015 року), Черкаси і Полтава. Згодом долучились Вінниця, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Луцьк, Львів, Суми та Чернівці, які виділили в середньому по 5 млн. грн. на реалізацію проектів громадськості. У 2017 році реалізацію бюджету участі розпочали 31 місто та дві об'єднані територіальні громади у Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Починаючи з моменту свого виникнення у кінці 1980-х роках у Бразилії бюджет участі як демократична інновація, що має політичний та соціальний виміри, стала предметом дослідження іноземних вчених, зокрема таких як Дж. Байоччі, Б. Голдфранк, Е. Джануза, Л. Евріцер, Д. Мейніхан, Набатчі, К. Ньютон, І. Сінтомер, Б. Уемплер, А.Фолшлер, Т. Е.Френдлі, А. Ша та низка інших. Однак нетривале використання цього інструменту активізації взаємодії між громадськістю та органами публічної влади в Україні зумовили відсутність аналогічних вітчизняних наукових розвідок. Тому метою цієї статті є з'ясування особливостей вітчизняної моделі бюджету участі та її співставлення із зарубіжними аналогами.

У найбільш загальному вигляді бюджет участі (БУ) можна визначити як сукупність методів для залучення громадян до розпорядження бюджетними коштами. І. Сінтомер, який досліджував європейську практику БУ, виділив такі п'ять критеріїв: 1) обговорення фінансових і/або бюджетних питань; 2) залучення до цього процесу представницьких органів на рівні міста; 3) регулярність і повторюваність; 4) проведення публічних консультацій у рамках спеціальних зустрічей або форумів; 5) наявність механізмів підзвітності та відповідальності [3]. Згодом М. Бассолі додав шостий критерій – можливість та бажаність для пересічних громадян брати участь у цьому процесі [1].

Зважаючи на значні відмінності між європейською практикою бюджету участі І. Сінтомер запропонував

виділити такі його моделі: 1) Порту-Алегрі, адаптована для Європи (передбачає участь кожного громадянина у вирішенні бюджетних питань); 2) участь організованих інтересів (орієнтується на взаємодію органів місцевого самоврядування з конкретними колективами – асоціаціями, НУО, профспілками, громадськими організаціями і рухами тощо, а в основі лежать ідеї неокорпоративізму); 3) фонди громад на місцевому і міському рівнях, які є автономними органами; 4) узгодження публічних і приватних інтересів для фінансування підприємцями громадських ініціатив; 5) наближення участі; 6) консультації з публічних фінансів [2].

В останніх двох моделях рішення громадян мають виключно консультативний характер, оскільки результати обговорення підсумовуються відповідним органом місцевого самоврядування, а не безпосередньо мешканцями. Тобто йдеться про процес вибіркового слухання, коли органи місцевого самоврядування можуть на власний розсуд включати деякі пропозиції у свою діяльність за результатами обговорення з мешканцями. Більше того, громадянське суспільство має лише незначний вплив на перебіг обговорення через особливості його проведення. Крім того, ці моделі не переслідують жодних соціальних цілей і не застосовують жодних критеріїв соціальної справедливості при розподілі публічних коштів. Ще однією спільною рисою є те, що колективні організації (НУО, різноманітні асоціації та об'єднання) майже не відіграють ролі у процедурі розподілу бюджетних коштів.

При цьому модель «Консультації з публічних фінансів» перебуває під значним впливом учасницьких тенденцій, що характерні методам Нового державного управління і переважно має справу з підвищенням прозорості фінансових питань міста. Вона цікава тим, що є частиною загальної тенденції до модернізації місцевої бюрократії, навіть якщо взаємодія з громадянами зводиться до однієї-двох зустрічей в рік, які можуть і не мати особливого впливу. Більше того, активізація взаємодії з громадянами є однією зі складових адміністративної реформи, яка безпосередньо не спрямована на вирішення соціальних проблем та посилення демократичної легітимності. Саме вона най-

частіше запроваджується у країнах Східної Європи (зокрема у Польщі) і Україні.

Для позначення цього механізму залучення мешканців до розподілу бюджетних коштів органи місцевої влади України використовують поняття «партICIPаторне бюджетування» (Дніпро), «громадський бюджет» (Черкаси, Чернігів), «бюджет ініціатив» (Чернівці) тощо. У Луцьку спершу навіть вживали термін «місцеві ініціативи». Як правило, під бюджетом участі розуміється процес взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю, направлений на включення жителів, які постійно проживають у межах міста, до прийняття рішень щодо розподілу частини міського бюджету. Він передбачає подання проектів, проведення голосування за такі проекти, контроль за їх реалізацією в межах визначених міською радою параметрів громадського бюджету (Київ). Також серед завдань згадується залучення громадян до участі у бюджетному процесі та надання вільного доступу до інформації, а також забезпечення відкритості та прозорості діяльності міськради та її виконавчих органів (Дніпро).

Зустрічаються і більш вузькі визначення: фінансування Одеською міськрадою за рахунок коштів місцевого бюджету проектів розвитку міста, які подано суб'єктами господарювання, громадськими організаціями, мешканцями міста та які стали переможцями за результатами громадського голосування; місцева бюджетна програма, що базується на місцевій ініціативі – формі прямого волевиявлення мешканців міста, що впроваджує інноваційні механізми залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету та спрямована на демократичний процес обговорення територіальною громадою окремих напрямків використання бюджетних коштів (Чернівці). Також бюджет участі визначається як інструмент розвитку демократії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (електронна демократія), що сприяє розвитку самоврядування, громадської активності та залучає мешканців до розподілу коштів бюджету міста (Київ).

Законодавчою основою для прийняття місцевими радами положень про бюджет участі є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (для Києва ще Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ») та Бюджетний кодекс України. Зазвичай місцева рада одночасно з положенням затверджує і міську цільову програму, розраховану на три (Луцьк) або п'ять років (Дніпро, Полтава, Черкаси). Обсяг фінансування фіксується лише в окремих випадках (Дніпро), більш поширеною є практика щорічного визначення суми відповідним рішенням ради.

Організаційна структура в основному представлена відповідальним органом міської ради (патронатним відділом при міському голові Івано-Франківська; у Дніпрі – департамент з питань енергоефективних технологій та ініціатив; в Одесі – департамент економічного розвитку; у Полтаві – відділ організаційної роботи управління звернень громадян, організаційної роботи та загальних питань; у Чернівцях – відділ інформації та зв'язків з громадськістю міської ради) та групою експертів (робоча група; координаційна рада у Житомирі, Львові, Полтаві, Черкасах; бюджетна комі-

сія). Остання являє собою постійно діючий консультативно-дорадчий колегіальний орган з представництвом членів ради, її виконавчих органів та громадськості (пропорційним у Луцьку), що формується за результатами інтернет-голосування (Київ, Харків). Зазвичай її члени самі обирають керівництво, а в деяких випадках чітко визначено, що вона очолюється заступником мера (Одеса). До компетенції цих рад належить розробка процедури проведення бюджету участі і розробка його нормативної бази, технічне відсіювання і затвердження результатів експертної перевірки проектів, загальний нагляд за процесом. Найменш демократичною у цьому відношенні є модель БУ запроваджена у Львові, де усі організаційні органи представлені членами органу місцевого самоврядування без участі громадськості.

Стандартний порядок реалізації громадського бюджету передбачає наступні етапи: затвердження місцевою радою параметрів громадського бюджету; створення бюджетної комісії або робочої групи; подання проектів; експертиза і доопрацювання проектів; ознайомлення з проектами, прийнятими до голосування; голосування за проекти; рішення про проекти-переможці та визначення відповідальних за їх реалізацію; реалізація проектів-переможців; звітування та оцінка результатів реалізації проектів.

Автором пропозицій може бути або фізична особа (Київ), фізична особа і громадські організації (Харків, Чернівці) або ж виключно колектив – громадська організація чи ініціативна група, що налічує не менше 15 осіб (Луцьк 2015-2017 рр.). БУ Києва є одним з найбільш інклюзивних у країні, оскільки автором проекту бути дієздатний громадянин України, іноземець та особа без громадянства, яка має дозвіл на постійне проживання на території України та на момент подання проекту досягла 16-річного віку, а участь у голосуванні за проекти можуть брати дієздатні громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають дозвіл на постійне проживання на території України, що зареєстровані та проживають на території міста або мають довідку про місце роботи, навчання у ньому. Інші міста встановлюють обмеження щодо віку (з 18 років), постійного проживання та наявності громадянства. При цьому у положеннях про БУ не завжди зазначається обов'язковість згоди автора на внесення змін у його проект чи об'єднання з іншими, і не гарантується його право здійснення контролю за реалізацією ініціативи на усіх стадіях. У Луцьку протягом трьох років тривав експеримент із співфінансуванням: для реалізації проекту його автори мали профінансувати 10% його вартості.

Загальні вимоги до проектів, що подаються у рамках БУ, зводяться до: реалізації в межах одного календарного року і на землях відповідної територіальної громади, бути в компетенції органів місцевого самоврядування; відповідності законодавству України, затвердженій містобудівній документації та поточним міським програмам; не обмежуватися лише виконанням проектною документації; сфера реалізації повинна бути публічною; кошторис не перевищувати витрати на утримання до вартості реалізації.

Голосування за проекти проводиться онлайн на спеціально створеному сайті або ж на основі розроб-

леної за сприяння USAID платформи «Громадський проект», або також і стаціонарно (Полтава, Тернопіль).

Як і у більшості країн світу значну допомогу у впровадженні БУ в Україні надавали міжнародні організації. Це насамперед фундація українсько-польського партнерства ПАУСІ, яка допомагала Полтаві, Черкасам і Чернігові починаючи з 2015 року, та Агентство США з міжнародного розвитку USAID, що почала фінансувати ініціативи запровадження БУ з 2016 року. За фінансової допомоги USAID було розроблено унікальну електронну систему Громадський проект, розробники якої намагалися уніфікувати підходи до БУ та запобігти будь-якому втручанню у процес подачі і відбору пропозицій громадян. Сьогодні ця платформа уможливує технічну реалізацію бюджету участі для понад 60 міст України та є одночасно сервісом автоматизації процесів бюджету участі. Сьогодні ним користуються понад 50 міст і майже 2 млн. громадян, що віддали за проекти 1,2 млн. голосів. У 2017 році через Громадський проект було подано понад 3 тис. пропозицій, більшість з яких стосуються спортивної інфраструктури, шкіл і дитячих садків. Система передбачає авторитаризацію через BankID, електронні цифрові підписи, ID-картки, картки жителів міст. Вона гарантує прозору та зручну автоматизацію всіх процесів: від подання проектів до звітів за використані кошти.

Також за сприяння USAID було відібрано 15 міст для застосування нововведення, хоча бажаних було набагато більше, які поділили на дві групи: 1) міста, які уже запровадили Бюджет участі (Бердянськ, Київ, Краматорськ, Львів, Мелітополь, Рівне, Чернівці, Хмельницький); 2) та міста, які будуть працювати у 2017-му, щоб реалізувати проекти у 2018 році (Баранівка, Вільногірськ, Дніпро, Жовті Води, Житомир, Охтирка, Ромни, Тернопіль). Серед міст першої групи виділяється Київ, в якому організатори громадського бюджету отримали 520 пропозицій від громадян, але за кількістю осіб, які взяли участь у голосуванні з урахуванням загальної кількості населення перше місце належить Мелітополю, де за проекти голосували 5,8% мешканців. Загалом міжнародна організація USAID надає підтримку з впровадження бюджету участі у 48 містах, що представляють всі області України, окрім Кіровоградської та Луганської областей.

В Україні також реалізується проект «Впровадження в Україні 10 принципів успішного залучення громадян до процесу прийняття рішень від Організації економічного співробітництва та розвитку», який охоплює чотири міста: Луцьк, Чернігів, Северодонецьк та Одесу. У Кропивницькому бюджет участі реалізується за допомогою інструменту е-демократії, що поєднує бюджети участі та місцеві електронні петиції, який був розроблений у рамках програми EGAP, яка фінансується Швейцарською Конфедерацією та виконується Фондом Східна Європа.

Зазначимо, що хоча міжнародні організації допомогли адаптувати міжнародний досвід до українських умов та розробили Єдине положення про бюджет участі, кожне з міст-учасників прийняло власні нормативно-правові документи.

Незважаючи на певні успіхи з реалізацією бюджету участі в Україні, що найбільш очевидно проявляється у кількісних показниках: зростанні кількості проектів та осіб, які взяли участь у голосуванні, три роки експерименту виявили низку недоліків вітчизняної моделі.

Основний недолік полягає у тому, що українська модель бюджету участі зводить участь громадськості до голосування за відібрані органами місцевого самоврядування проекти мешканців. Як правило положення українських міст про бюджет участі передбачають обов'язкове проведення на початку кожного календарного року проведення публічних дискусій про пріоритети розвитку міста та визначення проблем для тематики проектів (Київ, Івано-Франківськ), однак зазвичай такі заходи не проводяться. Очевидно, що корисним є проведення як публічних обговорень проектів міського бюджету та змін до нього, звіти про виконання бюджету, так і громадські дискусії у рамках бюджету участі. Предметом останніх мають стати процедури та правила проведення і розмір бюджету участі, пріоритетні напрямки проектів, самі проекти.

Порівнюючи міжнародний і український досвід, відразу ж слід зазначити значно менший відсоток коштів, що виділяються з міського бюджету на фінансування локальних проектів в Україні. Обсяги громадського бюджету досить незначні, навіть у порівнянні з Польщею, не говорячи про міжнародний стандарт у 10%: зазвичай виділені кошти не перевищують 0,5–1% місцевого бюджету. Найбільше фінансування у рамках БУ виділила Одеса – 150 млн. грн, що становить 2,4% міського бюджету. А найменше коштів у відносних показниках на громадські ініціативи дає Київ, в якому у 2016 році було виділено 50 млн. грн. (або 0,184% від загального бюджету у 27 136 143,1 тис. грн), а в 2017 – 100 млн (0,26% від 38238087,7 тис. грн). На 2018 рік заплановано виділити ті ж самі 100 млн, що становитиме уже 0,2% від 49,051 млрд. грн.

Учасники та експерти також відзначають випадки використання адміністративного ресурсу для впливу на голосування. Так в Одесі на думку активістів мало місце маніпулювання у ході електронного голосування: значна кількість облікових записів учасників (наприклад, через порушення при створенні особистого кабінету, що не передбачено Положенням) була заблокована, а деякі проекти отримали значну кількість голосів за дуже короткий проміжок часу. Не останню роль у цьому відіграла відсутність процедури порядку перевірки голосування і механізмів контролю за роботою департаменту інформації міськради, відповідального за функціонування спеціально створеного сайту, на якому здійснювалося голосування.

Для покращення ситуації у бюджетних регламентах органів місцевого самоврядування необхідно пропиcати обов'язкову участь громадськості, шляхи та механізми її участі у бюджетному процесі та обов'язкові інструменти контролю. Також варто запровадити тренінги та навчання перед початком етапу подання проектів, що дасть змогу залучити більшу кількість проектів через заохочення потенційних авторів до участі, а також уникнути можливих непорозумінь, які можуть стати бар'єрами для участі. Пересічним громадянам

часто бракує знань для адекватної оцінки юридичних і технічних аспектів проекту.

Для збільшення соціальної ролі бюджету участі слід зробити його більш інклюзивним, залучивши якомога більше соціальних груп до обговорення і вирішення спільних проблем через зняття низки бар'єрів: вікових, правових, територіальних. Для Ук-

раїни це питання особливо актуальне з огляду на значний ріст кількості внутрішньо переміщених осіб після 2014 року. Такий крок дасть змогу не лише активізувати маргіналізовані соціальні групи, а й ослабить вплив організованих груп інтересів на перебіг процесу розподілу бюджетних коштів.

REFERENCES

1. Bassoli M. Participatory budgeting in Italy: an analysis of (almost democratic) participatory governance arrangements // International Journal of Urban and Regional Research. – 2012. – Vol. 26. – P. 1183–1203.
2. Sintomer Y., Herzberg C., Roche A. Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges // International Journal of Urban and Regional Research. – 2008. – Vol. 32. – №1. – P. 164–178.
3. Sintomer Y., Herzberg C., Allegretti G., Roche A. Learning from the south: participatory budgeting worldwide – an invitation to global cooperation, 2010 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/download/learningfromthesouth-participatorybudgetingworldwide-study_0.pdf.

Implementation and functioning of participatory budgeting in Ukraine

К. У. Ішчейкин

Abstract. The national practice of implementation of the participatory budgeting, which began in 2015, has been characterized and its correspondence to the "public consultation" model is estimated. Such key characteristics of the regulations participatory budgeting in Ukrainian cities as a definition, duration, allocated fund, organizational structure, stages of implementation, requirements for authors and projects, voting and counting of votes, and assistance from international organizations, are analyzed. The following main disadvantages of the domestic model of participatory budgeting as a reduction of citizens' participation to voting for projects, a small amount of financing (on average 1%), the use of an administrative pressure, and a closed nature – the limitation of citizens participation through a number of barriers for discussing budget issues, are highlighted and considered.

Keywords: *participatory budgeting, democracy, local government, consultation, transparency, accountability.*

Внедрение и функционирование бюджета участия в Украине

К. Е. Ишчейкин

Аннотация. Охарактеризована отечественная практика внедрения бюджета участия с 2015 года, которую можно отнести к модели «консультации с общественностью». Проанализированы ключевые характеристики положений о бюджете участия украинских городов, в частности: определение, продолжительность, объемы финансирования, организационная структура, этапы реализации, требования к авторам и проектам, проведение голосования и подсчет голосов, помощь со стороны международных организаций. Выделены и рассмотрены следующие основные недостатки отечественной модели бюджета участия: сведение участия граждан к голосованию за проекты, незначительный объем финансирования (в среднем 1%), использование административного ресурса, и закрытый характер – установление ряда барьеров для широкого участия граждан в обсуждении бюджетных вопросов.

Ключевые слова: *бюджет участия, демократия, местное самоуправление, консультирование, прозрачность, подотчетность.*

SOCIAL COMMUNICATIONS

Особенности развлекательного контента на телевидении на примере телеканала СТБ

М. О. Кица, И. Н. Мудра

Кафедра журналистики и массовых коммуникаций Национального университета «Львовская политехника»
г. Львов, Украина

Paper received 15.01.18; Revised 20.01.18; Accepted for publication 22.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-17>

Аннотация. В статье проведено исследование относительно определения уровня доверия аудитории к развлекательным телепередачам, которые базируются на лженаучных фактах. Предложено рекомендации телеканалам относительно предупреждения зрителей о методах познания, использованных в отдельных телепередачах и относительно проверки лживых фактов которые используют на телевидении.

Ключевые слова: развлекательные передачи, телевидение, доверие, зрители.

Введение. Мы живем в информационной эре. За последние пятьдесят лет общество получило новые источники информации. Но стали ли люди от этого умнее? Уменьшилось количество предрассудков и ложной информации? В обществе существует проблема пренебрежения элементарными законами здравого смысла и науки. Карл Саган утверждал, что в сравнении с реальностью наша наука достаточно примитивна, но она – самое дорогое, что имеет в настоящее время человек [1, с.6]. Зато, из-за перенасыщения информацией, человек часто теряется в определении, какие утверждения являются научными, а какие псевдонаучными.

В частности на украинском телевидении именно программы с элементами лженауки получают высокие рейтинги среди зрителей. Для примера, программа «Битва экстрасенсов», которую транслирует украинский телеканал «СТБ» настолько популярна среди зрителей, что выходит уже 17-ый сезон подряд. За такую популярность формата, развлекательные псевдонаучные программы появляются все чаще.

Актуальность темы статьи определяется опасностью псевдонаучных программ на телевидении для их влияния на сознание зрителей.

Краткий обзор публикаций по теме. Для исследования темы развлекательных передач на телевидении мы выделили работы таких теоретиков тележурналистики как В.Й. Здоровеги, И.М. Лубковича, А.З. Москаленка, Г.В. Лазутина, А.А. Шерель, Ю.Г. Шаповала, В.фон Ла Рош, О.Я. Гояна, Д.И.Любосветов, А.М. Микитенка, В.В. Лизанчука и др. Теме развлекательных передач, которые касаются научного или псевдонаучного познания посвящено немного работ, но все же следует выделить некоторые с них. Это исследования С. Кара-Мурза, Д.Гиллионе, Г. Шиллера, Л. Фразера, Л. Гарша, К.Саган и других. Все они исследовали научное познание и почти никто не сосредоточивался на псевдонауке, особенно в медиа.

Целью работы является выработка рекомендаций для телеканалов относительно выпуска в эфир развлекательных передач с сомнительной убедительностью.

Материалы и методы. Развлекательные передачи на телевидении имеют много видов. Но особенностью исследуемого нами телеканала «СТБ» есть то, что

наиболее рейтинговые развлекательные передачи в его контенте имеют выраженную псевдонаучную сторону. Псевдонаука - учение, которое описывает реальный мир, но при этом допускает определенных ошибок. Псевдонаука имитирует науку, но по своей сути наукой не является. От псевдонаучных результатов не застрахован никто - ни начинающий ученый, ни академик (правда, с академиками это случается значительно реже чем с начинающими учеными) [3, с. 40]. Перечислим характерные черты псевдонаучного учения. 1. Игнорирование или искажение фактов (например, исследуя типографии, исследователь обследует только те, о которых знает лично, оставляя без внимания остальные).

2. Отказ от проверки теоретических утверждений результатам наблюдений в пользу апелляции к «здоровому смыслу» или «авторитетному мнению» (например, соискатель обосновывает свою точку зрения тем, что так считает мой руководитель (консультант), такой точки зрения придерживается такой-то классик). Обращаем внимание соискателей: ссылка на авторитет не является научным аргументом. 3. Использование в основе теории постулатов, не подтвержденных независимыми эмпирическими исследованиями (например, в исследовании априори утверждается, что в мужских и женских журналах жанры сообщений разные, хотя никакими эмпирическими исследованиями это не установлено). 4. Невозможность повторения результатов исследования, поскольку в научной работе отсутствует описание методов, методик и условий проведения исследования.

Из сказанного для соискателей во избежание попадания в ловушку псевдонауки вытекает следствие: в научной работе методы, методики и условия проведения исследования должны быть описаны как можно подробнее. 5. Использование в научной работе политических и религиозных установок, догм (например, многонациональные авторитарные государства значительно эффективнее, чем мононациональные демократические, язык дан человеку Богом и др.).

6. Логическая недоказанности полученных результатов, то есть наличие в аргументации (доводке или опровержении) логических ошибок. Например, закономерность, выявленная в конкретное время и в кон-

кретном месте, представляется имеющую место всегда и везде; из количественных данных таблицы выводы, представленные после нее не выводятся. Перечни таких типичных ошибок в аргументации представлены в литературе по логике. 7. Создание искусственных проблем там, где их на самом деле не существует, или имеет место безосновательное осложнение реально существующих проблем. Примером может служить ситуация, когда соискатель сначала демонстрирует чрезвычайную сложность объекта исследования, буквально невозможно создания его модели, а затем указывает, что эту сложнейшую задачу ему все же удалось решить. При этом соискатель подает решение, которое на самом деле всегда лежало, как говорится, на поверхности.

8. Использование «терминов» (на самом деле – «псевдо терминов»), у которых нет четких определений или отсутствуют объекты реального мира, которые они обозначали

9. Невозможность проведения опытов (тестов), которые отрицают ошибочность предложенной соискателем теории (критерий фальсифицируемости К. Поппера). Так, для утверждения «Бог создал Вселенную» (независимо от его истинности) не существует теста, который может доказать его ошибочность. Итак, это утверждение не является научным, а поэтому лежит за пределами науки.

Перечислить все виды ошибок, которые превращают исследования в псевдонаучное, невозможно, поскольку ошибок существует бесконечное количество. Психологически «псевдонаука» определяется бесконтрольным самонадеянием, или фанатизмом, недобросовестным карьеризмом» [3, с. 53]. К научным утверждениям человек относится как к безусловно истинной информации, которая не подлежит обжалованию, является аксиомой. Понятие науки и псевдонауки являются не противоречивыми, а противоположными понятиями. Они исключают друг друга, но вместе не исчерпывают множества теоретических концепций, претендующих на объяснение и понимание изучаемого ими круга явлений. Псевдонаука не просто практически бесполезна. Она вредна, поскольку создают видимость объяснения и понимания тех явлений, которые не могут быть объяснены и поняты.

Президент Американского общества газетных редакторов Лорен Гилюне считает: «Репортажи новостей на телевидении всегда вызвали сомнения - реально ли то, что в них представлено. Природа визуальных средств информации - развлекать, драматизировать, создавать сны наяву для массового зрителя - влияет на содержание информации. Мир фантазии смешивается с миром факта. Для многих людей то, что появляется на экране телевизора, становится реальностью» [4, с.301].

Российский исследователь С.Кара-Мурза отмечает такие основные методические приемы, которые усиливают эффективность телевидения в манипуляции сознания как фабрикация фактов, отбор событий реальности для сообщений, большие психозы [5, с.274]. Ученый А. Моль пишет, что искажение реальности достигается чаще через процесс «кумуляции мелких отклонений, происходящих всегда в одном направле-

нии, чем решительных действий, которые бросаются в глаза» [6, с.274]. Мелкие отклонения, которые имеют целью «поляризовать» поток сообщений, должны быть ниже порога семантического восприятия среднего реципиента, то есть, должны быть незаметными.

Более реалистично ситуацию с неправдивой информацией оценивают те специалисты, которые считают, что фабрикацию фактов нельзя использовать только в тех случаях, когда ее легко обнаружить. Например, ученый Л.Фразер в известной работе «Пропаганда» (1957) дает такую установку: «Не лги, если есть угроза, что эту ложь обнаружат» [7, с.275]. Особенно легко сфабриковать факты, когда ложная информация поддерживается заложенным в подсознании стереотипом. Одним из важнейших требований эффективного программирования мысли является контроль над «информационным рационом» человека. Для правдоподобия, чтобы создать наличие свободы слова, остается небольшой сектор рынка для оппозиционного телевидения. Ему позволяют остро критиковать, но не выстраивать целостное представление о действительности. Исследователь Г. Шиллер писал: «За исключением совсем небольшой выбранной части населения, которая знает, что ей нужно, и поэтому может воспользоваться массовым потоком информации, большинство людей попадают, хотя в основном подсознательно, к информационной ловушке, которая не оставляет возможности выбора. Информационные монополии ограничивают информационный выбор во всех сферах деятельности. Они предлагают только одну версию действительности - свою собственную» [8, с.278]. Вместе с умалчиванием «ненужной информации» и созданием таким образом «виртуальной» реальности вместо освещения действительности, телевидение широко использует принцип «демократии шума» - чтобы «потерять» сообщения, которого невозможно избежать, в хаотическом потоке бессмысленной информации. Г.Шиллер отмечает: «Подобно тому, как реклама мешает сконцентрироваться и лишает весомости информацию, которую прерывает, - новая техника обработки информации позволяет заполнить эфир потоками никчемной информации, еще больше затрудняет для человека и без того безнадежные поиски смысла» [8, с.280].

Как оказалось, на телеканале «СТБ» среди развлекательных передач наибольшее количество именно псевдонаучных. Более того, это единственный канал в Украине, который транслирует такое большое количество развлекательных телепередач, которые будто основаны на научных фактах, но на самом деле владеют слабой доказательной базой. Чтобы исследовать уровень доверия телезрителей к таким передачам мы провели исследование в виде анкетирования по определенному специфическому контенту украинского телеканала «СТБ».

В первом полугодии 2016 по первое полугодие 2017 года, часть СТБ выросла на 12% и составила 10,2% по целевой аудитории в возрасте от 14-49л., города более 50000 и 9,9% по коммерческой аудитории 18-54лет., города более 50000. По-прежнему самыми популярными телепродуктами канала остаются проекты собственного производства. Весомую долю из них занимают программы с элементами псевдонаук

- «Следствие ведут экстрасенсы» «Детектор лжи», «Битва экстрасенсов», а также «Мистические истории с Павлом Костицыным».

1. «Битва экстрасенсов» - международный телепроект «СТБ», по формату «Britain's Psychic Challenge». Похожие программы показывают в разных странах: США (англ. «America's Psychic Challenge»), Израиле (реалити «Коахо» - «Сила»), Болгарии («Ясновидящие»), Азербайджане («Ekstra hiss»), России (рус. «Битва экстрасенсов»), Грузии («Экстрасенста Брдзола») Австралии (англ. «The One») и Литве. Первое появление украинской версии - 30.10.2007. За 9 лет вышло 15 сезонов проекта, что свидетельствует о рейтинговости программы.

2. «Мистические истории с Павлом Костицыным» - документальная драма. В основе каждой серии рассказаны мистические истории героев, которые в какой-то момент своей жизни обратились за помощью к магам, биоэнергетикам и экстрасенсам.

Каждая серия "Мистических историй" состоит из двух эпизодов, не связанных друг с другом. Ведущий является рассказчиком каждой истории. В сериях у персонажей нет диалога, весь рассказ строится на закадровом тексте ведущего. Каждый эпизод перебивается комментариями «экспертов», которые высказывают свою точку зрения по поводу тех или других событий или поступков героев эпизода. Как позиционируют авторы, главная задача программы - разобраться в каждой истории и найти выход, прибегнув к помощи экспертов: психолога, доктора, священника. В каждой серии отдельная история героев рассматривается с разных углов зрения.

3. «Следствие ведут экстрасенсы». Свой проект телеканал анонсировал так: «Ясновидящие раскрывают преступления, расследуя которые милиция оказалась бессильна. Экстрасенсы помогают людям докопаться до истины, восстановить цепочку событий, результатами которых становятся кражи, изнасилования, похищения детей, исчезновения людей, жестокие убийства. Иногда для родственников это единственная возможность узнать, как все было на самом деле». «Экспертами» программы «Следствие ведут экстрасенсы» выступают победители «Битвы экстрасенсов» и фавориты прошлых сезонов: «Эксперты не соревнуются между собой, а объединяют свои усилия, чтобы, якобы, помочь людям».

4. «Детектор лжи» - украинская адаптация популярного великобританского телешоу The Moment of Truth - «Детектор лжи» вышла на телеканале «СТБ» в 2012 г.. Героями телепроекта стали простые люди, жизнь которых до этого момента находилась в завесе тайны.

Исследования проводились с помощью рассылки в сети Интернет. Все респонденты - зрители телеканала «СТБ», ведь в соцсетях они являются активными участниками и корреспондентами на официальных и неофициальных страницах передач этого телеканала.

Для проведения исследования использованы опросник, содержащий паспортную часть и анкету из 12 вопросов. Вопросы касались псевдонаучных утверждений. По паспортной части было предложено указать пол, возраст, образование опрашиваемого. Анкета содержала вопросы, которые должны были

оценить общее отношение респондента к информации псевдонаучных утверждений, а также нулевой вопрос, цель которого проверить смотрит ли зритель передачи приведены выше.

Результаты и их обсуждение. В результате, мы видим, что зрители псевдонаучных программ на «СТБ» имеют высшее доверие к псевдонаучной информации, чем те люди, которые не являются зрителями этих передач. Можно сделать вывод, что первая группа опрошенных менее критично воспринимает псевдонаучную информацию, чем вторая группа.

В исследовании мы выяснили, что зрители псевдонаучных программ имеют более высокий уровень доверия к псевдонауке чем те, кто не смотрит передачи с подобным содержанием.

Согласно классификации уровня доверия, определили:

- Зрители псевдонаучных программ - имеют высокий уровень доверия к псевдо- и паранаучным программам.

- Зрители, которые не смотрят псевдонаучные программы - имеют средний уровень доверия.

Наиболее доверчивой группой людей из тех, кто есть зрителем псевдонаучных передач, являются мужчины в возрасте 30-40 лет и женщины в возрасте 18-21 лет.

Наименее доверчивой группой людей из тех кто есть зрителем псевдонаучных передач являются женщины в возрасте 30-40 лет. Зато в группе людей, которые не смотрят псевдонаучные передачи на «СТБ» большее доверие к псевдонауке имеют женщины в возрасте 30-40 лет.

Наименее доверчивой группой во всем исследовании определено мужчин в возрасте 18-21 лет (по учетам среднего показателя первой и второй группы).

По результатам исследования обнаружили, что мужчины более критично реагируют на псевдонауку. По нашему мнению, этим и пользуются медиаменеджеры, когда определяют ту или иную аудиторию для телепроектов. В основном такие передачи влияют на женскую аудиторию. Хотя по результатам нашего исследования женщины в возрасте 30-40 лет первой и второй группы опрошенных продемонстрировали одинаковые результаты. А то, что вторая группа, которая не смотрит такие программы, показала больший уровень доверия, свидетельствует о том, что и эта категория населения - потенциальная аудитория для таких программ.

Рассмотрим мужскую группу. Так большинство мужчин ответили, что смотрят указанные нами передачи (62%), но не доверяют им (58%). Но в то же время они считают такие передачи интересными и развлекательными (60%). Разница показателей двух групп за гендерными показателями существенная. Также нужно отметить, что в средних показателях ни одна категория респондентов не получила результат низкого уровня интереса к исследуемым телепередачам.

На наш взгляд, это означает низкий уровень заинтересованности общества к науке и к фактологичным данным. Ответственность за это должны взять украинские СМИ. Одной из причин этого явления является то, что в украинском медиапространстве все мень-

ше транслируют научно-популярные жанры. Таким образом СМИ не выполняют своей воспитательной функции, предпочитая только развлекательную.

Выводы. Телевидение пропагандируя определенные ценности, является одним из факторов воспитания общества. Зато, как видно из результата исследования, телевидение только размывает представление о реальном мире, мешает чтению книг, препятствует формированию социализации, развитию мышления, аргументации, общения, замещает другие продуктивные виды деятельности населения. По нашему мнению ценностями, которые нужно популяризировать прежде всего – это достижения науки, их развитие. Только благодаря этому общество развивается и конкурирует на мировой арене.

Чтобы уменьшить негативное влияние псевдонаучных и паранаучных программ на зрителей необходимо также больше показывать научные программы на

телевидении. Например, на исследуемом в этой работе телеканале «СТБ» таких передач нет вообще, что неприемлемо для всеукраинского телеканала с одним из крупнейших зрительских рейтингов. Телеканал должен заботиться о своем зрителе. Каждый зритель сам выбирает, что ему смотреть, а что нет. У каждого свои вкусы и предпочтения. Но мы убеждены, что мало кто из телезрителей хотят повредить себе просмотром передачи, быть обманутым информацией, полученной во время ее просмотра. Зритель должен самостоятельно поставить себе соответствующие «фильтры» восприятия информации. Однако если какую-то идею повторять много раз, люди начинают в нее верить, даже если это - ложка чистой воды. Похожую цитату приписывают главному идеологу нацистов Геббельсу, а в наше время этот эффект нашел свое отражение в психологическом термине "иллюзия истины".

ЛИТЕРАТУРА

1. Саган К. Мир, полный демонов: Наука — как свеча во тьме / Карл Саган; Пер. с англ. — М.: Альпина нон-фикшн, 2014. — 537 с.
2. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Science and Pseudo-Science [Электронный ресурс] [Веб-сайт]. – Режим доступа: <http://plato.stanford.edu/entries/pseudo-science/#Bib>. – Назва с экрана.
3. Волькинштейн М. Биофизика в кривом зеркале // М.: Наука и жизнь, 1976. — № 7.
4. Серкин, В. П. Психосемантика : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / В. П. Серкин. — М. : Издательство Юрайт, 2016. — 318 с.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2010. – 864 с.
6. Chomsky N. Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda Seven Stories Press; N.Y. 2003 —112 pp.
7. Кэрролл Р. Т. Энциклопедия заблуждений: собрание невероятных фактов, удивительных открытий и опасных поверий. М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. — 672 с.
8. Schiller Herbert I The mind managers / Herbert I. Schiller The Mind Managers— Boston: Beacon, 1973. - 214 pp.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Sagan K. World, full of demons: Science - like a candle in darkness / Karl Sagan; Trans. with English. - Moscow: Alpina non-fiction, 2014. - 537 p.
2. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Science and Pseudo-Science. – Retrieved from : <http://plato.stanford.edu/entries/pseudo-science/#Bib>.
3. Volkinstein, M., Biophysics in a Curved Mirror, Moscow: Nauka i zhizn, 1976. No. 7.
4. Serkin, VP Psychosemantics: a textbook and a practical work for undergraduate and graduate students / V.P. Serkin. - M.: Publishing House Yurayt, 2016. - 318 p.
5. Kara-Murza S. Manipulation of consciousness. - Moscow: Eksmo, 2010. - 864 p.
6. Chomsky N. Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda Seven Stories Press; N.Y. 2003 —112 p.
7. Carroll R.T. Encyclopedia of delusions: a collection of incredible facts, amazing discoveries and dangerous beliefs. M.: Williams Publishing House, 2005. - 672 p.
8. Schiller Herbert I The mind managers / Herbert I. Schiller The Mind Managers— Boston: Beacon, 1973. - 214 pp.

Features of entertainment content on television on the example of STB

M. O. Kitsa, I. N. Mudra

Abstract. The theoretical features of entertainment are investigated in the article. The differences between these phenomena and scientific knowledge are considered. The techniques that are used to mislead the audience and misinform with the help of the substitution of pseudoscientific scientific knowledge are singled out. A study was conducted to determine the level of audience confidence in TV shows, which are based on pseudo-scientific facts. Recommendations are offered to TV channels regarding to the warning of viewers about the methods of cognition used in individual TV shows.

Keywords: *entertainment, television, trust, spectators.*

Pylyp Kapelhorodskiy's journalism in the literary critique evaluation of the XX century

Yu. Koval

Sumy State University, Ukraine
Corresponding author. E-mail: koval.yulia25@gmail.com

Paper received 26.01.18; Revised 30.01.18; Accepted for publication 02.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-18>

Abstract. The author's journalistic work has been investigated in the article from the point of view of the literary-critical evaluation of the XX century. The scientific methods of theoretical and empirical levels have been used to achieve the goal. It has been determined, in particular, that materials in the periodicals focus on socio-political factors of the artist's ideology formation, and also on the relevance and social significance of his works. The researchers of P. Kapelhorodskiy's creation talk about the revolutionary nature and sharp sarcasm of his journalistic works, which had a significant influence on socio-communicative processes in the Ukrainian state of the first half of the XX century.

Keywords: *journalism, press, Pylyp Kapelhorodskiy, memoirs, critique.*

Introduction. In the Ukraine state history of the last century there are many examples of social, economic and political events and phenomena, which radically changed the processes of its development and functioning. From First World War and at the same time revolutionary events, which led to a people's split inside the country; continuing the Soviet system of government establishment, later – totalitarianism and years of persecution and terror, mass destruction of the Ukrainian nation. The most striking, but negative pages of the country's biography brought a pleiads of literary, artistic and journalistic words masters. Poets, prose writers, satirists, humorists, journalists have become the people's voice, which lasted for decades on the territory of the Ukrainian state, which has never been muffled. Acutely reacting to processes within the country, cultural figures have become an active driving force in the struggle for free and independent Ukraine. As a result, we have a generation of spiritual-cultural and literary-artistic development in the XX century, which consists of well-known names (not only in Ukraine but also in the world) of writers and journalists. From this point of view, it is important to study Pylyp Kapelhorodskiy's journalistic work (1882–1938), a Ukrainian writer, journalist, satirist, and humorist of the XX century. This is the relevance of our research.

A brief overview of topic publications. Pylyp Kapelhorodskiy's life and work were subject of literary-artistic and scientific interest of researchers O. Harachkovska, V. Hrab, M. Vaskiv, M. Dobrohorskyi, A. Diachenko, S. Lenska, V. Olifirenko, O. Stolbin, O. Filatova, A. Chernov, V. Shcherbyna and others. The scientist L. Boyko made a significant contribution to the Ukrainian writer. His works – the books “Pylyp Kapelhorodskiy: Essay of Life and Creation”, “Historical and Revolutionary Prose by Pylyp Kapelhorodskiy”, a series of articles and explorations, which are devoted to biographical and literary data. In 2017 a scientist S. Rozmarytsia defended a dissertation “The art model of the world in the prose of Pylyp Kapelhorodskiy: axiology and poetics”. The aforementioned explorations and researches consider the writer's creation more from literary positions. However, there is a necessity for a thorough and comprehensive study of the Ukrainian publicist activity.

The purpose of the work is to determine the place and role of Pylyp Kapelhorodskiy's journalistic work in the literary critique evaluation of the XX century. Realizing the goal involves the following *tasks*: to specify the writ-

er's biography with an orientation towards his journalistic work; to analyze materials related to P. Kapelhorodskiy's life and creation. *The subject of the research* is publications by journalists, literary critics, his contemporaries (relatives, acquaintances and colleagues), published in the Ukrainian periodicals of the second half of the XX century.

Materials and methods. Scientific methods of theoretical and empirical levels are used in this work. The socio-political and economic processes in the Ukrainian state of the first half of the XX century were analyzed by historical method. Biographical method is used to clarify the biography details of P. Kapelhorodskiy, concerning, first of all, his publicist becoming. The scholarly works on the chosen topic, newspaper and magazine publications about the author were studied by the method of documentary information analysis. A content analysis is used to process the periodicals content for the evaluation of P. Kapelhorodskiy's journalistic activity in the socio-communicative space of the XX century.

Results and discussion. The book of Pylyp Kapelhorodskiy's life and creation (1882–1938) has a lot of geographic pages: during his years of writings, journalistic and public activity, the author visited a dozen cities of the Russian Empire, from the native land Nedryhailivshchyna to the far lands of the North Caucasus. Sometimes the fate gave the opportunity for publicist to visit own places, and sometimes numerous persecutions and arrests forced a rebellious wrestler to leave the country for a long time. Therefore, for work on the article, we chose both all-Ukrainian, regional and district periodicals, in which the memoirs by P. Kapelhorodskiy's contemporaries and materials of the publicist's work researchers were published. The periodicals comprehend the years, which are timed to the outstanding dates of P. Kapelhorodskiy's life. These are the newspapers “Radianska Pravda” [Soviet Truth] (1962), “Chervonyi Promin” [Red Ray] (1972, 1982), “Svitlo Zhovtnia” [Light of October] (1975-1977, 1981-1982), “Leninska Pravda” [Lenin's Truth] (1982), “Comunistychnym Shliahom” [Communist Way] (1982, 1987), “Novyna” [News] (1997), “Literaturna Ukraina” [Literary Ukraine] (2002), “Sumshchyna” (2007), “Slovo Prosvity” [Word of Enlightenment] (2008). As S. Rozmarytsia remarkably observes, the study of the publicist's work began in the 1960's – “the time of the first investigations appearance, the recurrent mentions in the history of the Ukrainian literature... there are fragmentary,

often written on the occasion of his anniversaries, materials... Friends, colleagues, students write cordial reviews and memories about writer..." [1, c. 143]. In total, more than 50 publications were processed.

P. Kapelhorodskyi was born in the village Horodyshche in Sumy region (now - Nedryhailiv district) in a poor peasant family. He studied at the Romny Spiritual School, where he firstly acquainted himself with a classical Russian literature and T. Shevchenko's works. As the researcher A. Chernov notes: "...books have opened the gate to him in the world of life's truth, in the world of the beautiful, they were not allowed to upset in the swamps of clericalism and Jesuitism" [2, p. 204]. Subsequently, he entered to the Poltava Seminary, where he began active public and journalistic activity. Acquaintance with S. Petliura and membership in the Revolutionary Ukrainian Party for a long time leaves their imprint on the creator's ideology. Young Pylyp participated in illegal circles, where he read M. Drahomanov's works, listened to the performances by O. Rusov, P. Myrnyi, and published T. Shevchenko's works [3, c. 151–152]. For the first time, he attempted to play the role of a journalist and editor by publishing an illegal manuscript magazine "Rozkvit" [Heyday], fighting for the Ukrainian state independence, distributing newspapers, literature, leaflets and brochures of a revolutionary nature. The literary critic P. Rotach speaks about Kapelhorodskyi: "... he was the first in Horodyshche, who shook the stagnate pleso of old-world life, scattering anti- lordly literature in the courtyards" [4, c. 4]. Opened criminal case, exclusion and arrest returned P. Kapelhorodskyi to his father's land, where he worked as a teacher in a women's school in the village Derkachivka. There he continued to circulate illegal publications of the RUP – "Straik i Boikot" [Strike and Boycott], "Selianyn" [Peasant], "Diadko Dmytro" [Uncle Dmytro] [5, c. 4]. About childhood and youth we learn also from the material of the countryman M. Demchenko, a director of Nedryhailiv secondary school in the 70's. The revolutionary sentiment and the publicist's unbreakable nature are eloquently evidenced by the title of the publication "He was not able to go to the bottom ..." [6, c. 4]. In general, the publications of the 1960s and early 1980s were mostly written from the standpoint of so-called socialist realism and based on the positions of the then-dominant ideology.

P. Kapelhorodskyi was arrested again and in 1902 he was forced to move to the Kuban. However, his activity didn't stop there. He worked as a teacher in the village Uspenka and continued to lead a revolutionary struggle. This time he supported and disseminated national consciousness with Armavir's workers and "Poltava colonists" [7, c. 2]. Impressions of staying on these lands subsequently turned into a series of articles, essays, and explorations, published in the Ukrainian periodicals, where the author was in favor of protecting his countrymen in the Kuban. Since 1905, he actively wrote in the periodicals "Nova Hromada" [New community], "Rada", "Literaturno-Naukovyi visnyk" [Literary and scientific herald], "Ridnyi krai" [Native land] etc. Publicist's works of this period have a sharp revolutionary coloring. As V. Hrab notes: "Pylyp Kapelhorodskyi knew what he was looking for, for what he fought and how to fight" [7, c. 2]. F. Kyrychenko says so much about the publicist's work: "Tsar censorship and editorial scissors unceremoniously

skipped, cut and decorated each verse of Pylyp Yosypovych under the enlightenment comb, but they were the powerless shake out of them the soul's fire and the poet's heart" [8, c. 4]. Lesia Ukrainka also points out the author's journalistic ability. In a letter to her mother, Olena Pchilka (one of the publishers of the magazine "Ridnyi Krai" [Native land]) she writes: "Regarding the permanent staff, did you try to write off with Kapelhorodskyi ... – he becomes a good publicist, and perhaps he could even move to Kyiv if he had a permanent job there, something like he hinted about this in letters to his compatriots" [9, c. 4].

After arrest and excuses in 1909, the writer moved to the Caucasus. He worked as a journalist in the local newspaper "Terek", on whose pages he exposed the unfair policies of the tsarist government and local officials concerning the indigenous population – the Nohai [10, c. 2]. At the public gathering, which held at Terekli-Mecbet, the Karanogay people chose him as their leader. Acting rather than political, but civil functions, Pylyp Yosypovych solved a number of socio-economic issues of the population. In the article of the newspaper "Slovo Prosvity" [Word of enlightenment] L. Boiko compares a publicist with a scientist and traveler Miklukho-Maclay, speaking of their wandering fates [11, c. 7]. "No matter where the fate threw Pylyp Kapelhorodskyi – in Dagestan, Chechnia, Karanohai, Stavropol, no matter how the circumstances evolved in personal and public life, he had never forgotten his native Ukraine; on the contrary – he sought to take the most active part in the enlightenment and cultural life of his people"[12, c. 7], – the researcher says.

V. Hrab determines that these events significantly influenced the artist's ideology: "He becomes more moderate, and shares, probably, the views of such revolutionary democrats as V. H. Korolenko, who believed that the final outcome of confusion lies in the country where the law and rule of law shines for all levels" [3, c. 153]. The October Revolution found a publicist in Stavropol, where he worked in the journal "Trudovoj Krestjanin" [Working peasant]. In 1918 he returned to Ukraine and worked as a teacher on Lubenshchyna. The period of socialist-revolutionary orientation of his work began. Like 15 years ago, he supported a comrade S. Petliura, became a supporter of the Ukrainian People's Republic. In 1919, he published the newspaper "Lubenshchyna", which, in essence, was a program periodical of the Directory. H. Khvostenko in the material of the newspaper "Sumshchyna" characterizes the figure of P. Kapelhorodskyi: "...a conscious fighter for the Ukrainian state, a colleague of Symon Petliura, a member of the most radical Ukrainian party at the beginning of XX century" [5, c. 4]. L. Boiko speaks about the publicist's work: "Not only in verse, but also in journalistic articles, feuilletons he exposed the mediocre ministers of Stolypin with murderous sarcasm, he called proletarians "to bloody, holy and right fight" with a dashing word, against violence and obscurantism to overthrow the hated monarchy" [13, c. 2].

At the beginning of the 1920's, the publicist changed his political preferences in favor of the communist ideals – equality and fraternity, but the problematic and thematic aspects of his journalism remained unchanged. Researchers discuss the writer's political orientations. Some argue that P. Kapelhorodskyi was disappointed with the policy

of the Directory, which was inconsistent in making its decisions [3, c. 153], others – sure that they had to adapt to the new system, and therefore had to create within the framework and according to the rules, defined by the Soviet system. Truth, perhaps, is known only to Pylyp Yosypovych. The author's genre palette had changed a little bit. The feuilletons with sharp sarcasm and vivid images were added to the critical articles and essays.

In the 20-30's P. Kapelhorodskyi, a venerable writer and publicist, worked in the periodicals "Visti Revkomu" [News of a revolutionary committee], "Chervona Lubenshchyna" [Red Lubenshchyna], "Bilshovyk Poltavshchyny" [The Bolshevik of Poltava], "Nashe Slovo" [Our word], etc. Former colleague V. Shevchenko recalls: "Although Pylyp Yosypovych was then, as they say, a living classic, and I was a "too young" student, he warmly and carefully reacted to our acquaintance, because he was a sincere, benevolent man, man of great spiritual warmth" [14, c. 2]. Witty, and, at the same time, destructive sarcastic works he signed the pseudonyms "P. Kytaihorodskyi", "P. Ternovskyi", "P. Uspenskyi" and the kryptonim "P.", "P. Kh." [15, c. 4]. In particular, in the newspaper "Bilshovyk Poltavshchyny" [The Bolshevik of Poltava], the writer published more than five hundred feuilletons on various topics of the Ukrainian life. "His publications were very popular among Poltava residents, only a top-level journalist can envy such popularity" [2, c. 207], – A. Chernov makes an assessment of the publicist's activity.

The subject and problems of the author's journalistic works include, above all, the economic sphere of the Ukrainian people life. Industry and agriculture were of interest to the public, not only in the practical but also in the information terms. P. Kapelhorodskyi wrote many publications on the agricultural topic. F. Kyrychenko notes that the author published many articles in the newspapers "Comunist" [Communist], "Selianska Pravda" [Peasant Truth], "Radianske selo" [Soviet Village], "Robitnyk" [Worker] about "the birth of communes and artels, about gardens, using the floodplains, sand, etc." [16, c. 4]. He also didn't ignore the religious theme: sometimes atheistic motifs was present in the works, but the author focused on criticizing religious prejudices, priesthood with the old charter, whose dominance stands in the way of a new socialist ideology. L. Boiko highlights on Pylyp Kapelhorodskyi's words: "My themes are the satirical analysis of the past ("History of the Russian", "The King Horokh", etc.), the revolutionary struggle of the working people ("The fate of hireling", the poem "Yakimiv tragedy", etc.), the reconstructive epic, class struggle, collective-farm construction, industrialization, defense of the country..." [17, p. 199].

Most of the literary and critical publications, we have been studying, devoted to this period of the author's creation. According to the writer, the "heroes" of his journalistic and satirical works are "...bureaucrats, plutocrats, manufacturers, merchants, generals, those who threw, those who stole, priests, monks and lords, and the large landlords, and small gluttons, and all corrupt creatures – they kicked up from the skin upwards on the backs of those who bent..." [12, c. 7]. And the countryman of the publicist F. Kyrychenko in his memoirs, published in the newspaper "Svitlo Zhovtnia" [Light of October], shares with the reader: "We – village Komsomol – liked Pylyp

Kapelhorodskyi's works. They managed, united. His booklets passed from hand to hand... They were in our pockets, helped to fight the kulak campaign, to carry out the plans for grain procurement. With Kapelhorodskyi's feuilletons, humorists we went to boys and girls, spoke at meetings and rallies, at the evening of amateur performances. Pylyp Kapelhorodskyi was our best agitator... he enjoyed great authority among the "pluzhans" and members of the creative group "Tractor" [18, c. 3]. Satirical journalism in the 20's and 30's was the author's original "business card".

Actual and acute works excited the public and were called upon to intensify the masses not only in their own reflections, but also in their actions. It isn't surprising that such publications eventually became a serious threat: they were built not only on criticizing unreliable for the socialist system members, but also questioned the basic principles of the Soviet system as a whole. So, the colleague of the journalist S. Zhurahovych notes: "It were difficult years for Kapelhorodskyi. Why? Because, as you know, satirists don't live easily at all times. Is it necessary to prove, that in the strict class struggle P. Kapelhorodskyi's feuilletons caused fierce malice?" [19, c. 3]. H. Khvostenko supports the writer's opinion: "Pylyp Kapelhorodskyi was an outstanding master of the Ukrainian literature. He was also a Ukrainian revolutionary, a fighter for freedom of his people. That is why he became an enemy to the communist system, which tried to destroy Ukrainians as a nation in general, dreaming of a "united Soviet people" [5, c. 4]. For incomplete two years of working in the newspaper "Bilshovyk Poltavshchyny" [The Bolshevik of Poltava] (1926–1927) there were 14 lawsuits against the publicist [17, p. 202–203]. In addition, the scientist O. Koliastruk cites archival sources from February 20, 1928, which states about the order to the chief editor of "Bilshovyk Poltavshchyny" to dismiss P. Kapelhorodskyi and about prohibit to publish his satirical works that have a national orientation" [20].

The publicist understood that sooner or later his sharp word will reach its critical point. Perhaps this is why in the preface to "Selected Works" (1902–1932) he focused on the years of creativity, when he advocated a new Soviet system and in every way supported socialist undertakings, recklessly recalling the years of the Ukrainian Revolution. V. Hrab speaks: "...he is no longer the one who, with youthful ignorance, carelessly rushes to the barricades. He is not only a writer-wrestler, he is a writer-thinker, a writer-scientist" [21, p. 2]. However, you will not stop the wheel of terror: the system destroys its enemies, in the first place those, who are not afraid to speak and who are listening to millions. In 1938 P. Kapelhorodskyi was arrested on charges of allegedly involvement in the military-insurgent nationalist organization. The same year the publicist was shot.

"Gotted by the Revolution" (L. Boiko), "The Great truthfull" (G. Dibrova), "Knight of the unbreakable word" (I. Skrypchenko), "The ascetic of the true word" (D. Tsvilodub), "The invincible knight from Horodyshche" (M. Andriienko), "Inspired by the storm" (O. Stolbin), "Chronicler of struggle and renewal" (U. Golub) – not all poetic characteristics, which researchers called P. Kapelhorodskyi in their publications.

P. Kapelhorodskyi "... gave his talent to the people, sought (and not unsuccessfully) to exalt and glorify "those

idle slaves”, to support them in the belief in the inevitable victory of democratic social and aesthetic ideals” [11, p. 7], – L. Boiko says. “This is praise to someone who, occupying a certain position, to all “paragraphs” and “articles”, so to speak, adds even a part of the heart’s warmth... what epithets to honor those who, after burning from duty, find a permissive moment for no less important business in the field of culture and education! For those people whom one of the greatest folk poets of the present day, Alexander Tvardovsky, called people with “hard-working soul?” [22, p. 4], – M. Danko concludes. In the publications, the researchers focus on the relevance and social significance of the author's works, and also the manifestations of his ethical and aesthetic attitude to the problems of the Ukrainian public.

Conclusions. The life and creative path of Pylyp Kapelhorodskyy becomes the subject of research for scientists from the second half of the XX century. Publications on pages of all-Ukrainian, and city, district periodicals introduce the unknown pages of the author's biography, and also emphasize P. Kapelhorodskyy's journal-

istic and public activities. Memoirs of fellow countrymen, colleagues and relatives, and also intelligence of historians, literary critics and journalists constitute a picture of the writer's work during the period of the Russian Empire, national liberation struggles and the Soviet era. The authors of publications pay attention to the influence of socio-political factors on the artist's ideology formation. Researchers note that almost all of the author's journalism, from materials in the periodicals of the Caucasus and the Kuban, to the writer's work in the communist newspapers of the 20's, has been permeated with revolutionary character. Nationalist ideas of a publicist sound during the period of the Directory. And the caustic sarcasm of the author's feuilletons is inherent in the economic and cultural themes and issues of his works in Soviet periodicals. Many positive journalists' comments and the scientists' researches in the sphere of socio-communicative processes of the first half of the XX century, whose results are set out in the Ukrainian periodicals, testify to the urgency and public significance of the journalistic heritage.

REFERENCES

1. Rozmarytsia, S. A. (2013), “Writer and his era : creativity of Pylyp Kapelhorodskyy”, *Science and Education a New Dimension : Philology*, vol. 4, pp. 143–146.
2. Chernov, A. (2012), “Pylyp Yosypovych Kapelhorodskyy”, *Ridnyi kraj* [The native land], no. 1(26), pp. 204–210, available at <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1828/1/Chernov.pdf> (accessed January 22, 2018).
3. Hrab, V. I. (2007), “Kapelhorodskyy Pylyp Yosypovych”, *Reabilitovani istoriieiu* [Rehabilitated by History], Oriiana, Kyiv–Poltava, pp. 151–156.
4. Rotach, P. (1982), “Dear to heart places”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 23 October.
5. Khvostenko, H. (2007), “The writer from Horodyshe : myth and reality”, *Sumshchina*, 28 July.
6. Demchenko, M. (1977), “He was not able to go to the bottom ...”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 16 April.
7. Hrab, V. (1997), “Pylyp Kapelhorodskyy”, *Novyna* [News], 11 April.
8. Kyrychenko, Ph. (1982), “The first poet's collection. To the 100th anniversary of P. Y. Kapelhorodskyy's birthday”, *Komunistychnym shliahom* [Communist way], 30 October.
9. Kyrychenko, Ph. (1982), “Lesia Ukrainka about the writer-fellow countryman”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 18 November.
10. Hrab, V. (1997), “Pylyp Kapelhorodskyy”, *Novyna* [News], 18 April.
11. Boiko, L. (2002), “The French would have put a golden monument ...”, *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 5 December.
12. Boiko, L. (2008), “Pylyp Kapelhorodskyy : a view through the ages”, *Slovo posvity* [Word of enlightenment], 7–13 August.
13. Boiko, L. (1975), “Gotted by the revolution. To the 70th anniversary of the Revolution 1905–1907”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 12 July.
14. Shevchenko, V. (1982), “In the memory of the heart”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 30 November.
15. Kyrychenko, Ph. (1982), “Pseudonyms of a writer-fellow countryman”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 14 January.
16. Kyrychenko, Ph. (1982), “An expert in agriculture”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 21 January.
17. Boiko, L. S. (1982), *Pylyp Kapelhorodskyy : narys zhyttia i tvorchosti* [Pylyp Kapelhorodskyy : Essay of the life and creation], Radianskyi pysmennyk, Kyiv, 302 p.
18. Kyrychenko, Ph. (1976), “Teacher, kindness. The word about our compatriot Pylyp Kapelhorodskyy”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 7 February.
19. Zhurahovych, S. (1982), “The word about the writer”, *Svitlo zhovtnia* [Light of October], 30 November.
20. Koliastruk, O. A. (2003), “Press of the Ukrainian SSR in the context of the Ukrainization policy (20–30th years of the XX century)” : PhD diss. (History of Ukraine), Ukraine history Institute of National Academy of Sciences of Ukraine, 275 p.
21. Hrab, V. (1997), “Pylyp Kapelhorodskyy”, *Novyna* [News], 25 April.
22. Danko, M. (1982), “Artesian of the initiative”, *Chervonyi promin* [Red ray], 13 November.

Публицистика Филиппа Капельгородского в оценке литературно-критической мысли XX века Ю. Коваль

Аннотация. В статье исследуется публицистическая деятельность автора с позиций литературно-критической мысли XX в. Для достижения цели использованы методы теоретического и эмпирического уровней. Определено, в частности, что материалы в периодике акцентируют внимание на социально-политических факторах формирования мировоззрения творца, а также актуальности и общественной значимости его произведений. Исследователи творческого пути П. Капельгородского говорят о революционном характере и остром сарказме его публицистических работ, которые имели существенное влияние на социокоммуникативные процессы в украинском государстве первой половины XX в.

Ключевые слова: публицистика, пресса, Филипп Капельгородский, воспоминания, критика.

Феномен «відкритого листа» в ракурсі становлення «hurried culture»

О. О. Порпуліт

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 26.01.18; Revised 29.01.18; Accepted for publication 30.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-19>

Анотація. У науковій розвідці виокремлено провідні тенденції і закономірності «відкритих листів»; акцентовано схильність акторів соціальних мереж обирати мінімально затратні з погляду часу способи демонстрації власної громадської активності й суспільної ініціативності.

Ключові слова: відкритий лист, епістолярно-медійні тексти, Facebook, «hurried culture», імітація суспільної ініціативи.

Вступ. Протягом останніх років ми стали свідками становлення «hurried culture» (культури поспіху), відчували на собі тиск і брак часу, прискорення життєвих ритмів, перетворилися на заручників інформаційного надлишку, підкорилися правилам гри, означеної науковцями як «заочне спілкування» – здійснювана в глобальній мережі комунікація, позбавлена розмаїття безпосередніх, невимушених, природних відчуттів і переживань. Сучасні процеси глобалізації, омереження, демасифікації суспільства неминуче позначаються на системі соціальної комунікації і сприяють якісній трансформації суб'єктів спілкування. З іншого боку, впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в суспільний процес дає змогу просьюмерам (зацікавлені актори, що трансформують систему соціальних комунікацій, ліквідуючи розрив між виробником (producer) і споживачем (consumer) і створюючи принципово новий різновид праці, який об'єднує виробника і споживача в одне ціле [1, с. 19]) міркувати над власною поведінкою з погляду соціальної відповідальності та етичних норм, виголошувати власну думку, брати участь у продукуванні медіа-контенту, впливати на формування «порядку денного» тощо. Піднесення особистого спілкування до рівня недозволеної розкоші і зсув комунікативних практик у мережевий простір провокує зміну традиційних усних жанрів (бесіда, спір, дискусія, комплімент, обговорення та ін.) на чати, блоги, меседжери, пости, перепости тощо. У цьому контексті *актуальним* вбачається дослідження феномену відкритого листа – поліадресний лист, поширюваний в інтернет-просторі чи за допомогою засобів масової інформації, призначений для суспільного прочитання / обговорення, має явну локально-темпоральну віднесеність, репрезентує суб'єктивну модальність, втілює широкий спектр функцій, розрахований на перлокутивний ефект тощо.

Стислий огляд публікацій за темою. Тривалий час епістолярна комунікація перебувала на периферії наукового зацікавлення: епізодично дослідниками висвітлювалася роль епістолярної спадщини в творчості письменників, її роль у розвитку і становленні літературної мови (Л. В. Зарицька, М. М. Хорошков, Н. Я. Сипкіна, М. М. Ковресьєва, Т. М. Сидоренко); в комунікативно-особистісному аспекті лист як твір епістолярного жанру розглядався в роботах Ж. В. Дзєбісової, О. О. Козлової, І. І. Матвєєвої; жанрово-стилістична своєрідність сучасних епістолярних текстів аналізувалася в розвідках Т. П. Акімова, Н. В. Рижової, К. В. Дьякової, Є. О. Колтунової, О. Ю. Шавлюк, Є. Г. Местергазі; диференційні та інтегральні ознаки відкритого листа опрацювалися

О. М. Віноградовою, О. В. Гусєвою, Т. С. Каіровою, Е. В. Чепкіною, І. А. Чесноковою тощо.

Дотичними до окресленого проблемного поля є дослідження, присвячені вивченню нових жанрів, що останнім часом з'явилися і впевнено набирають обертів в інтернет-середовищі (Л. М. Городенко, В. В. Гоян, Н. І. Зражевська, Л. Ю. Іванов, Н. В. Коломієць, Т. С. Крайнікова, Н. Г. Лукашенко, С. О. Матвєєва, В. В. Різун, Т. І. Рязанцева, І. А. Хоменко, В. Е. Шевченко).

Питанням еволюції епістолярного жанру інтернет-комунікації – відкритого листа – присвячені роботи А. В. Кур'янович, М. Л. Якуніної, І. В. Пекарської, М. Б. Токтагазіна, А. М. Чеберяк та ін.

Мета дослідження – в контексті новітніх досягнень у галузі інформаційних і комунікаційних технологій виокремити певні тенденції і закономірності модифікації «відкритих листів», поширюваних в інтернет-просторі, у ракурсі становлення культури поспіху.

Матеріали і методи. Дискурсивному аналізу підлягали публікації відкритих листів, поширюваних у соціальній мережі Facebook протягом січня 2014 – грудня 2017 років. Обраний ресурс містить відкриті листи реальних україномовних користувачів, які пройшли реєстрацію, дали згоду на обробку даних і тексту повідомлення (тобто використовуючи матеріал зазначеного ресурсу, ми не порушуємо авторські права і етичні норми), або перепости відкритих листів інших зацікавлених акторів, що здатні артикулювати власну думку і бажають впливати на формування «порядку денного» демократично скерованого суспільства, листи, поширювані у чатах, блогах, власних аккаунтах соціальних мереж (Instagram, Twitter, UkrOpen, «Українці» та ін.), на сайтах електронних медіа тощо. Критеріями для відбору й опрацювання текстів відкритих листів (загальна кількість – 65 публікацій) слугували українська мова написання, наявність відомостей про перегляд тексту послання, кількісний показник числа коментарів, інформація про перепости, повнота і збалансованість у розкритті теми, визначена локально-темпоральна віднесеність тощо. Відсутність редакторської правки текстів відкритих листів, опублікованих в аккаунтах користувачів, за винятком перевірки публікацій на наявність ненормативної лексики чи озвучення погроз, що здатні образити як адресата, так і потенційних читачів – акторів соціальної мережі, певною мірою гарантує чистоту проведеного дослідження.

Результати й обговорення. Феномен відкритих листів, поширюваних в інтернет-середовищі, ґрунтується на можливості повідомити широкому загалу про нарізле, животрепетне, злободенне, зробити максима-

льний перепост актуального і важливого повідомлення, що, в свою чергу, надає актору соціальної мережі надію бути почутим, здобути підтримку й розуміння, удостоїтися співчуття, і очікувати успішного розв'язання проблеми. І. А. Чеснокова виокремлює низку чинників, які стимулюють акторів свідомо й нарочито оприлюднювати власні листи: 1) демонстративна відкритість листа робить його більш привабливим для читацької аудиторії в зв'язку з природною людською цікавістю; 2) форма листа сприяє інтимізації спілкування; 3) лист передбачає можливість отримання відповіді незалежно від характеру адресата (чи то адресат, позначений у вступній частині, чи один із численної читацької аудиторії) [2, с. 100]. Соціально-політична тематична скерованість, медійний характер здійснення взаємодії, маркованість комунікантів в першу чергу з позицій їхнього соціального статусу, на думку А. В. Кур'янович, доводять факт суспільної значущості епістолярно-медійних текстів [3]. Безумовно, поширення новітніх інформаційно-комунікативних технологій дало змогу зробити технічно можливим з'ясування й окреслення думки широкого загалу, сприяло забезпеченню прямої комунікації з різними соціальними інститутами, проте ці технології поки що не перетворилися на важелі контролю громадськості за реалізацією прийнятих рішень.

Відзначаючи еволюційні трансформації, що відбулися як у змісті (тематика, мовленнєва інтенція, функція текстів, сукупність провідних ознак тощо), так і у формі (композиція, стиль) епістолярних жанрів інтернет-комунікацій, М. Л. Якуніна та І. В. Пекарська, з посиланням на І. М. Борисову, виокремлюють провідні типи інтенцій відкритих листів, поширюваних у мережі: 1) директив (спонукання адресата до дії, спроба здійснення впливу на адресата, програмування його емоцій, думок, поведінки); 2) експресив (самовираження адресанта); 3) комісив (покладання на себе зобов'язань); 4) комунікативний регулятив (організаційні аспекти взаємодії); 5) репрезентатив (оперування інформацією); 6) вердиктив (оцінка) [4, с. 116]. Проведене авторками дослідження дало змогу констатувати, що «у кожному конкретному тексті відбувається поєднання інтенції в різних пропорціях» [4, с. 117], проте основною інтенцією досліджуваного корпусу текстів М. Л. Якуніна та І. В. Пекарська визнають експресив [4, с. 118]. Поряд зі сповіддю, автобіографією, мемуарами, спогадами, щоденниками, інтерв'ю, С. І. Мітіна уналежнює жанр листа (епістолярії) до «его-текстів» – «корпус автобіографічних текстів, репрезентований розмаїттям жанрів, єднальною ланкою яких є авторське “я”, що, в свою чергу, виступає центром породження і генерування ідей, переживань і дій» [5, с. 3]. Аналізуючи дискурсивні характеристики епістолярно-медійної мовної особистості крізь призму соціолінгвістичних параметрів, А. В. Кур'янович відзначає «настанову епістолярного адресанта на самопрезентацію» [3, с. 35] і підкреслює, що найважливіше значення має усвідомлення власної соціальної приналежності: «приналежність до групи однодумців. Така соціальна ідентичність авторів ... виступає значущим регулятором самосвідомості і соціального поведінки» [3, с. 36].

Проведені нами дослідження дали змогу виокремити певні тенденції і закономірності щодо обраного корпусу епістолярно-медійних текстів.

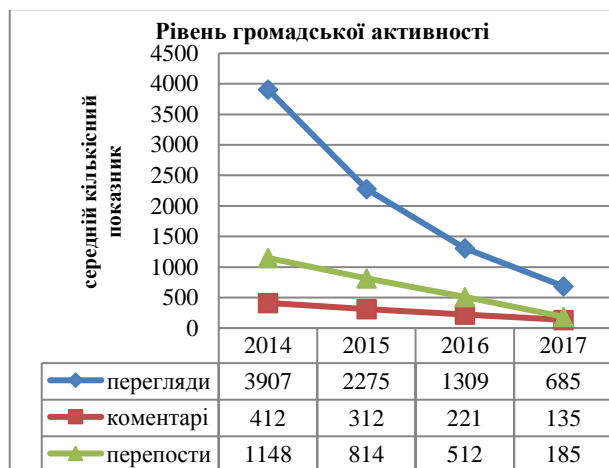
1. Значна частина відкритих листів, опублікованих в 2014-2015 роках, незважаючи на особистісне начало в кожному тексті, написана з позиції «людини соціальної» [4, с. 123]. Саме події Євромайдану стимулювали сплеск громадської активності населення, заохочували до прояву суспільної ініціативи й енергійної колективно скерованої позиції. Щодо відкритих листів, поширюваних у мережі протягом наступних років, то зростає кількість публікацій з яскраво вираженою персональною позицією адресанта, з демонстрацією поглядів «людини приватної». Досліджуючи динаміку соціально-економічних настроїв населення України в період літо-осінь 2017 року, О. М. Балакірева й Д. А. Дмитрук з'ясували, що українське суспільство, зберігаючи доволі високі показники готовності до волонтерської допомоги суспільству та державі, демонструє «поступове зниження цієї активності, насамперед за тими напрямками, що містять більше конкретики, вимагають більшої активності та кращої самоорганізації» [6, с. 109]. Крім того, обертів набирає тенденція написання відкритих листів масовому читачеві, всупереч вказівці конкретного адресата, що характерно для листів 2014-2015 років (Див. мал. 1). Додамо, що сам акт розміщення відкритого листа в мережевому середовищі свідчить про можливість, і навіть неприховане бажання автора, бути почутим, здобути підтримку у широкого загалу.

Малюнок 1.

2. Зниження кількості переглядів, коментарів і перепостів, інформація про які подається поряд із текстом відкритого листа (Див. мал. 2). Принциповим моментом вважаємо той факт, що з часом до акторів соціальних мереж приходять визнання за інтернет-ініціативами здатності до розпорощення громадського активізму, коли номінальна залученість стає лише імітацією суспільної ініціативи й «фальсифікацією» солідарних дій. Для порівняння, серія протестів і демонстрацій, що прокотилася по всьому Близькому Сходу і Північній Африці на початку 2011 року, відома як «арабська весна», навіть породила мем «like is not action» – «поставити лайк – не означає діяти».

Малюнок 2.

3. Найпомітніша тенденція сьогодення – додавання до відкритих листів у соціальній мережі Facebook візуальних зображень, що, в свою чергу, є свідченням інтенсифікації тенденції візуалізації, коли «непомітно для більшості адресатів, обмін інформацією за допомогою візуальних образів, став домінуючим. Результати діяльності та пізнання закріплюються візуальним фактологічним матеріалом, у комунікативній практиці для полегшення порозуміння між сторонами та досягнення позитивного результату домінує візуальна графічна інформація» [7, с. 38]. М. Б. Токтагазін, міркуючи над перспективами розвитку епістолярного жанру в контексті новітніх досягнень у галузі інформаційних і комунікаційних технологій, акцентує трансформацію епістолярного жанру в «епістолярно-візуальний жанр, що супроводжується тенденцією до лаконічності і графічності» [8, с. 100]. Наголошуючи на неспроможності епістолярно-медійної комунікації здійснювати візуальний контакт, з одного боку, і зниженні емоційного складника спілкування та збільшенні «навантаження» на складник вербальний, з іншого, А. В. Кур'янович зазначає, що «на допомогу приходять графічні зображення, які символічно репрезентують певні емоційні стани чи почуття» [9, с. 48]. Наявність у текстах відкритих листів візуальних зображень дає можливість потрактувати їх як складне текстове утворення, в якому вербальні й іконічні елементи утворюють цілісну структурну, смислову й функціональну єдність [9, с. 48–49]. Вважаємо, що не останню роль у трансформації епістолярного жанру в жанр епістолярно-візуальний у соціальних мережах відіграє час. Час є провідним параметром існування сучасника: диктує тривалість перебування в інтернет-просторі, окреслює границі входу / виходу в соціальні мережі, обумовлює частку сприйманої і продукрованої інформації, визначає якість і кількість контентного наповнення тощо. Цілком закономірно, що актори соціальних мереж віддають перевагу мінімально затратним з погляду часу шляхам визначення згоди, насмішки, обурення, співчуття, погодження з текстом відкритого листа. Додамо, що й формування контенту власного акаунту за рахунок перепостів відкритих листів однодумців дає змогу актору соціальних мереж «стати» на позиції громадського активіста й виразника солідарних ініціатив без значних часових витрат.

4. Мінімізація часових і просторових бар'єрів. Поява нових технологій і нових способів їх застосування істотно змінила просторово-часові характеристики

комунікації, «подарувавши» актору соціальних мереж можливість «перебувати в один і той же час у різних місцях». Спроможність поширювати й отримувати інформацію миттєво, незалежно від відстані, забезпечують, з одного боку, безпрецедентну темпоральну *одночасність* соціальним, політичним і культурним подіям. З іншого боку, має місце так званий «темпоральний колаж», *позачасовість*, спровокована як дифузійною часових параметрів у межах певного каналу зв'язку, так і продиктована конкретним вибором учасника взаємодії [10, с. 491–492.]. На зміні просторових і часових вимірів соціального життя під впливом новітніх технічних засобів масової інформації наголошує і Дж. Б. Томпсон: «Дозволяючи людям спілкуватися через розширені ділянки простору і часу, використання технічних засобів масової інформації дає змогу людям подолати часові та просторові межі, що характерно для взаємодії віч-на-віч» [11, с. 31]. Роз'єднання простору і часу підготували ґрунт для іншого перетворення, тісно пов'язаного з розвитком телекомунікацій: «відкриття despatialized (позапросторової) одночасності» [11, с. 32.]. У більш ранніх історичних періодах досвіду одночасність ототожнювалася з локалізацією: той самий час означає й те саме місце. Але роз'єднання простору і часу, що було викликане розвитком телекомунікацій, на думку Дж. Б. Томпсона, спровокувало віддалення досвіду одночасності від просторового стану загальної території. Це стало можливим з переживанням подій як досвіду, незважаючи на те, що вони мали місце в локусах, які були просторово віддаленими один від одного. На відміну від конкретності «тут» і «зараз», з'явилося почуття «само зараз», яке вже не прив'язується до конкретного місцезнаходження. Одночасність була розширена в просторі, який зрештою став глобального характеру. Так, одночасне співіснування в соціальній мережі Facebook відкритих листів, датованих різними числами, місяцями і роками, «прив'язаних» до різних територіально визначених місць, дає змогу констатувати абсолютно нове переживання просторово-часового континууму – як апросторово-ачасове, позбавлене певної точки відліку, єдиної для всієї сукупності користувачів інтернету і позначеної в реальності як on-line, «дійсна, сьогочасна» синхронізація автора, адресата і зацікавлених представників широкого загалу.

Висновки. Новітні досягнення у галузі інформаційних і комунікаційних технологій, зсув комунікативних практик у мережевий простір стали причиною доволі помітних трансформацій «відкритого листа»: зростання кількості текстів епістолярно-медійної комунікації з яскраво вираженою позицією «людини приватної»; поширення тенденції написання відкритих листів масовому читачеві; зниження кількості переглядів, коментарів і перепостів текстів відкритих листів; додавання до відкритих листів у соціальній мережі Facebook візуальних зображень; мінімізація часових і просторових бар'єрів. Здатність до абсолютно нового переживання сучасником просторово-часового континууму – апросторово-ачасового, позначеного в реальності як on-line, дає змогу акторам соціальних мереж обирати мінімально затратні з погляду часу способи демонстрації власної громадської активності й суспільної ініціативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тоффлер Е. Третья волна / пер. з англ. А. Євса. – Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
2. Чеснокова И. А. Дифференциальные и интегральные признаки открытых писем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/differentsialnye-i-integralnye-priznaki-otkrytyh-pisem>
3. Курьянович А. В. Эпистолярная языковая личность в условиях массмедийной коммуникации: опыт социолингвистического анализа дискурсивных свойств (на материале текстов online-петиций) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/epistolyarnaya-yazykovaya-lichnost-v-usloviyah-massmediy-noy-kommunikatsii-opyt-sotsiolingvisticheskogo-analiza-diskursivnyh-svoystv>
4. Якунина М. Л., Пекарская И. В. «Открытые письма» как эпистолярный жанр интернет-коммуникации (на материале сайта «Письма президенту») [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otkrytye-pisma-kak-epistolyarnyy-zhanr-internet-kommunikatsii-na-materiale-sayta-pisma-prezidentu>
5. Митина С.И. Философский эго-текст: бытие в культуре : автореферат дис. ... доктора философских наук : 24.00.01 / Митина Светлана Ивановна. – Саранск, 2008. – 43 с.
6. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Динаміка соціально-економічних настроїв населення України: літо-осінь 2017 року [Електронний ресурс] // Український соціум. – 2017. – № 3 (62). – С. 100–116. – Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2017/US_3_2017ua/100-116.pdf
7. Удріс Н. С. Візуалізація комунікативної практики як домінанта соціальної комунікації першого десятиліття XXI століття // Наукові праці. Соціологія. – 2013. – Випуск 199. – Том 211. – С. 38–43.
8. Токтагазин М. Анализ и типологизация современных образцов эпистолярной публицистики в различных СМИ: перспективы развития эпистолярного жанра в современной публицистике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-i-tipologizatsiya-sovremennyh-obraztsov-epistolyarnoy-publitsistiki-v-razlichnyh-smi-perspektivy-razvitiya-epistolyarnogo>
9. Курьянович А. В. Электронное письмо как функционально-стилевая разновидность эпистолярного жанра в пространстве современной коммуникации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnoe-pismo-kak-funktsionalno-stilevaya-raznovidnost-epistolyarnogo-zhanra-v-prostranstve-sovremennoy-kommunikatsii>
10. Castells M. The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture. – Chichester, West Sussex, United Kingdom: Blackwell, 2010. – 566 p.
11. Thompson J. The Media and Modernity: A Social Theory of the Mediac. Stanford: Stanford University Press, 31, 1995. – 324 p.

REFERENCES

1. Toffler E. The third wave / per. z angl. A.Yevsa. – Kyiv: Yu`davny`chy`j dim «Vsesvit», 2000. – 480 s.
2. Chesnokova I. A. Differential and integral features of open letters [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/differentsialnye-i-integralnye-priznaki-otkrytyh-pisem>
3. Kur`janovich A. V. Epistolary language personality under the conditions of the mass media communication: experience of sociolinguistic analysis of discursive properties (on the online petitions texts) letters [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/epistolyarnaya-yazykovaya-lichnost-v-usloviyah-massmediy-noy-kommunikatsii-opyt-sotsiolingvisticheskogo-analiza-diskursivnyh-svoystv>
4. Jakunina M. L., Pekarskaja I. V. «Open letters» as an epistolary genre of Internet communication (based on the website «Letters to the President») [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otkrytye-pisma-kak-epistolyarnyy-zhanr-internet-kommunikatsii-na-materiale-sayta-pisma-prezidentu>
5. Mitina S.I. Philosophical ego-text: being in culture : avtoreferat dis. ... doktora filosofskih nauk : 24.00.01 / Mitina Svetlana Ivanovna. – Saransk, 2008. – 43 s.
6. Balakiryeva O. M., Dmy`truk D. A. Trends in socio-economic attitudes of the Ukrainian population: summer-fall of 2017 [Electronic resource] // Ukrainys`ky`j socium. – 2017. – № 3 (62). – S. 100–116. – Available at: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2017/US_3_2017ua/100-116.pdf
7. Udris N. S. Visualization of communicative practices as a dominant in social communication in the first decade of the 21st century // Naukovi pratsi. Sotsiolohiia. – 2013. – Vypusk 199. – Tom 211. – S. 38–43.
8. Toktagazin M. Analysis and typologization of contemporary models of epistolary publicism in different media: prospects of development of the epistolary genre in modern publicistics [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-i-tipologizatsiya-sovremennyh-obraztsov-epistolyarnoy-publitsistiki-v-razlichnyh-smi-perspektivy-razvitiya-epistolyarnogo>
9. Kur`janovich A. V. E-mail as a functional-style version of the epistolary genre in the space of modern communication [Electronic resource]. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnoe-pismo-kak-funktsionalno-stilevaya-raznovidnost-epistolyarnogo-zhanra-v-prostranstve-sovremennoy-kommunikatsii>

The phenomenon of «open letter» in the perspective of the formation of «hurried culture»

O. O. Porpult

Abstract. The scientific research identifies certain tendencies and patterns of «open letters»; the predisposition of social networking actors to choose the least costly ways of demonstrating personal civic engagement and public initiative is emphasized.

Keywords: open letter, epistolary-media texts, Facebook, «hurried culture», imitation of public initiative.

Феномен «открытого письма» в ракурсе становления «hurried culture»

Е. А. Порпулит

Аннотация. В научной статье выделены определенные тенденции и закономерности «открытых писем»; подчеркнута predisposition акторов социальных сетей выбирать минимально затратные с точки зрения времени способы демонстрации личной гражданской активности и общественной инициативности.

Ключевые слова: открытое письмо, эпистолярно-медийные тексты, Facebook, «hurried culture», имитация общественной инициативы.

Оцінка майбутніми правниками контентних та типологічних особливостей матеріалів з кримінальної проблематики в ЗМІ України

П. Вербицький

Львівський державний університет внутрішніх справ

Paper received 26.12.17; Revised 02.01.18; Accepted for publication 05.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-20>

Анотація. Розглядаються ключові змістові та організаційні аспекти висвітлення кримінальної проблематики засобами масової інформації України як на місцевому, так і на загальноукраїнському рівні. Крізь призму проміжних результатів соціологічного опитування «Ставлення студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ до висвітлення в ЗМІ кримінальної проблематики», що його проводить автор, виокремлено основні проблеми даної тематики та рівень сприйняття або неприйняття аудиторією ключових посилів мас-медіа.

Ключові слова: аудиторія, вплив, контент, кримінал, правник, сприйняття.

Вступ. Попри зростаюче почуття безпеки [1], страх перед злочинністю, як і раніше, залишається на вершині списку поглядів українців. Отже, кримінальна проблематика – приваблива тема як для засобів масової інформації, так і для аудиторії, яка любить дивитись, слухати і читати про те, що їх лякає. Кримінал – пожива і для політиків, які нерідко бачать у розкручуванні проблеми кримінальних подій можливість посиїти у суспільстві страх та непевність та без особливих зусиль будувати на цьому політичний капітал. Самі ж кримінальні закони часто не виражають раціональної, продуманої кримінальної політики держави та являють собою вираження емоційних реакцій на специфічні шокуючі події.

Висвітлення кримінальної проблематики засобами масової інформації не проаналізовано українськими вченими, які займаються вивченням соціальних комунікацій. Попри те, що ця кримінальна проблематика є однією з провідних в українських мас-медіа, вона не цікавить українських дослідників. Утім, ми не просто висловлюємо інтерес до цієї надзвичайно цікавої і перспективної для дослідження теми. Нас зацікавив не просто контент ЗМІ щодо кримінальних подій та тенденцій в Україні, але – передусім – ставлення аудиторії до цього контенту. Більше того, аудиторія ця не проста, не звичайна, а професійна, її складають майбутні фахівці у галузі права. Йдеться про студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ.

Автором статті в даний час проводиться соціологічне опитування «Ставлення студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ до висвітлення в ЗМІ кримінальної проблематики». Опитування проводиться з використанням методу анкетування; проміжний етап проведено у жовтні – листопаді 2017 року. Під час проведення соціологічного опитування було використано сукупність цільової вибірки. Кількісна характеристика – 107 осіб.

Соціологічне опитування проводиться з метою виявлення ставлення майбутніх правників до висвітлення у засобах масової інформації кримінальної проблематики.

Предметом соціологічного опитування виступають засоби масової інформації як носії контенту про кримінальні злочини та чинник впливу на студентську молодь, яка вже незабаром стане професійними правниками.

Об'єкт соціологічного опитування – студенти та курсанти Львівського державного університету внутрішніх справ віком від 19 до 22 років.

Зазначена мета дозволила сформулювати завдання соціологічного опитування:

- визначити, наскільки студентська молодь зацікавлена у виступах засобів масової інформації на кримінальну тематику;
- стратифікувати типологічні характеристики виступів засобів масової інформації на кримінальну тематику в залежності від інтересу студентської молоді;
- виявити структуру інтересу студентської молоді при ознайомленні із виступами засобів масової інформації на кримінальну тематику.

Методологічна база соціологічного опитування ґрунтується на таких методах наукового пізнання, як анкетування, аналіз, систематизація, а також на статистичному, описовому та графічному методах. Анкетування використовувалося з метою виявлення рівня зацікавлення студентами та курсантами Львівського державного університету внутрішніх справ інформацією, почерпнутою із мас-медіа щодо кримінальних подій в Україні, а також використання цієї інформації.

Опрацювання отриманих результатів за кількісними параметрами проводилося за допомогою статистичного методу, а теоретичні узагальнення за відповідями респондентів ґрунтувалося на методах аналізу, синтезу та систематизації напрацьованого матеріалу. У статті подаються проміжні результати соціологічного опитування.

Таким чином, *об'єктом* даної статті є матеріали з кримінальної проблематики у засобах масової інформації України.

Предметом даної статті є оцінка контентних та типологічних особливостей матеріалів з кримінальної проблематики у засобах масової інформації України.

Метою статті є вивчення ключових особливостей публікацій на кримінальну проблематику у засобах масової інформації України, а також представлення проміжних результатів соціологічного опитування «Ставлення студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ до висвітлення в ЗМІ кримінальної проблематики».

Досягнення зазначеної мети потребує розв'язання таких *завдань*:

- розглянути контент виступів засобів масової інформації України з кримінальної проблематики;

- представити проміжні результати соціологічного опитування «Ставлення студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ до висвітлення в ЗМІ кримінальної проблематики»;

- проаналізувати ставлення студентської молоді, яка незабаром стане професійними правниками, до контенту та типологічних особливостей матеріалів ЗМІ з кримінальної проблематики.

Джерельною базою для написання статті слугували виступи засобів масової інформації з кримінальної тематики – зокрема, публікації в газетах «Експрес» та «Львівська газета», матеріали телевізійних каналів «1+1» та «Перший Західний» за період від 1 січня 2016 року до 1 липня 2017 року, а також проміжні результати соціологічного опитування «Ставлення студентів та курсантів Львівського державного університету внутрішніх справ до висвітлення в ЗМІ кримінальної проблематики», проведеного у жовтні – листопад 2017 року.

Методи дослідження. Дослідження контентних та типологічних особливостей матеріалів з кримінальної проблематики, а також ставлення до цих матеріалів студентів-майбутніх правників здійснювались за допомогою методу *контент-аналізу*, його було застосовано при визначенні змістового наповнення матеріалів. *Аналітичний* метод використано при розкритті конкретних типологічних чинників публікацій. Застосування методу *анкетування* дало можливість здійснити вивчення ставлення молодіжної аудиторії до деяких аспектів функціонування матеріалів з кримінальної проблематики у ЗМІ України.

Результати і обговорення. Злочин завжди був присутнім у засобах масової інформації. Засоби масової інформації, крім цього, є основним джерелом, з якого українці отримують знання про предмет злочину (70% аудиторії отримує ці знання з телебачення, 15% – з преси, а понад 7% від радіо [4, с. 7–49]) та здійснення правосуддя, якщо таке існує у конкретному випадку. Можемо без сумніву твердити, що мас-медіа радо повідомляють про кримінальні події – передусім тому, що ця проблематика дуже приваблює аудиторію, сенсаційні новини легкі та «фрухومی».

Дослідники кажуть, що люди реагують позитивно на публікації про кримінал. Це дозволяє аудиторії зміцнити власний позитивний імідж такого громадянина, який протидіє людині, яка порушує правила соціального співіснування. Медіа також намагаються переконати, що інформація про злочин легко доступна аудиторії (наприклад, при застосуванні спрощеного чи при ігноруванні більш глибокого аналізу причини девіантної поведінки людини – дивимось у С.П. Кость [2]). Крім того, за допомогою певної політичної маніпуляції можна вести мову про досягнення за допомогою публікацій подібного спрямування певних політичних цілей (дивимось у Г.Г. Почепцова [3]).

Безсумнівно, засоби масової інформації являють собою чинник вибіркового контенту, пов'язаного із злочинністю. При цьому мас-медіа зосереджуються на тому, що буде докладно продемонстровано жорстокі, сенсаційні події та скандальне нехтування принципом справедливості. В медіа рідко згадуються позитивно або корисні аспекти злочинів, або професійні секрети розкриття чи, навпаки, приховування злочи-

нів, етіології, девіантної поведінки людей, ролі жертви у генезисі злочину, проблеми запобігання злочинності, належного захисту власності та безпечної поведінки громадян у повсякденному житті або можливість співпраці з органами влади заради встановлення та збереження виміру справедливості.

У випадку України, то, звісно ж, існує величезна різниця у впливі засобів масової інформації на думку про соціальні зміни між часами до величезних політичних змін у 2004 році і його вплив на аудиторію протягом останнього десятиліття. Що ж до комуністичної епохи, то діяльність ЗМІ взагалі контролювалася згори і була покрита цензурою. Перш за все, журналістські джерела були обмежені, самі журналісти могли використовувати для створення медіаповідомлень виключно офіційну інформацію, яка залишалася під постійним впливом і контролем влади. Утім, це стосувалось і інших сфери життя, які були підпорядковані принципам, які сповідувались у країнах тотального контролю за суспільними процесами.

Закритими темами були проблеми збільшення алкоголізму, отруєння навколишнього природного середовища, інформація про дорожньо-транспортні пригоди та нещасні випадки на виробництві. Не можна було згадувати психіатричну експертизу не кримінальних злочинів, аполітично вмотивовану, закритою була інформація про політичні настрої і тих незадоволених політикою країни, які дозволяли собі протести. Крім того, була заборонена інформація не лише про потенційно тривожні події, але й про загрози, які можуть викликати соціальний страх та паніку, а також інформація про злочини та девіантну поведінку представників суспільства. Не можна було інформувати про зловживання та потенційні злочини, вчинені людьми, що перебувають при владі – включно із працівниками структур, які тоді називались міліцією, – побиття людей, вибивання або витребування свідчень, шантаж тощо.

Але нинішня ситуація засвідчила тенденцію небувалого збільшення кількості публікацій та інших матеріалів засобів масової інформації про кримінал, злочини, злочинців тощо. Тим самим медіа привертають увагу громадськості на часто різкі, жорстокі і драматичні злочини та правопорушення, а це створює уявлення про масштаб і тип злочинів, що мають місце в державі. Якщо друковані мас-медіа можуть лише повідомляти про ті чи інші злочини, то на різних телеканалах представлені програмами, присвячені опису та технологіям здійснення злочинів. Популярними є програми, які симулюють судові процеси, – зокрема, не лише з адміністративного, але й з кримінального права.

Те ж саме телебачення – парадоксально, але включно і з інформаційним програмами – велику увагу приділяє не лише описам, але й реконструкції, зображенню злочину. Але при цьому засоби масової інформації або повідомляють про певні події, або вибірково, ніби надмірно, «рекламують» їх. Так, вони сигналізують про факт вчинення карного діяння, але набагато рідше (частіше у справі про дуже серйозні злочини, але і це не є правилом) повідомляють про подальший розгляд справи або – тим паче – про рішення суду. Навіть коли трапляється, що обвинуваченого

оголошують невинним, інформація про це часто не потрапляє у ЗМІ і, як результат, не стає надбанням гласності – а, отже, людина, яку звинуватили у скоєні злочину тільки ЗМІ, але не правосуддя, для загальної аудиторії залишається винною. Частіше через ЗМІ до громадськості надходять повідомлення про суперечливі рішення суду першої інстанції, але набагато рідше з'являється інформація про те, що через багато місяців цей вирок був змінений апеляційним судом.

Журналісти використовують методику подання інформації таким чином, щоб привернути увагу слухачів, глядачів та читачів. Автори, що досліджували презентацію злочину у засобах масової інформації, вказують на те, що багато функцій, до яких мультимедійні повідомлення мають стосунок, повинні відповідати правді, але таке відбувається нечасто.

Окремо треба згадати короткі прес-релізи, що їх готують прес-служби силових структур. В цілому ці тексти (документи) не є успішними, оскільки примітивні та такі, що акцентують увагу переважно на діях, що їх здійснили люди середнього та бідного прошарку, соціально депресивні елементи – наркомани, алкоголіки, безхатченки тощо, але у прес-релізах практично не представлені події, пов'язані із затриманням «білих комірців», значними корпоративними злочинами. В Україні, де частими є великі економічні скандали, ми дізнаємось більше про виконавців (чи ніби виконавців) – відомих осіб, – ніж деталі справи.

Кримінальні події значно спрощуються засобами масової інформації, часто представлені у чорно-білих тонах, фаховий, професійний опис зазвичай ігнорується, так само, як не представлено складний характер міжособистісних відносин. Журналісти не намагаються здійснити спроби пояснити причини злочинності. Навпаки, часто журналісти просто кажуть, що неможливо зрозуміти подію, вони використовують це твердження, як гасла – ну, дуже важко зрозуміти причину цього злочину, ми ніколи не дізнаємося про мотиви злочину, мотивацію злочинця або цієї трагедії складно прояснити тощо. Однак, якщо такі спроби й здійснені, вони концентруються найчастіше у контексті певних порушень (наприклад, вплив наркотиків або алкоголю на виконавця кримінального вчинку).

Загалом, питання суспільного, громадського обґрунтування або пояснення кримінальних дій і злочинів медіа подають у «двох словах», поверхово, у надзвичайно схематичному, а іноді навіть несумісному із правдою чи реаліями ключі. Спрощення журналістів також має явище у повідомленні про певні атрибуції кримінальних дій. Журналісти намагаються уникнути навіть простих пояснень цих дій, не намагаються зрозуміти складну мотивацію винних у описаних злочинах – отже, аудиторія знайде дуже спрощене пояснення схильності аморальних людей до агресії.

Передані журналістами кримінальні історії часто коментуються, подаються за допомогою експертів у галузі кримінального права або кримінології. Повідомлення експертів, як правило, стислі, короткі та не підтвержені серйозними доказами. Добре, якщо кримінологи, психіатри, соціальні психологи у засобах масової інформації говорять про злочин, але часто це роблять соціологи або експерти у галузі прав людини.

Складно не погодитися з тим фактом, що журналісти часто не бажають зрозуміти сутність проблеми, її глибинний смисл, для отримання підтвердження власних здогадок чи тез вони апріорно вважаються істиною в останній інстанції. Саме тому шукають і віднаходять експертів, які «заговорюють» реальну проблему, щоби не представляти аудиторії об'єктивний коментар, але щоби дати їй власне підтвердження якоїсь тези – наприклад, що обвинувачений, звичайно, винен, але це тільки специфіка його особистості. На жаль, у ЗМІ часто виступають вчені-кримінологи чи практики-криміналісти, які не мають рефлексій на підтвердження тез, які пропагуються засобами масової інформації.

Сексуальний мотив злочину – привабливе середовище як для експертів, так і для засобів масової інформації, тим більше, коли воно стосується фактів жорстокого насильства чи вбивства жертви. Інформація про сексуальні злочини настільки перебільшена у медіа, що жінки доволі часто бояться сексуального нападу, особливо від дивного чоловіка у віддаленому місці. Тим часом насправді більшість звалтувань відбувається у приватних будинках або квартирах, а жертва найчастіше знає злочинця. У ЗМІ надмірна увага приділяється вбивствам сексуального характеру, тоді як набагато частіше трапляються насильницькі сексуальні акти, які відбуваються між знайомими людьми, але не закінчуються вбивством. Ці типи подій не привабливі для ЗМІ, які, швидше за все, будуть повідомляти про справу, де «звичайна дівчина» стала жертвою. Водночас ЗМІ не намагаються виділяти повію як образ невинної жертви, яка займається сексуальними послугами, – при цьому ігнорується дуже важливий соціальний аспект проблеми.

Виникає факт смакування насильством: це винятково яскравий спосіб порушення спокою громадян, сигнал про антигромадські дії. З одного боку, засоби масової інформації сповнені інформації про злочинність, що пов'язана із насильством. Проте з іншого боку, поширеність такої інформації призвела до того, що у випадку, якщо конкретна подія не пов'язана з іншим «привабливим» для мас-медіа фактором (наприклад, жертва насильства виступає маленька дитина), вона буде повідомлятися звичайним, так би мовити буденним способом.

Локація здійснення злочинів стосується як просторового розташування, так і певної культурної, ментальної частини проблеми. Місцеві чи регіональні ЗМІ можуть повідомляти про малий злочин або нещасний випадок, тоді як для загальноукраїнських мас-медіа цей тип новин не буде привабливим, якщо він не пов'язаний з великою кількістю жертв або величезними матеріальними збитками. Культурна, ментальна близькість означає, що привабливими для аудиторії можуть виявитись події, які стосуються людей з аналогічного культурного чи національного поля.

Іншим фактором, який привертає увагу аудиторії, є герої історичного минулого. Аудиторія в цілому, однак, не цікавиться типовими героями – важливо, щоби ці герої були надзвичайними, щоби вони чимось виділялися. Вони можуть бути, наприклад, людьми відомими або з високим соціальним статусом. Аудиторія любить також історії, у яких бізнесмени, політики,

знаменитості виступають або як злочинці, або як жертва. Ситуації також привабливі, коли існує велика диспропорція влади між винуватцем та жертвою – наприклад, жертва старша, хвора, соціально незахищена, а злочинець сильний і молодий.

Екстремальна поведінка взагалі є привабливою для телебачення та друкованих мас-медіа. Річ у тім, що, з одного боку, у кожному випадку представлено прояв девіантної поведінки (прийом наркотиків, сексуальні чи насильницькі дії), але з іншого боку – це можливість створення позитивного образу поліції, яка рятує життя інших людей. У повідомленнях засобів масової інформації про кримінальні злочини спостерігаємо лавину інформації на подібну тему. Наприклад, поява повідомлення про те, що мати під впливом алкоголю вбила дитину, викликає подібні повідомлення протягом найближчого часу. Медіа згадують інших матерів, які нехтують своїми дітьми. Трагічна автобусна катастрофа з жертвами призводить до подальших повідомлень інших мас-медіа про нещасні випадки на дорогах або про тих, хто подорожує українськими дорогами на технічно несправних транспортних засобах або на автомобілях, що керуються безсоромними водіями.

Інформація про кримінальні злочини може також створювати так звані кримінальні хвилі. Та чи інша кримінальна тема стає модною у засобах масової інформації, а тому журналісти постійно до неї повертаються. Збільшення звітів про, наприклад, злочини з боку неповнолітніх осіб або представниць жіночої статі може призвести до лавини повідомлень про подібні злочини – але не завжди вони виявляться правдою.

Є інша проблема, яка являє собою протилежний бік справи висвітлення кримінальних подій засобами і масової інформації. Йдеться про недостатню, неповну інформацію про кримінал або про події, інформація про які замовчується або припиняється подаватись у мас-медіа, – це може бути інформація про злочинність у цілому або деякі її види. Подібна діяльність є свідченням того, що

по-перше, це свідомо журналістська практика (як це було в комуністичні часи),

по-друге, для ЗМІ з'являються інші, більш привабливі предмети інформування і обговорення,

по-третє, певний вид злочинів не викликає очікуваних журналістами емоцій у аудиторії (наприклад, незначні крадіжки у магазинах, складні економічні злочини, суть яких нелегко зрозуміти пересічному читачеві чи глядачеві).

Не дивно тому, що загальна картина злочинів, яка демонструється у засобах масової інформації, істотно відхиляється від реальної статистичної картини цього явища. Але більш дражливим чинником подібного стану висвітлення проблем є те, що це впливає на обізнаність українців про реальний масштаб та форми злочинів у країні. Кожен четвертий студент заявив, що в Україні переважають злочини проти життя та здоров'я (насправді вони становлять близько 5% усіх злочинів), а майже кожен третій студент вказав на лідерство економічних злочинів (але фактично це – близько 15% загальної кількості здійснених в Україні злочинів).

Аналогічним чином респонденти не приділяють

належної уваги до реальності, вони стурбовані вбивствами, винними у яких були здебільшого неповнолітні. Так, 74% респондентів заявили, що за останні два роки число таких вбивств значно збільшилось, хоча насправді статистика свідчить про сталість цифр.

Соціологи сперечаються про те, чи свідомо, чи несвідомо аудиторія сприймає медіаповідомлення про кримінал. Перша гіпотеза припускає те, що аудиторія повністю пасивна і просто поглинає інформацію, як ін'єкцію, що тече із засобів масової інформації. Друге припущення полягає у тому, що аудиторія взагалі не пасивна, а сприймає повідомлення із засобів масової інформації як правильні, коректні та чесні, аудиторія хоче чути та інтерпретувати отримані повідомлення від ЗМІ у відповідності до своїх власних думок та сподівань. Але незалежно від актуальності будь-якої з цих гіпотез, контент повідомлень у ЗМІ стосується цієї аудиторії безпосередньо, адже саме аудиторія ЗМІ і являє собою як потенційних учасників, так і потенційних жертв кримінальних злочинів.

Ще один чинник, пов'язаний із отриманням аудиторією інформації про злочини від ЗМІ: висновок від непрофесійних «експертів». У повсякденному житті люди не намагаються створювати репрезентативні зразки поведінки, вони роблять якісь такі узагальнення, які засновані на спробах уже відомої їм інформації, а тому вони часто упереджено ставляться до того, що подають медіа.

Більш того, навіть якщо аудиторія знає, що надана їй інформація стосується рідкісного явища, їй складно повністю ігнорувати цю інформацію. Подібне твердження особливо стосується повідомлень про кримінал, адже завдання журналістів повідомляти про незвичайні події, які обов'язково привертають увагу аудиторії, а не про повсякденні події.

Існує у кримінальній проблематиці засобів масової інформації гендерна нерівність. Жіноча злочинність представлена у ЗМІ інакше, ніж чоловіча. У випадку дій, у яких беруть участь жінки, їх частіше подають як людей, які мають проблеми емоційні або психологічні. Жіноче насильство також показано частіше, ніж у випадку з чоловіками, і йому приписують ірраціональний, продиктований емоціями смисл.

Висновки. Без урахування публічних дебатів у більш глибоких контекстах кримінальних проблем, без урахування реальних інтересів окремих професійних та соціальних груп медіаполітика щодо кримінальної проблематики нагадує часто певний медіаспектакль, у якому живуть громадяни, роль яких зводиться до споживацьких інтересів. Сенсаційні історії, швидка передача багатьох різних повідомлень, конфігурації ток-шоу або телесеріалів тощо не залишають багато місця для розгляду складних проблем соціального масштабу.

Висвітлення засобами масової інформації кримінальної проблематики не впливає на ставлення аудиторії до кримінальної проблематики. Ми помітили, що сприйняття студентами, які вже незабаром стануть професійними юристами, кримінальної проблематики відрізняється такою особливістю: представники цієї аудиторії, які дивляться телевизор дуже часто, знаходяться набагато ближче до картинки, представлені екранним втіленням проблематики, ніж реалії,

ніж справжня ситуація із криміналом. Саме телебачення часто перебільшує серйозність і частоту злочинів, а також ризик віктимізації та являє навколишній світ як небезпечний для пересічної людини, навіює підвищений рівень тривоги. Цей рівень тривоги поєднується з такою інтерпретацією подій та наслідків кримінальних вчинків, яка може призвести до підведення висновків щодо прийняття більш авторитарних методів управління [5]. Крім того, встановлення у засобах масової інформації (чи то коректніше буде твердити – засобами масової інформації) установки на певні стереотипи про злочини та правосуддя має на меті переконати громадськість у тому, що необхідно не тільки посилити законодавство та питання суворих заходів громадської безпеки, але й збільшити кількість поліцейських та бюджетних витрат на утриман-

ня силових структур.

Перспективи подальшого вивчення проблеми контентного наповнення матеріалів засобів масової інформації кримінальною тематикою та ставлення студентів – майбутніх правників до розуміння цих матеріалів ґрунтуватиметься на необхідності точкового контент-аналізу конкретних проблемних матеріалів з огляду на спільність кримінальної проблеми, регіональної представленості злочину, конкретного засобу масової інформації, прізвищ авторів, які висвітлюють кримінальну тематику, тощо. Відповідно нас буде цікавити і реакція цільової аудиторії на матеріали такого ґатунку – сподіватимемось на те, що аналітика опрацювання соціологічних опитувань дасть підстави твердити, що подібні опитування матимуть більш структурований результат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Є. Як змінились українці [Електрон/ ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/golovakha/jak-zminilisja-ukrajintsi-2378037.html>
2. Кость, С. П. Правовий і девіантний дискурси у комунікативній практиці газет України: автореф. дис ... канд. наук із соц. комунікацій / С. П. Кость. – Київ : Б. в., 2012. – 18 с.
3. Почепцов Г.Г. Інформаційні стратегії [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/52051-rozdl-2-nformatsyn-strateg.html>
4. Ручка А. Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень / А. Ручка // Культура – суспільство – особистість : [навч. посіб.] / За ред. Л. Скокової. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 7–49.
5. Greer C., News Media Criminology // McLaughlin E., Newburn T., The SAGE Handbook of Criminological Theory. – Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington DC, 2010, p. 504.

REFERENCES

1. Golovaha Ja. How did Ukrainians change? [Elektr. Resours]. – Access mode: <http://nv.ua/ukr/opinion/golovakha/jak-zminilisja-ukrajintsi-2378037.html>
2. Kost' S.P. Legal and deviant discourses in the communicative practice of newspapers in Ukraine: author's abstract. Dis ... Cand. Sciences of social sciences communications / S.P. Kost'. – Kuiv, 2012. – 18 s.
3. Pochepcov G.G. Information strategies [Elektr. Resours]. – Access mode: <http://westudents.com.ua/glavy/52051-rozdl-2-nformatsyn-strateg.html>
4. Ruchka A. Socio-cultural identities in the context of globalization transformations / A. Ruchka // Culture - society - personality : [textbook] / Edit. L. Skokova. – K. : In-t of Sociology, 2006. – 396 p.

Assessment of content and typological features of materials on criminal issues in the Ukrainian media by future lawyers

P. Verbytskyy

Annotation. The key content and organizational aspects of coverage of criminal issues by mass media of Ukraine are considered at both the local and national level. Through the prism of the interim results of the sociological survey "Attitudes of students and cadets of Lviv State University of Internal Affairs to coverage in the media of criminal issues", which is carried out by the author, the main problems of this subject and the level of perception or rejection by the audience of key media outlets are identified.

Key words: audience, influence, content, crime, lawyer, perception.

Оценка будущими юристами контентных и типологических особенностей материалов из уголовного проблематики в СМИ Украины

П. Вербицкий

Аннотация. Рассматриваются ключевые по содержанию и организационным аспектам вопросы освещения уголовной проблематики в средствах массовой информации Украины как на местном, так и на общенациональном уровне. Сквозь призму промежуточных результатов социологического опроса «Отношение студентов и курсантов Львовского государственного университета внутренних дел к освещению в СМИ уголовной проблематики», который проводит автор, выделены основные проблемы данной тематики и уровень восприятия или игнорирования аудиторией ключевых посылов СМИ.

Ключевые слова: аудитория, влияние, контент, криминал, юрист.

Інформаційно-аналітичне забезпечення як важливий напрям розвитку бібліотечного електронного сервісу (на прикладі діяльності аналітичних підрозділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)

О. П. Желай

Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: ksenia0101@ukr.net

Paper received 07.02.18; Revised 10.02.18; Accepted for publication 12.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-21>

Анотація. В статті йдеться про досвід аналітичних підрозділів НБУВ щодо інформаційно-аналітичного забезпечення як цільової групи замовників – органів державної влади, так і широкого загалу бібліотечних користувачів. Акцентується увага на важливості урізноманітнення бібліотечного електронного сервісу для оперативного науково-інтелектуального трансферу та забезпечення інформаційно-суспільних запитів у найбільш актуальній та затребуваній електронній, цифровій формі.

Ключові слова: Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, інформаційно-аналітична робота, бібліотечний електронний сервіс, електронні аналітичні бібліотечні продукти та послуги.

Зростаючий вплив глобального інформаційного простору, прискорення сучасних темпів життя, постійне збільшення продукованої людством інформації актуалізують проблеми забезпечення суспільно-інформаційних запитів, ефективність комунікативної взаємодії у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Представники органів державної влади, управлінської сфери бізнесу, політики, культури, науки стикаються з труднощами у процесі пошуку серед великої кількості інформресурсів необхідної їм інформації, яку, проаналізувавши на предмет релевантності, необхідно систематизувати, згрупувати, тобто підготувати для подальшої аналітичної роботи. Труднощі можуть виникати через брак часу, відсутність навичок роботи з великими обсягами інформації, відсутність чи обмеженість доступу до необхідного інформаційного ресурсу тощо. На подолання таких перешкод спрямована інформаційно-аналітична діяльність бібліотек, яка здійснюється, зокрема у напрямі пошуку, відбору, опрацювання та надання необхідної користувачу інформації з якомога більшої кількості джерел для подальшої аналітичної роботи, для інформаційної підтримки процесів прийняття управлінських рішень. Головним призначенням інформаційно-аналітичної діяльності – «залучення якісно нової інформації та знань, а також створення систематизованої інформації для прийняття рішень на різних рівнях буття людини: особистісному, колективному, суспільному. Аналітика виявляється засобом здобуття знань, оптимізації процесу мислення, його структурування. Її перший необхідний етап – це інформаційний аналіз як якісна обробка інформації (аналіз), другий етап – інформація як синтез нового знання або якісне поліпшення того, що є в наявності (синтез)», зазначає В. О. Ільганаєва [6, с. 119-120].

За визначенням професора Н. А. Слядневої, інформаційна аналітика займається виробництвом нового знання на основі переробки наявної інформації з метою оптимізації прийняття рішень. Сучасна інформаційна аналітика – складна комплексна діяльність, що спирається як на природний інтелект, так і на комп'ютерні технології оперування інформаційними масивами, методи математичного моделювання тощо, зазначає дослідниця [9].

Як зазначає Т. Ю. Гранчак: «Сьогодні бібліотека

стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору, а й активним учасником інформаційного виробництва. Вона не лише збирає та зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, здійснює його аналітико-синтетичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію» [4, с. 119-120].

Тому в сучасних умовах, «коли інформація і комунікація стають стратегічним ресурсом і системоутворювальними факторами соціально-політичної реальності, набуває актуальності всебічне вивчення й використання можливостей бібліотеки як інституту, для якого інформаційно-комунікативна діяльність є сутнісною характер» [5, с. 38-56].

Проблемам розвитку бібліотек в інформаційному середовищі присвячені праці А. Чачко, Л. Амлінського, В. Ільганаєвої, Ю. Столярова, Я. Шрайберга; особливості розвитку електронного бібліотечного сервісу вивчали Л. Філіппова, А. Романов, В. Матюхін; важливим внеском у теоретичне обґрунтування й узагальнення питань технології інформаційно-бібліотечного виробництва є роботи І. Давидової, О. Астапович, М. Слободяника, О. Кириленко.

Науково-прикладні аспекти взаємодії інформаційно-аналітичних бібліотечних підрозділів і управлінських, економічних, громадських та корпоративних структур висвітлено в роботах співробітників аналітичних підрозділів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (НБУВ) В. Горюхової, Т. Гранчак, О. Ворошилова, С. Кулицького, В. Пальчук, О. Бусола.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, інформатизація суспільства здійснюють значний вплив на зміну ролі бібліотеки в сучасному суспільстві і трансформацію форм її взаємодії з користувачами.

На базі розвитку електронних технологій розширюється та вдосконалюється спектр інформаційних послуг і продуктів, які пропонуються користувачам. На зміну бібліотечно-бібліографічному обслуговуванню, тобто видачі документів або бібліографічних відомостей про них, прийшли нові форми передачі

інформації, які здатні замінити першоджерела і скоротити час користувача на пошук необхідних відомостей. Електронні технології дозволяють здійснити комплексний підхід до вирішення інформаційних завдань, внаслідок чого споживач може отримати повний комплект різноманітних інформаційних матеріалів, включаючи ресурси відкритих інформаційних систем, з питань, які його цікавлять. Як свідчить статистика, матеріали дослідників, росте кількість користувачів, які замість бібліографічної інформації використовують аналітичні і повнотекстові матеріали, що представляють бібліотеки. В умовах розвитку інформатизації бібліотек, зміни запитів користувачів відбувається постійна трансформація і розвиток нових видів інформаційних продуктів та послуг [8, с. 27].

Інформаційно-аналітичні структури починають стрімко розвиватися у високорозвинених країнах світу в 50-х роках ХХ ст., що стає реакцією на колосальне зростання розмірів світового інформаційного ресурсу, ускладнення контролюваності наповнення інформаційної сфери та її впливу на соціум, ефективності використання цифрових інформаційних баз. Технологічно розвинуті держави швидко знайшли вирішення цих проблем у вдосконаленні механізмів управління інформаційними потоками завдяки комплексу заходів, серед яких, зокрема впровадження в інформаційну сферу електронних технологій, формування спеціальних аналітичних, дослідницьких структур при великих бібліотечних закладах [2, с. 165-178].

Так, створена в структурі Бібліотеки Конгресу ще в 1914 р. спеціальна Дослідна служба сьогодні займає провідну роль в інформаційному супроводі Конгресу США, який здійснюється у формі підготовки аналітичних матеріалів: звітів з дослідження та довідок, рефератів, перекладів, відео-презентацій тощо. Інформаційно-аналітичні звіти фокусуються на проблемах через стратегічні моніторинги, містять огляд минулого й очікуваного законодавства, бібліографію слухань, звіти Конгресу, хронологію подій і довідкові джерела.

Бюро дослідницької та правової інформації Національної парламентської бібліотеки Японії з 2001 р. проводяться міждисциплінарні дослідження, які являють собою вивчення основних національних політичних проблем, що вимагають тривалого міжпредметного підходу.

Також варто відзначити відведену вагому роль Національній бібліотеці Китаю в інформаційно-аналітичному супроводі процесу модернізації економіки країни. Довідковий відділ Національної бібліотеки Китаю у 1975 р. був реорганізований у Довідково-дослідницький, одним із завдань якого стало інформаційне обслуговування центральних державних органів влади. Серед наукових досліджень відділу були зокрема такі важливі теми: наукові тенденції в розвинених країнах, аграрні досягнення в США, питання електрифікації, механізації тощо [3, с. 147].

В Україні також відчувається необхідність опрацювання значних масивів інформації для вирішення актуальних суспільно значущих питань. Як показує практика, суттєву перспективу в нинішніх умовах для вдосконалення інформаційного забезпечення органів державної влади, як і в цілому для розвитку процесу інформатизації в країні, має система вітчизняних біб-

ліотечних установ.

В контексті вдосконалення електронного бібліотечного сервісу, поліпшення якості наукового, інформаційного, аналітичного забезпечення суспільства, може бути корисним досвід роботи Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) і Національної юридичної бібліотеки (НЮБ) – інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ.

СІАЗ стала структурою першої хвилі у створенні нового інформаційного середовища поряд з розвитком такого ж напрямку діяльності в Національній бібліотеці України ім. Я. Мудрого, Миколаївській, Одеській та інших обласних універсальних, а також деяких галузевих бібліотечних закладах.

Науково-дослідна робота підрозділу СІАЗ сприяла створенню та впровадженню в умовах НБУВ комплексної системи інформаційно-аналітичного забезпечення владних структур всіх рівнів. Розроблена технологія поточного інформування, яка гарантує оперативну аналітико-синтетичну переробку вхідного документного потоку бібліотеки, кумуляцію отриманої аналітичної інформації й передачу її органам влади через телекомунікаційні засоби зв'язку.

Для систематичного забезпечення користувачів інформаційно-аналітичною продукцією організовано видання щотижневого комп'ютерного журналу «Україна: події, факти, коментарі», офіційно зареєстрованого в 2001 р., а також випуск обзору оперативної інформації онлайн-видань – «Резонанс», в якому висвітлюються питання стосовно діяльності законодавчої та виконавчої влади, політичних партій, регіональних подій тощо.

Як засвідчив досвід понад 25-річної роботи СІАЗ і НЮБ, перевагою інформаційно-аналітичних структур, що є підрозділами наукових бібліотек національного рівня, порівняно з іншими інформаційними структурами щодо інформаційного супроводу органів державної влади, є оперативний доступ до великих масивів різноманітної за своїм характером нової інформації, насамперед електронної.

Робота СІАЗ і НЮБ характеризується :

- адресністю інформації (орієнтація на конкретні категорії користувачів і цільові установки);
- оперативністю надання інформації, найкоротшими термінами задоволення запиту (сервіс email-розсилки; власне веб-представництво);
- можливістю багатоаспектного пошуку інформації;
- надійністю даних, що надаються (терміни їх актуалізації, достовірність джерел інформації);
- аспектною охоплення теми, проблеми в межах основної і суміжних галузей знань і практичної діяльності;
- можливістю машинної обробки й розповсюдження інформації;
- компактністю та варіативністю повідомлення;
- захищеністю від несанкціонованого доступу і впливу;
- надійними умовами зберігання

Все це дає можливість якісно підвищити рівень аналітичної та управлінської діяльності органів державної влади на основі використання сучасних інформаційних технологічних рішень, налагодити тактич-

ну й стратегічну аналітику на якісно новому рівні.

Створені на основі аналітико-синтетичної обробки первинної інформації видання – реферативні, оглядові, інформаційні – охоплюють широке коло суспільно-актуальних питань. Підготовка тематичних колекцій за темами аналітичних досліджень відбувається за напрацьованою схемою і складаються з таких послідовних дій: пошук та аналіз електронних джерел з метою розширення бази аналітичного дослідження; вивчення умов використання інформації кожного джерела(авторське право); пошук та аналіз інформації на предмет її відповідності заданій темі; перевірка інформації на достовірність; оформлення та збереження за заданою структурою.

Тематичні колекції, які є результатом регулярного моніторингу, аналізу та структурування матеріалів електронних інформаційних ресурсів за певними темами, покликані забезпечити інформаційні потреби користувачів у систематизованій, актуальній та оперативній інформації.

Моніторинг – постійне спостереження за рядом параметрів, що характеризують певний процес. Моніторинг потребує значних затрат на збирання інформації та часу на постійне спостереження за змінами й тенденціями певних подій і ситуацій, тому під силу лише спеціалізованим підрозділам [7].

Інформаційний моніторинг – це один з режимів інформаційної діагностики й прогнозу розвитку об'єкта на часовій шкалі. Діагностувати об'єкт можна в різних часових режимах: ретроспективний аналіз (передбачає виявлення тенденцій розвитку за попередній період часу); оперативний експрес-аналіз (характеризує стан об'єкта в певний момент його розвитку); моніторинговий аналіз (безперервне спостереження за розвитком об'єкта через певні проміжки часу). Здійснюючи інформаційний моніторинг, інформаційний аналітик отримує збагачене та систематизоване знання про об'єкт. Завдяки професійним навичкам пошуку та систематизації інформації, він з фрагментарних, розрізнених документів про об'єкт здатний «скласти» цілісне, сукупне та систематизоване уявлення про нього.

Сьогодні вже стала усталеною практика СІАЗ і НЮБ щодо забезпечення державних органів влади, економічних та корпоративних структур оперативними інформаційними та аналітичними різножанровими матеріалами, на «номенклатурі» яких позначаються результати вивчення запитів замовників.

Варто відзначити започаткований у 1996 р. бюлетень «Вісті з регіонів», що згодом став виходити під назвою «Регіони сьогодні». Цей інформаційний продукт відображає найважливіші події за останню добу в житті кожної з областей України та відгуки на них у ЗМІ, користується попитом у замовників, оскільки, в залежності від мети використання замовниками, співробітники оперативно корегують джерельну базу, критерії й акценти тональності моніторингу, експертний супровід, інфографіку тощо.

Відібрана, проаналізована та структурована інформація стає базою для випуску як регулярної продукції, так і тематичних резонансних оглядів, спрямованість яких відображає зміни, які відбуваються в державі. Приклади електронних інформаційних продуктів ілю-

струють інформаційно-видавничу діяльність СІАЗ і НЮБ НБУВ:.

– «ПРОБЛЕМИ СПОЖИВЧОГО РИНКУ» – інформаційно-аналітичний бюлетень на базі огляду інтернет-ресурсів, висвітлює проблематику вітчизняного споживчого ринку та державну політику щодо вирішення оперативних та стратегічних завдань;

– «УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРІ» – інформаційно-аналітичний журнал на базі огляду інтернет-ресурсів, містить висвітлення та аналіз найактуальніших подій суспільного життя в економічній, політичній та соціальних сферах, проблем ефективності державотворчого процесу в Україні;

– «СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ» і «СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ: РЕЗОНАНСНІ ТЕМИ ТИЖНЯ» – інформаційно-аналітичні бюлетені, присвячені питанням розвитку та перспективам соціальних мереж, функціонуванню їх як вияву формування громадянського суспільства, проблемам інформаційної безпеки в соціальних мережах, впливу соціальних мереж на економічну діяльність в контексті гармонізації євроінтеграційних процесів з процесами вітчизняного суспільного розвитку.

– «РЕЗОНАНС» – бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. В бюлетені представлені матеріали, підготовлені на базі аналізу оперативної інформації в соціальній, політичній, законодавчій сферах

– «ШЛЯХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ» – інформаційно-аналітичний бюлетень матеріалів ЗМІ, в якому висвітлюються проблеми підвищення ефективності наукової діяльності, реформування української науки, подається інформація про здобутки вітчизняної науки та висвітлюється зарубіжний досвід розвитку наукових досліджень

Співробітники аналітичних підрозділів НБУВ здійснюють також науково-інформаційне забезпечення власного веб-представництва: сайту Центр досліджень соціальних комунікацій (ЦДСК) – <http://nbuviap.gov.ua>. Структура веб-представництва передбачає послідовну та ієрархічну навігацію, зручне системне меню, не потребує реєстрації.

На веб-сайті ЦДСК можна ознайомитися з інформаційно-аналітичними матеріалами СІАЗ і НЮБ та повним переліком проєктів, що реалізуються ними. Електронний сервіс веб-сайту ЦДСК надає дистантним користувачам великий обсяг представлених в БД ресурсів та забезпечує відкритий доступ до них. Зокрема, представлено архів інформаційно-аналітичних матеріалів НЮБ і СІАЗ. Активне використання науково-інформаційного веб-представництва, що є складовою загальної корпоративної інформаційної системи НБУВ, сприяє більш широкому забезпеченню доступу користувачів до інформаційних ресурсів Бібліотеки завдяки ефективному електронному сервісу. Так, у 2001 р. інтернет-сервером НБУВ щодня користувались 450-550 користувачів, у 2004 р. середня щодобова кількість відвідувачів сайту НБУВ становила 2,3 тис., у 2006 р. – понад 10 тис. користувачів, у 2010 р. – 40 тис.. У 2014 р. на веб-сайт НБУВ було 136 773000 звернень, у 2015 р. – 181 560700, а 2016 р. зафіксовано 260 млн звернень.

З метою вдосконалення процесу моніторингу співробітниками аналітичних підрозділів НБУВ було проведено апробацію агрегатора новин – автоматизованої інформаційно-моніторингової системи Web-Observer.

Відбувалось відпрацювання методики обробки, систематизації та структурування матеріалів для тематичних інформаційних колекцій на основі відібраної програмою-роботом Web-Observer новинної інформації з мережі Інтернет на основі критеріїв відбору, обумовлених користувачем системи. Вибірка матеріалів з бази публікацій відбувалась на основі, зокрема таких параметрів: дата документа; часовий проміжок, в рамках якого відбувається відбір (година, доба, тиждень, місяць, рік); ключові слова: слово або набір слів, що повинні бути присутні в публікації; логіка: логічні присутності ключових слів у повідомленнях, що відбираються; мова статті; статус: параметр, що регулює відбір серед оброблених або необроблених повідомлень; кількість повідомлень, одночасно відібраних по заданій темі; джерела, згруповані за належністю до країни, категорії або рубрики.

В роботі щоденно використовувалось 195 електронних джерел інформації. Моніторинг та аналіз здійснювався за 10 темами: Інформатизація; Інформаційна безпека; Безпека підприємництва; Конфліктні ситуації в суспільстві; Соціальні мережі; Наука; Законодавство; Альтернативна енергетика; Інтеграція; Партийна діяльність. В результаті проведеної роботи було створено файлову базу (2920 файлів).

Аналіз проведеної роботи показав певні прогалини у функціонуванні пошукової машини Web-Observer щодо релевантності та пертинентності. Так, під задані параметри пошуку часто потрапляли матеріали, що лише дотично відповідали заданій проблематиці; разом з тим періодично у відбір не потрапляла важлива інформація через особливості викладення проблематики в публікації, структуру розміщення матеріалів на сайті тощо.

В ході дослідження було з'ясовано, що автоматизована пошукова система не може проводити відбір і формувати такі якісні й повні, вільні від інформаційного шуму інформаційні колекції/бази, які може підготувати група кваліфікованих досвідчених співробітників. Пошукова програма-робот функціонує згідно заданих параметрів, при цьому не враховуючи певні нюанси, зрозумілі лише людині – нові факти чи знання в певному документі не завжди виражені в явному вигляді, а логічно виводяться з наявної в ньому інформації.

Практика діяльності відповідних структур НБУВ показує, що ефективність інформаційно-аналітичного дослідження великою мірою залежить від рівня підготовки співробітників та потребує постійного вдосконалення ними навичок роботи з інформацією, від яких залежить здатність знайти у великому масиві інформації найціннішу і швидко ввести її в зручній формі в процес прийняття управлінських рішень; вміння співробітників виявити в масиві інформації заангажовані й тенденційні матеріали, які заважають об'єктивному баченню проблеми.

Не менш важливим етапом формування інформаційної колекції/бази після кваліфікованого пошуку, відбору й аналізу зібраного масиву документів є наступний крок – їх обробка, під час якої відбувається систематизація інформації з певних проблем по окремим групам. Мета систематизації – організація знайденої інформації у вигляді, зручному для роботи, зберігання та подальшого звернення до неї. Систематизація знайденого масиву документів за певними ознаками (тематичність, хронологія, висновки тощо) дає змогу представити певну проблему у вигляді процесу та узагальнити причини виникнення й розвитку проблеми, яка є метою інформаційно-аналітичного дослідження.

Також заслуговують уваги особливості організації виконання виробничих завдань СІАЗ і НЮБ на основі організації проблемних груп, команд для виконання окремих завдань за горизонтальним, мережевим принципом. За потреби групи переформатовуються в залежності від нового завдання, термінів тощо. Така система підкреслює самоцінність кожної людини в команді, означає перехід від жорсткого бюрократичного розділення до рівноправного спілкування творців ідей.

У разі потреби розв'язання складних завдань, наприклад вибору кращого варіанта рішення серед тих, що є, прогнозування розвитку процесу, пошуку нових ідей тощо аналітики можуть вдаватися до різних когнітивних методів і методів експертного оцінювання – процедури оцінювання проблеми на підставі думки фахівців з метою подальшого прийняття рішення. У разі потреби швидкого пошуку рішення чи ідей застосовується метод мозкового штурму – оперативний метод розв'язання проблеми на основі стимулювання творчої активності, за якого учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більше варіантів рішень, у тому числі нелогічні, нестандартні й навіть абсурдні. Потім серед висловлених ідей відбирають найвдаліші, що можуть бути застосовані на практиці [10, с. 309-319].

Багаторічна діяльність НЮБ і СІАЗ НБУВ показує успішний досвід інформаційно-аналітичного забезпечення як певної цільової аудиторії – органів державної влади, так і всіх верств населення на основі наукових методів дослідження та аналізу інформаційного середовища. Розвиток електронного сервісу НБУВ створює необхідні умови для оперативного науково-інтелектуального трансферу та забезпечення інформаційно-суспільних запитів у найбільш актуальній та затребуваній електронній, цифровій формі.

Як зазначає професор В. Горюхов, «залишаючись основними центрами зберігання інформаційних ресурсів, бібліотечні установи – що більшою мірою демонструє вже практика сьогодення – будуть розвиватися як активні оператори інформаційними масивами в інтересах держави, в інтересах суспільства. Вони, очевидно, мають ставати своєрідними методичними центрами з керування інформаційними потоками й ефективного використання інформаційних ресурсів» [1, с. 101].

ЛІТЕРАТУРА

1. Горювий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації: монографія / В. М. Горювий; відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 332 с.
2. Горювий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горювий. – К.: НБУВ, 2006. – 300 с.
3. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект: монографія / Т. Гранчак; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – 184 с.
4. Гранчак Т. Ю. Бібліотека в системі політичної комунікації: дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій / Т. Ю. Гранчак. – К., 2012. – 438 с.
5. Гранчак Т. Ю. Становлення бібліотеки як суб'єкта політичної комунікації / Т. Ю. Гранчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2013. – Вип. 36. – 560 с.
6. Ільганаєва В. О. Інформація та знання в інформаційно-комунікаційних процесах [Електронний ресурс] / В. О. Ільганаєва // Social-Science Український наук. жур. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/91>. – Назва з екрана.
7. Мелюхин И. С. Информационно-аналитическая деятельность как она есть [Электронный ресурс] / И. С. Мелюхин. – Режим доступа: <http://it-claim.ru>. – Загл. с экрана.
8. Серебрякова С. В. Некоторые аспекты создания библиографических электронных изданий в библиотеке / С. В. Серебрякова // Использование мультимедийных технологий в библиотеке: информ.-метод. дайджест / сост. И. М. Хвостенко; Новосиб. гос. обл. науч. б-ка. – Новосибирск: Изд-во НГОНБ, 2012. – 68 с.
9. Сляднева Н. А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. – 2001. – № 2 (57). – С. 14-21.
10. Чуприна Л. Специфіка використання оперативної інтернет-інформації в аналітичній діяльності бібліотек / Л. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2014. – Вип. 39. – 488 с.

REFERENCES

1. Horovyi, V. M. National information processes in the conditions of globalization: monograph. Kyiv: NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 2015.
2. Horovyi, V. M. Features of development of social information bases of modern Ukrainian society. Kyiv: NBUV, 2006.
3. Hranchak, T. Library in the information support of management of social processes: the political and communication aspect. Kyiv: NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 2014.
4. Hranchak, T. Iu. Library in the system of political communication: diss. ... doctor of sciences from social sciences. Communications. Kyiv, 2012.
5. Hranchak, T. Iu. The formation of the library as the subject of political communication. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 2013. Is. 26.
6. Ilhanaieva, V. O. Information and knowledge in information and communication processes // Ukrainian Science. Jury. Retrieved from <http://social-science.com.ua/article/91>.
7. Meljuhin, I. S. Information-analytical activity as it is. <http://it-claim.ru>. Retrieved from <http://it-claim.ru>.
8. Serebrjakova, S. V. Some aspects of creating bibliographic electronic publications in the library // Use of multimedia technologies in the library. Izd-vo NGONB, 2012.
9. Sliadnieva, N. A. information -analytical activity: problems and prospects // Information resources of Russia, 2001, no. 2(57). P. 14-21.
10. Chupryna, L. Specificity of the online operation in the Analytic Dictionaries. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, 2014. Is. 39.

Information and analytical support as an important direction in the development of library electronic services (on the example of the activity of analytical units of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine)

O. P. Zhelay

Abstract. The article deals with the experience of the analytical units of the NBU on informational and analytical support as a target group of customers - state authorities and the general public of library users. The emphasis is placed on the importance of diversifying the library electronic service for operative scientific and intellectual transfer and providing information and public queries in the most actual and demanded electronic, digital form.

Keywords: National Library of Ukraine. V. Vernadsky, informational and analytical work, library electronic service, electronic analytical library products and services.

Информационно-аналитическое обеспечение как важное направление развития библиотечного электронного сервиса (на примере аналитических подразделений Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского).

О. П. Желай

Аннотация. В статье говорится об опыте аналитических подразделений НБУВ по информационно-аналитическому обеспечению как целевой группы заказчиков – органов государственной власти, так и широкого круга библиотечных пользователей. Акцентируется внимание на важности разнообразия библиотечного электронного сервиса для оперативного научно-интеллектуального трансфера и обеспечения информационно-общественных запросов в наиболее актуальной и востребованной электронной, цифровой форме.

Ключевые слова: Национальная библиотека Украины им. В. Вернадского, информационно-аналитическая работа, библиотечный электронный сервис, электронные аналитические библиотечные продукты и услуги.

Імідж керівника закладу соціальної сфери як ефективний елемент управління

Н. М. Коляда, І. В. Албул, В. П. Ісаченко, Н. В. Левченко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна
Corresponding author. E-mail: alirvol@i.ua

Paper received 25.01.18; Revised 29.01.18; Accepted for publication 30.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-22>

Анотація. У статті розкрито поняття «імідж керівника соціальної сфери», обґрунтовано роль і значення іміджу менеджера у діяльності організації, представлено алгоритм створення сприятливого і позитивного іміджу та виокремлено шляхи його формування, із врахуванням критеріїв оцінки психологічного клімату в колективі схарактеризовано PR-методи створення іміджу за допомогою засобів масової інформації.

Ключові слова: імідж, керівник, менеджер, соціальна сфера.

Вступ. Сучасні соціально-економічні та політичні перетворення актуалізують питання соціальної підтримки населення, що в свою чергу ставить нові вимоги до формування професійних якостей фахівця соціальної сфери, причому не лише під час навчання у закладах вищої освіти, а і в умовах функціонування соціальної інституції, організації, діяльності установи соціального захисту. З огляду на це перед керівниками постає важливе завдання – створення власного образу та позитивного професійного іміджу, що дає змогу бути справжнім лідером, здатним оптимізувати власні ресурси та ресурси закладу соціальної сфери. Формування іміджу керівника – це тривалий процес, що передбачає постійну особисту роботу над удосконаленням своєї особистості, стилю управління, підходів до взаємодії з людьми. Це свідомий та професійний підхід до себе, оволодіння психологічними та педагогічними механізмами управлінської діяльності з метою створення позитивного власного образу та іміджу установи.

Короткий огляд публікації з теми. Актуальність теми зумовила широкий спектр досліджень у зарубіжній та вітчизняній літературі. У працях таких зарубіжних авторів, як П. Берд, Л. Браун, М. Вудкок, Ф. Джефкінс, М. Спіллейн, Д. Френсіс, Дж. Ягер та ін. розглянуто проблеми створення іміджу та піару. Дослідники Д. Белухіна, С. Болсун, В. Шепель, Ф. Кузіна, Е. Соловйова, Т. Скрипаченко, М. О. Ховрич, М. Я. Ховрич та ін. розкрили основи формування професійного іміджу в керівників організацій різних галузей діяльності. Питання менеджменту соціальної роботи в Україні вивчали М. Лукашевич, М. Туленков, Т. Семигіна, К. Шендеровський та ін.

Сучасний етап розвитку наук про людину характеризується підвищенням інтересу до проблеми формування іміджу фахівців різного профілю. До неї звертаються філософи, психологи, соціологи, фахівці з етики, естетики, паблік рілейшнз, іміджології тощо. Тому метою даного дослідження є визначення ролі і місця іміджу у процесі становлення керівника організації соціальної сфери та в діяльності установи загалом. **Матеріалом** дослідження є наукові теоретичні розвідки та практичні дослідження у сфері менеджменту, психології, соціології. **Методи:** термінологічна селекція – для відбору та визначення окремих термінів; контент-аналіз – систематизація змістових одиниць.

Результати та їх обговорення. Сьогодні термін «імідж» є досить популярним, хоча й містить деяку сформовану, не без впливу засобів масової інформації, поверховість, що звужує це поняття до шляхів оформлення зовнішності. Перша згадка про імідж у рекламній діяльності датується 1960 р. і пов'язана з ім'ям Д. Огієві, який обґрунтував «Теорію іміджу» в умовах насичення ринку товарами та потреб його збуту. Її основний зміст виражає постулат: для успішної реалізації необхідною є не стільки інформація щодо специфічних функціональних якостей товару, скільки щодо оснащення його привабливим для цільової аудиторії ореолом чи позитивним іміджем [1, с. 128].

Аналіз наукової літератури показав, що «імідж» – це досить складне і багатогранне поняття, нерозривно пов'язане з такими базовими соціопсихологічними категоріями, як особистість, самосвідомість, образ, міжособистісні стосунки, рольова поведінка тощо.

У ролі власника іміджу може виступати будь-який об'єкт оточуючої дійсності. Імідж соціально обумовлений і виконує ряд важливих функцій, що виражені в наступному: імідж виявляє своє існування тільки в умовах суспільства; суб'єктом іміджу виступає людина як продукт суспільства – людина соціальна; загальні характеристики іміджу того чи іншого об'єкта (його валентність, сила, визначеність) залежать не тільки від самого об'єкта, але й від особливостей конкретного суспільства, в якому цей імідж формується – від його цінностей, норм, традицій, установок і т.п.

Вивчення процесу утворення іміджу привело до думки про можливість його побудови та цілеспрямованого створення самим керівником, психологами або іміджмейкерами.

Іміджмейкер є тим спеціалістом, який розробляє для замовника його імідж й допомагає проводити самопрезентацію. Без нього не може існувати жодна зірка кіно та телеэкрану, жоден політичний діяч. Але часто виникає запитання: чи можна створити імідж, не користуючись послугами спеціалістів? Звичайно можна і більшість керівників це робить постійно. Навіть тоді, коли говоримо собі, що нам не цікаві думки оточуючих щодо нас. Інша справа – наскільки успішно вдається це зробити і наскільки бажаний образ відповідає тому, якими нас дійсно сприймають інші люди. Практична значущість дослідження полягала саме в можливості створення імі-

джу керівника закладу соціальної сфери шляхом професійного вивчення сутності явища іміджу.

Що ж необхідно для того, аби створити привабливий образ керівника? Фахівці вважають, що треба, як мінімум, мати: незалежну природну поведінку; грамотне, культурне мовлення; спокійну реакцію на похвалу і критику; гідні, шляхетні манери; знання етикету й їхній ефективний вияв на практиці; досконалі рухи, жести, міміку та пантоміміку; привабливий зовнішній вигляд тощо [2, с. 53–54].

Щодо керівника закладу соціальної сфери, то з огляду на специфіку цієї професії, зокрема на те, що вона пов'язана із чималим нервовим напруженням, можна додати ще декілька чинників: уміння регулювати свій психофізичний стан, адекватно виявляти його через поведінку в соціумі; уміння оптимально спілкуватися з будь-якою категорією людей, в тому числі з дітьми, колегами, держслужбовцями тощо; наявність та оптимальний вияв емпатійних здібностей; наявність і вияв у взаємодії ерудити та професійної компетентності; адекватний вияв творчих здібностей; уміння здійснювати фасилітативний вплив; вияв гуманістичного спрямування тощо.

Водночас зазначимо, що цілеспрямоване формування іміджу можливе за умови не його штучного створення, а шляхом спирання на реальні характеристики особистості, що стверджує необхідність індивідуального підходу до кожного керівника. Створення іміджу ґрунтується не тільки на активізації реальних якостей керівника, які визнаються соціально бажаними в тій або іншій сфері, але й на знанні закономірностей, пов'язаних з процесом міжособистісного сприймання. На думку Г. Г. Почепцова, “дуже важливий загальний, системний погляд на поставлені завдання. Без загальної стратегії не має сенсу жодна з порад, до речі, саме тому паблік рілейшинз іноді називають ще й “стратегічними комунікаціями” [7, с. 7].

З урахуванням специфіки менеджерської діяльності, пов'язаної з нервовим напруженням, керівникові вкрай необхідно освоїти техніку саморегуляції психофізичного стану, щоб постійно мати нормальне робоче самопочуття, бути урівноваженим, попри складні педагогічні та трудові обставини, проблемні ситуації чи навіть власний критичний стан. Виключно важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграють емпатійні здібності керівника. Емпатія – здатність ставати на місце іншої людини (подумки) і бачити її очима ситуацію, яка відбувається; відчувати, що її тривожить чи тішить, наскільки це є значним для неї, сприймати чужі проблеми як свої свої, тобто певною мірою ототожнювати себе із особистістю, з якою взаємодієш. Досконале володіння емпатією дає змогу відчувати радість і незгоди, щастя і смуток, інші почуття. Перебування на позиції дитини та педагогів уможливорює заглиблення в їхні інтереси, турботи, хобі тощо.

Емпатію формують на підставі таких якостей, як доброзичливість, справедливість, чутливість, чуйність, людяність. Окрім цього, мають бути достатньо розвиненими такі психічні процеси, як увага, спостережливність, фантазія, творче мислення, здатність до емоційного сприйняття і рефлексії, аналізу та синтезу. Найголовніше для розвитку емпатійних почуттів й адекватного їх вияву в освітянській практиці – це любов і повага до

суб'єктів впливу, щирий інтерес до їхнього життя, прагнення допомогти, зрозуміти їхні мрії, очікування, думки.

Наступним дієвим шляхом формування іміджу керівника закладу соціальної сфери є формування навичок самопрезентації. Елементи зовнішності, манер, одягу, які оцінюються іншими при стихійному утворенні іміджу, в ситуації його цілеспрямованого створення комплексно входять до структури самопрезентації.

Керівник, який самопрезентується, при цілеспрямованому формуванні іміджу не віддаляє оточуючих від реальності, демонструючи ідеально підібрані елементи, а, навпаки, наближає до неї, стверджуючи, таким чином, прояв турботи не тільки про себе, але й про іншого.

Психологи виокремлюють ряд порад, які допомагають зробити візуальний процес самопрезентації ефективнішим. На нашу думку, особливої уваги заслуговують:

– Посмішка. Якщо людина посміхається – вона не просто щаслива і задоволена, але й упевнена у собі. Її посмішка сигналізує про те, що вона не боїться навколишнього світу та відчуває себе повністю комфортно. Такі люди незмінно викликають симпатію оточуючих.

– Розправлені плечі. Упевнена у собі людина зазвичай не горбиться та не волочить ноги. Варто випрямити спину та розправити плечі, щоб випромінювати силу й складати на оточуючих позитивне враження. Крокувати краще широко, а не дріботіти, лякливо озираячись по сторонах.

– Погляд в очі. Упевненій людині немає чого приховувати. Вона не дивиться в підлогу, не приховує очі та спокійно витримує погляд співрозмовника. Дуже важливо дивитися в очі (чи на перенісся) під час розмов, тому що це переконує вашого опонента в тому, що ви щирі та впевнені у своїх словах.

– Витягнуті руки з кишень. Не варто ховати руки в кишенях або за спиною. Це може переконати вашого співрозмовника в тому, що ви все-таки щось приховуєте. Найкраще дозволити рукам перебувати в спокійному та розслабленому положенні. Якщо ви сидите, можна, наприклад, покласти їх на коліна або на стіл.

– Зовнішній вигляд. Неохайна людина зі скуйовдженими волоссям та запахом немитих пахв, можливо, викличе співчуття навколишніх, але навряд чи їхню симпатію. Та й упевненості в собі вам це навряд чи додасть. Варто приділяти час своїй зовнішності не тільки перед відповідальними заходами, але й у будь-який інший день.

– Спокій. Багато з людей, яким доводиться вести складну розмову, починають бовтати ногами, смикати коліньми або занадто активно жестикулювати. Це, безумовно, відволікає від почуття страху та занепокоєння, що спалює вас зсередини. Однак на співрозмовника подібні рухи тіла справляють неприємне враження. Поперше, вони явно показують, що ви нервуєте. А подруге, заражають навколишніх такою ж нервозністю. Краще все-таки заспокоїтися та випромінювати спокій.

– Міміка. Багато хто з нас під час розмови постійно вертає щось у руках, схрещують пальці, стискають руку в кулак або ж постійно торкаються обличчя та проводять рукою по волоссі. Це явно сигналізує про непевність у собі. Найкраще намагатися сидіти спокійно та не робити занадто багато непотрібних рухів [3].

Сприятливий клімат у колективі входить у систему очікувань підлеглих щодо цілісного образу керівника нарівні з їх задоволеністю роботою. “Не важливо, чим ви займаєтесь, – для того, щоб досягти успіху, управлінці повинні створювати умови, в яких їх співробітники працювали б максимально продуктивно” [4, с. 81]. Реалізація потенціалу працівників, яка веде до їх творчого та професійного розкриття, повинна стати одним з головних завдань сучасного керівника.

Один зі шляхів оптимізації мікроклімату закладу соціальної сфери є посилення соціально-психологічних функцій керівництва, більш повне врахування так званого об’єктивного фактору в керівництві, тобто психологічних і фізіологічних можливостей та різноманітних потреб працівників у процесі праці. Наукові дослідження спрямовують керівників на досягнення кращих успіхів з найменшою опорою на адміністративні важелі та з найбільшою – на підтримку членів колективу. Саме психологічний клімат у колективі пов’язаний з характером взаємин, рівнем організації педагогічного процесу й умовами праці, а найбільшою мірою – зі стилем керівництва.

Щоб оптимізувати мікроклімат у бажаному напрямі, треба знати ознаки, які його характеризують. Важливими критеріями для оцінки психологічного клімату колективу є: характер моральних норм, з яких колектив виходить, ставлячи певні вимоги до окремих членів; рівень згуртованості й творчої трудової співпраці, товариської солідарності та взаємодопомоги, взаєморозуміння, доброзичливості й самокритичності; характер оціночних суджень щодо членів, які виявляють ініціативу; корисні починання, творчість, самовідданість у праці; рівень задоволення потреб членів колективу в самовдосконаленні; розкритті здібностей; рівень консолідації колективу та його керівників; перетворення вимог керівників у вимоги колективу. Першочергове значення має оптимізація стилю взаємин керівника з колективом. У формуванні психологічного клімату колективу провідну роль відіграють такі риси в стилі роботи керівника: колективність і ділова спрямованість, особливо ставлення до людей, уміння спиратися на колектив, подавати співробітникам кваліфіковану практичну допомогу, раціонально організувати їхню працю.

Діловитість у роботі керівника передбачає поєднання високої компетентності (знання справи) з практичністю (уміння оптимально реалізувати знання), тверезого практицизму з реальною мрією, організованість і саме дисципліну, конкретність і чіткість, оперативність, плановість, ритмічність праці, зосередження зусиль на найважливіших ділянках праці, її результативність, ефективно та якісне завершення кожного заходу, об’єктивна оцінка досягнутого. Навчитися керувати – значить вміти на основі теоретичних досліджень та інноваційного досвіду, і врахуванням конкретних обставин найкраще організувати роботу, щоб отримати від їхньої педагогічної діяльності найбільший ефект.

Важливу роль у формуванні іміджу керівника закладу відіграє образ середовища діяльності директора. Дійсно, оточуюче середовище кабінету, створене самим керівником, є мікромоделлю всього закладу. Кабінет керівника може розповісти про: систему цінностей закладу; рівень культури; охайність та порядок у роботі; рівень матеріальної бази. Для цього досить врахувати декіль-

ка простих правил: кабінет повинен розповідати про заклад, а не про особисті таланти та захоплення керівника. Очевидно, що сформоване керівником кабінетне середовище залежить від багатьох факторів, які не завжди підвладні його бажанням. Необхідно дотримуватись правила ”золотої середини”. Безперечно, важко без спеціальної підготовки створити ідеальний кабінет. Та в силах кожного зробити своє робоче середовище приємним та практичним і для себе, і для відвідувачів.

На розвиток іміджу керівника навчальної установи істотно впливають засоби масової інформації (ЗМІ). При обиранні стратегії побудови іміджу потрібно враховувати ту роль, яку відіграють ЗМІ в процесі створення їх іміджу. В цьому випадку “сприймаюча аудиторія”, на яку розрахований ефект від індивідуального іміджу, часто не має можливості або досвіду особистого спілкування з цією особистістю. Тому люди змушені одержувати інформацію з газет, телебачення або по радіо. Природньо, що в такій ситуації засоби масової інформації стають не тільки основним транслятором ідей та поглядів керівника, але й своєрідним “збільшувальним склом”, через яке споживачеві подається все, в тому числі, можливо, і не правдива інформація.

Існують спеціальні PR-методи, які спрямовані на формуванні іміджу за допомогою засобів масової комунікації [9]:

– Створення бекграундера. Бекграундер – текстовий матеріал, який часто готується фахівцями для журналістів та інших спеціалістів, що збирають інформацію про імідж тієї чи іншої організації. У ньому, зазвичай, представлена інформація іміджового характеру про установу: історія її розвитку й створення, профіль роботи, продукції та послуги. Зазвичай бекграундер не містить будь-яких сенсаційних повідомлень. Він не містить персонального звернення, не несе новинного навантаження та є доцільним доповненням до прес-релізу у випадку, якщо необхідні більш детальні відомості про діяльність організації, її імідж. Бекграундер можна використовувати у якості інформаційної бази при підготовці брошюр, статей, ньюс-релізів; він є корисним новим співробітникам для ознайомлення із діяльністю фірми. Інформація, яку представлено у бекграундері, повинна бути безпристрасною, оскільки вона використовується не з рекламною метою, а для інформування різних цільових груп, з якими працює чи пов’язана організація.

– Авторська стаття чи байлайнер (англ. – by-liner), направлена на створення та підтримку іміджу керівника або організації. Підписує таку статтю керівник фірми чи особа, близька йому за посадою (заступник директора тощо). Текст починається із звернення до читачів й закінчується факсимільним підписом автора. Це надає статті особистісного характеру. Іноді таку статтю пише сам керівник, проте частіш – PR-спеціаліст. Форма авторської статті використовується для того, щоб звернути увагу громадськості до тієї чи іншої важливої проблеми. У пресі друкується велика кількість таких статей.

– Іміджова стаття також служить для створення та підтримки іміджу, що видно з назви, проте, на відміну від авторської, вона не носить особистісного характеру. Факти, що не викликають сумніву та аргументовані висновки – незмінні складові такої статті. Вони допомага-

ють досягти поставленої мети – переконати читача. У ЗМІ така стаття йде без особистого підпису.

– Ньос- (медіа-, прес-) кіт. Слова “медіа-” та “прес-” вказують на напрям (для ЗМІ), а “ньос-” – на характер (містить інформацію про новини) матеріалу.

Ньос-кіт іноді називають інформаційним дос’є, оскільки він акумулює у собі декілька видів PR-матеріалів та обов’язково використовується при проведенні прес-конференцій, презентацій, виставок щодо формування іміджу організації. Це може бути папка, на внутрішній стороні якої є спеціальні кармани для матеріалів. На самі ж кармани прикріплюють візитні картки осіб, які представляють організацію. У папку дозволяється помістити й матеріали на електронних носіях. Доцільно також зіб-

рати матеріали у вигляді брошюри. Для виставок та презентацій краще використовувати папки, для прес-конференцій – брошюри.

Висновки. Отже, створювати власний позитивний та привабливий імідж – означає працювати не тільки на підвищення особистого статусу, але й на загальну ефективність організації. Між іміджем керівника та всієї організації існує зв’язок, який при цілеспрямованому створенні та підтримці іміджу має визначальне значення. Створення іміджу – це підхід до розвитку відносин як із керівником, так і з організацією. Сучасному управлінцю необхідно знати, що особистий імідж не призначають, а його самостійно формують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : Монографія. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2001. 384 с.
2. Болсун С. А. Професійний імідж керівника навчального закладу // Управління школою, 2013 (березень). № 7–9 (379–381). С. 51–55.
3. Вишневецька О. О. Педагогічні умови поліпшення підготовки майбутніх менеджерів у бізнес-коледжі // Наукові записки кафедри педагогіки. Харків: Константа, 2001. Вип. VI., С. 26–32.
4. Как грамотно готовить самопрезентацию // Школа жизни. ru. : познавательный журнал. Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru>.
5. Маккей Х. Как уцелеть среди акул: (Опередить конкурентов в умении продавать, руководить, стимулировать, заключать сделки): Пер. с англ. / Пер.: Ю.В. Семенов; Предисл.: И.В. Липсиц, Л.Б. Невзлин; Под общ. ред. И.В. Липсица. М.: Экономика, 1992. 172 с.
6. Нестуля О.О. Основы лидерства. Научные концепции (середина XX – начало XXI ст.). Полтава: ПУЕТ, 2016. 375с.
7. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер – 2-е изд., испр. и доп. К.: ИМСО МО Украины, НВФ “Студцентр”, 1998. 256 с.
8. Скрипаченко Т. В. Имидж керівника: поняття та його вживання // Психологія. Збірник наукових праць. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. Випуск 3(10), С.301–305.
9. Тихомирова Є. Б. Зв’язки з громадськістю : навчальний посібник. К.:НМЦВО, 2001. 560 с.
10. Чигиринских А.В. Визуальный имидж – как инструмент продвижения компании на рынке / А.В. Чигиринских. – Режим доступа: <http://www.i-institute.ru/seminar/seminar.doc>.

REFERENCES

1. Bebek V.M. Basic principles of political science: history, theory, methodology, practice: Monograph /V.M. Baby - 2nd form., Stereotype. K.: MAUP, 2001, 384 pp.
2. Bolsun S.A. Professional image of the head of the educational institution / S. A. Bolsun // School Management, 2013 (March). No. 7-9 (379-381), S. 51-55.
3. Vishnevskaya O.O. Pedagogical conditions for improving the training of future managers in business college / O. O. Vishnevskaya // Scientific notes of the chair of pedagogy. - Kharkiv: Constant, 2001. Vp.VI., S. 26-32.
4. How to prepare self-presentation competently // School of life. ru : cognitive journal. - Access mode: <http://shkolazhizni.ru>.
5. McKay X. How to survive among sharks: (Avoid competitors in the ability to sell, direct, stimulate, conclude transactions): Per. from english / Per.: Yu.V. Semenov; Foreword: IV Lipsits, L. B. Nevzlin; By common. Ed. IV Lipsit M.: Economics, 1992. 172 p.
6. Nestula O.O. Fundamentals of Leadership. Scientific concepts (mid XX - early XXI century.). Poltava: PUTET, 2016. 375p.
7. Pocheptsov G. G. Profession: image maker - 2nd ed., Correction. and add / Gg. Pocheptsov K.: IMSO of Ministry of Defense of Ukraine, Scientific-production center "Studsentr", 1998. 256 p.
8. Skrypchenko T.V. The image of the manager: the concept and its use /T.V. Skipachenko // Psychology. Collection of scientific works. NPU them MP Drahomanova, 2000. Issue 3(10), p.
9. Tikhomirova E. B. Public Relations: a tutorial. / E.B. Tikhomirov K.: NMCVO, 2001. 560 p.
10. Chigirsky AV Visual image - as an instrument of promotion of the company in the market / AV. Chigirinsky. - Mode of access: <http://www.i-institute.ru/seminar/seminar.doc>.

The image of the head of the establishment of the social sphere as an effective control

N. M. Kolyada, I. V. Albul, V. P. Isachenko, N. V. Levchenko

Abstract. The article describes the concept of "the image of the head of the social sphere", the role and importance of the image of the manager in the organization, the algorithm of creation of a favorable and positive image and the ways of its formation are presented, taking into account the criteria for assessing the psychological climate in the team, PR-methods of creating image with the help of the media.

Keywords: image, manager, social sphere.

Имидж руководителя учреждения социальной сферы как эффективный элемент управления

Н. М. Коляда, И. В. Албул, В. П. Исаченко, Н. В. Левченко

Аннотация. В статье раскрыто понятие «имидж руководителя социальной сферы», обоснована роль и значение имиджа менеджера в деятельности организации, представлены алгоритм создания благоприятного и позитивного имиджа и выделены пути его формирования, с учетом критериев оценки психологического климата в коллективе охарактеризован PR-методы создания имиджа с помощью средств массовой информации.

Ключевые слова: имидж, руководитель, менеджер, социальная сфера.

Роль сімейного патронату у збереженні біологічної сім'ї

О. Г. Лещенко

Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: leon22a@ukr.net

Paper received 27.01.18; Revised 01.02.18; Accepted for publication 03.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-23>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сутності сімейного патронату як інноваційної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У статті розкрито поняття, принципи, особливості роботи патронатних вихователів з біологічною сім'єю дитини. Проаналізовано нормативно-правові документи щодо функціонування патронатних сімей та надання соціальної підтримки біологічним сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: сімейний патронат, вразливість сім'ї, сім'я у складних життєвих обставинах, соціальне сирітство, патронатний вихователь.

Вступ. Нова послуга патронату над дитиною, що сьогодні активно запроваджується державою, передбачає допомогу дітям, які через складні життєві обставини тимчасово не можуть проживати разом з батьками/законними представниками, надання їм та їх сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини. Новим кроком України до міжнародних стандартів опіки над дітьми є реалізація Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. Основним завданням цього документу визначено забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, запобігання соціальному сирітству, удосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям [7].

В основі важливості збереження біологічної сім'ї головною виступає теорія прив'язаностей Дж. Боулбі, у якій наголошено на важливості встановлення прив'язаностей між дитиною і батьками чи особами, які їх замінюють; забезпеченні зв'язку, стабільних і тривалих стосунків дорослих і дитини для її повноцінного розвитку та формування ідентичності. Поняття «прив'язаність», за Дж. Боулбі, визначається як «взаємний процес створення зв'язку між двома людьми на рівні рефлексів, що зберігається протягом всього життя, навіть якщо люди не живуть разом: зв'язок, який дає відчуття захищеності та безпеки» [11, с. 10]. Саме сім'я є тим середовищем, у якому формується прив'язаність дитини, натомість поза сім'єю встановити її дуже складно. Розвиток прив'язаності дитини до дорослого відбувається за таких умов: ніжність дорослого, доброзичливість, підтримка та підбадьорювання дитини, позитивна реакція на активність та ініціативу дитини тощо. При втраті об'єкта прив'язаності (сім'ї як сфери її формування) у дитини виникає розірвання чи порушення прив'язаності.

Стислий огляд публікацій за темою. Аналіз наукових досліджень свідчить про існування двох основних підходів до роботи з сім'єю: перший підхід спрямований на дослідження соціальної підтримки біологічної сім'ї, її супроводу з метою подолання нею складних життєвих обставин та відновлення її функціонування (в першу чергу, виконання сім'єю виховної функції); за другим підходом вчені досліджують процес деінституціалізації та захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування через розвиток сімейних форм влаштування, таких як усиновлення, опіка (піклування) родичів, патронатна та прийомна сім'ї.

Сутність та зміст соціальної підтримки сім'ї, що

перебуває у складних життєвих обставинах, її супроводу досліджували Т. Алексєєнко, А. Кочубей, Д. Райкус, Р. Хьюз, І. Трубавіна, Н. Умарова, І. Грига, Т. Семигіна та ін. Специфіку усиновлення, фостерінгу, сімейних форм виховання дітей-сиріт висвітлено у працях І. Братусь, Н. Мартовицької, О. Романовської та ін.

Дослідження патронату сім'ї як однієї із форм деінституціалізації, спрямованої на надання допомоги родині та задоволення потреб дітей реалізуються багатьма дослідниками (І. Зверева, З. Кияниця, Н. Краснова, Т. Макійчук, В. Мироненко, Ж. Петрочко, Ю. Черновалюк, Л. Шаповал та ін.).

Мета статті – визначити роль сімейного патронату у збереженні біологічної сім'ї.

Матеріали та методи. Для дослідження теоретичних засад функціонування біологічної сім'ї та сімейного патронату були опрацьовані наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених. Використовувались методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Результати та їх обговорення. Спочатку нам слід звернутися до основного поняття. «Сім'я – це мала соціальна група, заснована на офіційному чи громадському шлюбі або кровному спорідненні, члени якої об'єднані сумісним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаєминами, юридичними і моральними зобов'язаннями по відношенню одне до одного, родинними традиціями» [1, с. 454]. Ми вважаємо, що поняття «біологічна сім'я» відображає кровну спорідненість дитини та батьків, коли останні є її генетичними батьками.

Протягом різних етапів розвитку кожна сім'я переживає кризу свого функціонування, що пов'язана з впливом різних обставин: народження і смерть члена сім'ї, інвалідизація, раптова хвороба, зростання та старіння, знаходження нових цінностей. «Криза – це баланс між можливістю розвитку та ризиком виникнення ще більших проблем, зокрема тих, які можуть привести сім'ю до стану вразливості, складних життєвих обставин» [9, с. 56]. Сім'я, яка переживає кризу й не може з нею впоратися, перестає виконувати властиві для неї функції, зокрема функцію соціалізації дітей, матеріальної та морально-психологічної взаємодопомоги.

Вчені З. Кияниця та Ж. Петрочко, розглядаючи сім'ю у період кризи, виділяють поняття «вразливість» як стан незахищеності сім'ї, зумовлений наявністю внутрішніх та/чи зовнішніх факторів ризику,

або появою нових, які порушують баланс і негативно впливають на стан задоволення потреб дитини [9, с. 56]. Критерієм вразливості сім'ї виступає стан задоволення потреб дитини. За цим критерієм, що відображає рівень вразливості сім'ї та ступінь наявних ризиків для її благополуччя і зростання дитини у ній, згідно з З. Кияничею та Ж. Петрошко, виділити такі види сімей: «1) здорова сім'я – здатна забезпечити повною мірою потреби дитини для розвитку і потребує лише загальних послуг (освітніх, медичних); 2) вразлива сім'я – забезпечує базові мінімальні потреби дитини, має достатньо внутрішніх позитивних ресурсів для подолання факторів ризику, проте потребує незначної підтримки; 3) сім'я у складних життєвих обставинах – через вплив складних життєвих обставин частково втратила здатність забезпечувати потреби дитини і потребує комплексного втручання; 4) соціально-небезпечна сім'я – веде асоціальний спосіб існування; перебування дитини в такій сім'ї є вкрай небезпечним, існує загроза для її життя, здоров'я і розвитку, дитина потребує захисту та влаштування в сімейну форму виховання; така сім'я негативно впливає на середовище громади» [9, с. 57].

Наведені етапи виникнення дисфункціональності сім'ї, починаючи із здорової, потім вразливої сім'ї, а також сім'ї, що опинилась у складних життєвих обставинах (у якій, за умов відсутності надання соціальної підтримки, можуть вилучити дітей), вказують на необхідність надання соціальних послуг сім'ї, взяття її під соціальний супровід з метою налагодження виконання нею основних функцій (в першу чергу, виховної). При цьому, зазвичай, діти залишаються в сім'ї.

Соціально-небезпечна сім'я має ризик вилучення дитини через загрозу для її життя та здоров'я. Ознаки такої сім'ї: батьки не належно виконують свої батьківські обов'язки; вчиняється насильство над дітьми або іншими членами родини; дитина стає свідком вчинення насильства; існує загроза життю і здоров'ю дітей. Серед механізмів захисту дітей у критичних ситуаціях є вимушене вилучення дітей з сім'ї, притягнення батьків до адміністративної та кримінальної відповідальності, позбавлення їх батьківських прав. Як результат, спостерігається збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зрозуміло, що соціально-небезпечна сім'я, з якої було вилучено дітей, у більшості випадків, назавжди втрачає можливість їхнього повернення. Ризик вилучення дитини з сім'ї спостерігається не лише у соціально-небезпечних сім'ях. Так, сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах, змушена віддавати власних дітей в інтернатний заклад через матеріальну неспроможність задовольняти їхні базові потреби. У Національній стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. зазначено, що «...значною є кількість дітей, які проживають у мало-забезпечених сім'ях, що створює ризик влаштування таких дітей до інтернатних закладів за заявою батьків у зв'язку з неспроможністю задовольнити потреби дітей через бідність чи безробіття. Перебування дітей у спеціалізованих закладах розглядається батьками як єдина можливість для їх дитини отримати належну медичну допомогу та освіту» [7].

Патронат сім'ї вважається інноваційною соціаль-

ною послугою із задоволення потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У Сімейному кодексі України, ст. 252 розкрито поняття «патронат над дитиною» – це «тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин» [8]. Патронат над дитиною – професійна комплексна послуга, що передбачає: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилась в складних життєвих обставинах, потребує захисту та отримує його в сім'ї патронатних вихователів, одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування [3, с. 24].

Метою патронату над дитиною є забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками/законними представниками, надання їй та її сім'ї послуг, спрямованих на повернення у сім'ю відповідно до найкращих інтересів дитини [8].

Важливо також розкрити поняття «сім'я патронатного вихователя» – це «сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі» [5]. «Патронатний вихователь» – це особа, яка на професійній основі здійснює догляд, виховання і розвиток дитини/дітей, влаштованої/них в її сім'ю [10].

Сімейний патронат у системі захисту прав дитини виступає як складова частина стратегії профілактики (деінституалізації); нова комплексна послуга для вразливої сім'ї та дитини; сімейна форма тимчасового влаштування дитини, що потребує захисту; складова механізму прийняття рішення з максимальним урахуванням потреб дитини.

Реалізація діяльності патронатної сім'ї в Україні зумовлена такими нормативно-правовими документами: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів», Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» та «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» розкрито такі питання [5]: основні поняття «патронат над дитиною», «сім'я патронатного вихователя», «патронатний вихователь»; питання укладання договору патронату над дитиною; права дитини, яка влаштовується в сім'ю патронатного вихователя; вимоги до патронатних вихователів, їхні обов'язки; оплата послуг із здійснення патронату над дитиною; захист прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів тощо).

Патронатна форма виховання дітей визначається главою 20 Сімейного кодексу України як система

передачі дітей-сиріт на утримання та виховання в сім'ю патронатного вихователя на підставі договору за визначену з органом опіки та піклування плату [8]. Патронатне виховання визначається як форма влаштування дитини на виховання в сім'ю патронатного вихователя, з обов'язковим розмежуванням прав і обов'язків щодо захисту законних інтересів цієї дитини між батьками, уповноваженою службою та патронатним вихователем [2].

При влаштуванні дітей до патронату важливо розуміти обов'язки патронатних вихователів, що зазначено у 255 статті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Патронатний вихователь зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування; 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною; 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною [5].

Під час перебування дитини в патронатній сім'ї проводиться робота з реабілітації її біологічної родини, аби повернути дитину в належне сімейне середовище. Така форма виховання дає змогу не влаштувати її в інтернатні заклади, а відразу ж передавати патронатному вихователю до вирішення питання подальшого влаштування.

Слід розкрити такі основні завдання патронатних вихователів [4]: 1) забезпечення догляду, виховання, збереження життя та здоров'я дитини в період її перебування в патронатній сім'ї; 2) соціально-педагогічна підтримка та сприяння медичній, психологічній і соціальній реабілітації дитини; 3) створення умов для підтримки контактів дитини з її біологічними батьками, родичами, окрім випадків, коли це може завдати шкоди життю і здоров'ю дитини; 4) підготовка дитини до повернення в біологічну сім'ю чи влаштування в іншу форму сімейного виховання.

Підготовка патронатних вихователів є тривалим та досить відповідальним процесом, що передбачає реалізацію тематичного плану програми підготовки патронатних вихователів.

Однією з тем цієї програми є «Підтримка зв'язків дитини з власною родиною». Підготовка у теоретичній частині включає в себе такі питання [6]: 1) Важливість зв'язків дитини з біологічними батьками, родичами. 2) Концепція сильних сторін у роботі з родиною дитини. 3) Етапи організації зустрічей дитини з батьками, родичами. 4) Особливості підготовки дитини до зустрічей із родиною, шляхи допомоги та підтримки дитини до, під час та після таких зустрічей.

У практичній частині у кандидатів в патронатні вихователі формують такі вміння [6]: допомагати влаштованим дітям зберігати і переосмислювати спогади про свою сім'ю та власне життя, створювати родовідне дерево; аналізувати емоції, які вони переживають, очікуючи зустрічі з близькою для них людиною, порівнювати ці емоції з емоціями дитини; обговорювати

важливість зустрічей з батьками для дитини, спеціалістів соціальних служб, патронатних вихователів; планувати та проводити зустрічі дитини з її батьками та родичами; застосовувати концепцію сильних сторін у роботі з батьками дитини, визначити свої сильні сторони.

Особливістю даної форми влаштування дітей полягає у тому, що виховання дітей в патронатних сім'ях розглядається як праця. Патронатний вихователь отримує від держави гроші на утримання дитини. На відміну від інших форм сімейного влаштування патронатне виховання є найбільш гнучкою формою.

В Україні сьогодні вже існують певні позитивні напрацювання щодо впровадження такої альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як патронат над дітьми. Послуга сімейного патронату вперше була запроваджена громадською організацією «Партнерство «Кожній дитині» у 2009 році. Протягом періоду з 2009-2017р.р. 100 дітей було тимчасово влаштовано під патронат. За результатами перебування цих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у патронатних сім'ях, 32 дитини повернулося до біологічних сімей (майже третина!), 32 дитини було усиновлено, 18 дітей влаштовано у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, 10 дітей влаштовано під опіку, 7 дітей продовжували перебувати у патронатних сім'ях (станом на липень 2017 р.) та лише 1 дитина з інвалідністю перебуває у спеціалізованому закладі, проте робота «Партнерства «Кожній дитині» із нею триває.

Це засвідчує ефективність патронатної сім'ї у роботі як з дитиною, так і з її біологічними батьками, результатом чого стає покращення умов у сім'ї та повернення до неї дитини.

Для забезпечення найкращих інтересів дитини, влаштованої до сім'ї патронатного вихователя, та надання комплексної підтримки у подоланні складних життєвих обставин її батькам або законним представникам створюється міждисциплінарна команда. До складу міждисциплінарної команди в обов'язковому порядку входить патронатний вихователь, працівники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей.

Висновки. Отже, сімейний патронат як інновація забезпечення права дитини на сім'ю, нова комплексна послуга вразливим сім'ям з дітьми передбачає такі заходи: тимчасовий догляд і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, у сім'ї патронатних вихователів, і водночас надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг біологічній сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування. Влаштування дитини в сім'ю патронатних вихователів дає їй можливість уникнути досвіду інституційної опіки (тимчасового влаштування в притулок для дітей/центр соціально-психологічної реабілітації дітей, лікарню), частково відновити особистісний потенціал, отримати досвід позитивних міжособистісних стосунків, ознайомитись і засвоїти нові моделі поведінки, отримати сприятливий досвід життя в сім'ї.

Патронат сім'ї виступає як «швидка допомога», що дозволяє попередити потрапляння дитини в інтернатний заклад та передати її на виховання у професійну патронатну сім'ю, поки фахівці допомагатимуть рідній сім'ї дитини долати складні життєві обставини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [ред.-упоряд. проф. І. Зверева]. 2-ге видання. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
2. Законодавче врегулювання сімейного патронату [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Всеукраїнського порталу національного усиновлення «Сирітству – ні!». – 2014. – Режим доступу: http://sirotstvy.net/press_centre/news/1062.html?pg=8.
3. Макийчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків // Віче. – 2009. – №6. – С. 24-26.
4. Положення про патронат в Україні – вимога сьогодення [Електронний ресурс] / Офіційний сайт організації SOSChildren'sVillagesUkraine. – Режим доступу: 23.01.2014: <http://sos-ukraine.org/en/node/227>
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/936-19>
6. Про затвердження Програми підготовки патронатних вихователів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.08.2017 № 1349 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/documents/2837.html>
7. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
8. Сімейний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 104 с. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page5>.
9. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрочко. – К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
10. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник. / І. Д. Зверева. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
11. Bowlby J. A secure base: Clinical applications of attachment theory. London: Routledge. – 1988. – 203 p.

REFERENCES

1. Encyclopaedia for the specialists of social sphere / [red.-uporiad. prof. I. Zvierieva]. 2-he vydannia. – Kyiv, Simferopol: Universum, 2013. – 536 p.
2. Legislative settlement of foster care [Electronic resource] / Official web-site of the Ukrainian portal of national adoption to "Orphanhood – no!". – 2014. – Access mode: http://sirotstvy.net/press_centre/news/1062.html?pg=8.
3. Makiichuk T. Foster care as one of forms of the modern approach to solve the problems of children-orphan and children deprived parental care // Veche. – 2009. – №6. – P. 24-26.
4. Position about foster care in Ukraine is a requirement of present time [Electronic resource] / Official web-site of organization of SOSChildren'sVillagesUkraine. – Mode: 23.01.2014: <http://sos-ukraine.org/en/node/227>
5. About making alteration to some legislative acts of Ukraine in relation to strengthening of social defence of children and support of families with children: Law of Ukraine from 26.01.2016 № 936 - VIII [Electronic resource]. – Mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/936-19>
6. About claim of Program of preparation of foster parents: Order of Ministry of social policy of Ukraine from 19.08.2017 № 1349 [Electronic resource]. – Mode: <http://www.msp.gov.ua/documents/2837.html>
7. About National strategy of prevention of social orphanhood on a period 2020: Decree of President of Ukraine from Octobers, 22, 2012 № 609/2012 [Electronic resource]. – Mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
8. Domestic Code of Ukraine [Electronic resource]. – H.: LTD. "Odissei", 2004. – 104 p. – access Mode : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page5>.
9. Social work with vulnerable families and children : посіб. in 2th ч.; Ч. I. the Modern reference-points and basic technologies / Z.P. Kyianytsia, Zh.V. Petrochko. – K.: OBNOVA of KOMPANI, 2017. – 256 p.
10. Social accompaniment of families that appeared in difficult life circumstances: methodical manual / I. D. Zvierieva. – K.: Derzhsozsluzhba, 2006. – 104 p.
11. Bowlby J. A secure base: Clinical applications of attachment theory. London: Routledge, 1988. – 203 p.

The role of foster care in maintaining of a biological family

O. G. Leshchenko

Abstract. The article highlights the features of foster care for families who find themselves in difficult situations, which is one of the innovative form of arranging of children-orphan and children deprived parental care. This article presents the definition, principles, features of work of foster parents with a biological family of a child. It has been analyzed the Ukrainian legal documents about the functioning of foster families and social support of biological families in difficult life circumstances.

Keywords: foster care, vulnerability of family, family in difficult life circumstances, social orphanhood, foster parents.

Роль семейного патроната в сохранении биологической семьи

Е. Г. Лещенко

Аннотация. Статья посвящена исследованию семейного патроната как инновационной формы устройства детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. В статье раскрываются понятие, принципы, особенности работы патронатных воспитателей с биологической семьей ребенка. Проанализированы нормативно-правовые документы о функционировании патронатных семей и оказании социальной поддержки биологическим семьям, которые находятся в сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: семейный патронат, уязвимость семьи, семья в сложных жизненных обстоятельствах, социальное сиротство, патронатный воспитатель.

The destruction of political space: the case of Ukraine, 2014

A. Lytovchenko, O. Muradyan

Political Sociology Department, School of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Corresponding author. E-mail: a.d.litovchenko@karazin.ua, socio@karazin.ua

Paper received 05.02.18; Revised 08.02.18; Accepted for publication 10.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-24>

Abstract. To overcome the metaphoricality of the term "political space" that is an actual for political sociology, the concept that is pointed by this metaphorical term, is being criticized. The derivative metaphor "destruction of political space" is used to analyze the Ukraine crisis. A retrospective analysis of the preconditions of the crisis and events that resulted in the change of power in 2014 shows that the derivative metaphor can effectively work in political sociology in the study of macro-political processes.

Keywords: *the destruction of political space, the Ukrainian crisis, the normative concentration zones, cleavage, divided society.*

Introduction. Space is one of the most common metaphors in sociology. It is used as a stable, familiar and understandable term. In fact, none of the sociological approaches has freed this term from metaphorical kind. In political sociology, the same metaphorical character is peculiar to the "political space" construction. Using a tool of the critical paradigm of political sociology "a criticism of the concept", we will try to determine the cognitive capabilities of the derivative metaphor "the destruction of political space". In order to overcome the confusion of the imaginary obviousness and plainness of this metaphor meaning, we apply it to an equally apparent event-processional unity that was called in the world the "Ukrainian crisis", and in Ukraine itself was unequivocally called "a revolution of dignity".

Publications. The destruction of political space as a terminological metaphor was considered only in previous publications of the authors of this article [13]. The themes of the social and political space at the conceptual level were developed by G. Siemmel, P. Sorokin, T. Parsons, M. Merleau-Ponty, A. Lefebvre, J. Turner, P. Bourdieu, P. Stompka, A. Filippov [15]. Sociological analysis of the events of the Ukrainian crisis in the categories of political space has not previously been carried out.

Purpose of article. Determine the applicability of the metaphor "the destruction of the political space" to the Ukrainian crisis-2014

Materials and methods. Terminological analysis of the metaphor "the destruction of political space". A retrospective critical analysis of the preconditions and the first sequence of events of the Ukrainian crisis (2012-2014) based on the results of author's direct observation and reports of open sources.

Results. A metaphor "the destruction of political space" in political sociology

Johnathan Turner interpreted social space as a whole as an organized space of interaction [3], and pointed to the importance of "normalize" for the micro level of social space. Social space is both order and chaos; a political space is a collection of different variations of order, in each of which chaos is local and secondary. Social space is organized by the social structure as a whole; the organized nature of the political space is, first of all, the normative function provided by the relevant institutions. Norms in politics perform a restrictive function, establish and define boundaries. They mark the reference points of political space, open the way for social consciousness to understand and interpret political space. Normativity "creates" a political space through political and power institutions. These

institutions function as "normative concentration zones" (the author's term).

The metaphor of "destruction" is applicable to political space at least to its reflection in the social consciousness. How can the political space be "destroyed"? By collapse, the deconstruction of normativity, the dysfunctionality of political institutions, destructive attacks on a normative concentration zones. The reduction of confidence in certain political and security institutions leads to the fact that instead of ordering the political space, they radically distort its characteristics, down to destruction [13].

The destruction of political space as a process can combine natural prerequisites with the deliberate impact of agents. As natural prerequisites for the destruction of political space, social divisions (or "cleavages" in the terminology of S. Lipset) most often appear. We will try to show how the destruction of political space occurred during the "Ukrainian crisis" in 2014. Let us list the divisions that have become natural prerequisites for this destruction (a detailed description of them can be found [2]).

Divisions, cleavages, break-ups: the deepest of them.

Language "break-up". It is the most severe kind of ethnic division. The modern measurement of the language break-up lies in the fact that since 1991 there exist two Ukraines – Russian-speaking and Ukrainian-speaking. Nature of the bilingualism problematisation in Ukraine is connected **firstly** with the fact that linguistic choices have clearly-defined regional allocation. **Secondly** since 1991 the state policy has been based on the principle of monolingualism; at the same time during the whole period of existence of Ukraine a tendency of exclusion of Russian language from the majority of the fields of usage has been implemented.

Cultural "break-up". In most generalized view it is possible to say that the South-East is focused on collectivist values with a historical support on the orthodox base; the values of the Soviet civilization are deeply rooted here. Among them there are not isolationist self-sufficiency; construction in a reference point of production and socially useful work, an industrial and city way of life; primacy of international communications in all spheres of the state activity; continuation of the Soviet festive and household traditions (including "ideological" holidays – the May Day, anniversary of October revolution, of Great Victory on May, 9, etc.). The western areas, on the contrary, profess mainly individualistic and farmer values a support for which is the Catholicism. The major place in structure of value and standard consciousness is taken by a community with European civilization, by nationalism of various inten-

sity, rejection of the Soviet cultural sample in all its nuances, accompanied by a high level of a cultural expansionism.

Political (including geopolitical) "**break-up**". It is expressed in repeatability of electoral preferences: inhabitants of the southern and eastern areas vote for those political forces which make slogans and the programs focused on increase of the status of Russian, economic stability and every possible cooperation with Russia and CIS countries. The geopolitical breaks lies in basis of this break-up. The West Ukrainian areas long time developed as a part of Austro-Hungary, then Poland, Hungary, Romania. The characteristic ethnic nationalism for them with the powerful anti-Russian core, caused both natural historical conditions of development, and results of ideological processes of the beginning of the XX century in Eastern Europe, put insuperable barriers between them and other Ukraine. The situation became complicated because of the unitary device the inefficiency of which was leveled in huge federation of the Soviet Union, but was shown in the period of independence.

The destruction of political space in Ukraine crisis:

Ukraine also approached to crisis of 2014 without visible social prerequisites: the economic situation against universal crisis was rather steady, readiness to active protest was slight (although the level of social dissatisfaction was high) [9]. At the same time "technological" preparation for attempt of overthrow of the power was quite obvious, though seemed focused for other term (namely on presidential election of 2015).

Destruction of the normative concentration zone "authority (legitimacy) of the president":

On the one hand, information campaign against the incumbent president V. Yanukovich accrued: series of publications and reportings in mass media, regular speeches of oppositional politicians on the subjects "the criminal clan (Family) of V. Yanukovich captures all richness of Ukraine" and "magnificent life of the dictator V. Yanukovich in Mezhygorye's which is an illegally seized residence". We should point out that the main claim of the second topic is seizure of the residence, excessive luxury in the form of, e.g. golden toilet sink did not get any proof.

Destruction of the normative concentration zone "authority (legitimacy) of law enforcement":

On the other hand, a number of information and organizational actions for zeroing of authority of law enforcement agencies (militia) and judicial system was carried out:

- episode with rape in Vradiyevka [6, 7] (with revolt rehearsal against militia),
- episode with raped and burned O. Makar [4] (with simultaneous stimulation of anti-elite moods),
- episode with the father and the son Pavlichenko [1, 5] (with rehearsal of street riots performed by football ultras);
- the series of protest actions organized by opposition parties under the name "Ukraine, get up!" (Took place in regional centers in Spring 2013. In South-East faced opposition of both local authorities and citizens).

The starting point of the Ukrainian crisis was not signing by V. Yanukovich of the agreement on association of Ukraine with the European Union, it became so-called unexpected for public. The beginning of street protests was especially technological: the conclusion of people to streets was declared by the known journalist M. Nayem who actually acted as the political figure and executed the caller's

function by the social network "Twitter". Quickly enough protests began to fade, without having received, despite active information support of a number of the central TV channels, mass support.

The situation sharply changed in connection with carried out in the night of November 30 for December, 1, dispersal of demonstrators. Running forward, we will note that dispersal in literal sense was a media event: any proofs, except low-informative shots of the surveillance cameras confirming its excessive rigidity it wasn't presented; victims of "bloody dispersal" did not get considerable injuries; outside attention of journalists and the oppositional politicians who have immediately fulminated dispersal, there were provocations which security officers declared, and the answer on which allegedly and there were rigid actions (about these provocations it will be told below).

At the same time how TV channels showed the above shots, the quick reaction several political actors was published at once. Fading protests proceeded and accepted more aggressive character. On a central square within several days gathered, by different estimates, from several thousand to several tenth of thousands of people. The organized groups of young people were distinguished from them in masks (so-called "balaclavas"), armed in baseball bats, bludgeons, metal pipes, gas sprays, the traumatic weapon and "Molotov cocktails". Contrary to statements of mass media and oppositional politicians the security officers standing in a cordon, were not armed with anything, except rubber bludgeons and protective equipment (a regular set at order protection with possible mass collisions; thus boards, helmets and bullet-proof vests supplied not all security officers).

New Destruction Agents – Natural Born Destructors:

Protests quickly expanded and expanded geographically. In the center of the capital powerful barricades were built (including blocking highways), tents were established. The above-mentioned organized groups of young people consisted in most cases of football fans ("ultras") and members of the far right radical extremist organizations which have united in federation "Right Sector". Then in interview of one of commanders of "Berkut" Kusyuk [8] it became clear that "bloody dispersal" was preceded by provocative attacks of football fans and the right radicals on the security officers who were "squeezing out" few protesters from the area at night on November 30. In response to provocations with use of bits, barrels and cobblestones, according to the statement of the commander of "Berkut", security officers applied rubber bludgeons in full compliance with the regular instruction (at the slightest threat of life and to health to the employee of special troops "Berkut" it is obliged to neutralize the menacing: to bring down it from feet and to deafen or immobilize a bludgeon).

The mass of right radicals protesting led by assault groups (groups "Maydan self-defense forces" joined "Right Sector" with the same set of arms plus a helmet and boards) began to besiege the building of parliament, presidential administration, to take government and official agencies (The Ukrainian house, the Trade Unions Building, the capital city hall), locating there on a lodging for the night and further stay.

Protests with different intensity proceeded up to the end of February of the 2014th year. From the most important details it should be noted:

- every time, when intensity of protests decreased (as a result of awareness of hopelessness, as a result of slackness of leaders, as a result of a compromise with the power), there was (casually or not, but it is certain at "the necessary moment") the event causing new splash. Among those there were a beating/kidnapping of journalists and activists of the Euromaydan, provocative information messages (about cruelty of security officers, about participation of "the Russian special troops", etc.), aggressive actions of radicals and murder by unknown snipers of protesters and passersby;

- active support to protesters was given by officials of the USA and the European Union – up to acceptance of personal participation in protest actions with Euromaydan visit, distribution of "humanitarian assistance" and negotiations with activists and leaders of opposition;

- leaders of opposition could not formulate accurately the positions and requirements of protesters, and also not always found with the last a common language, however regularly did messages on not contractual capacity of the power (at the same time steadily demanding at all negotiations with it, and resignation of the president);

- the considerable part of the Ukrainian journalists took a position of active support and participation in protests (T. Chernovol, M. Nayem, S. Leschenko, etc.), even taking part in fights against militia with a claim on journalist inviolability;

- primary slogans of Euromaydan ("For Eurointegration") right after the break-up were changed into anti-government, anti-President and ultra-nationalistic ("Nation above all", "Ukraine above all", etc.). At the regional Euromaydans (which were organized mainly in the region centers of Western and Central Ukraine) one could hear really anti-Russian and anti-Semitist slogans. In particular, the traditional slogan of military nationalists of the time of World War II "Overcut Russians" became if not an everyday slogan. The slogan "Those who do not jump are Russians" became popular not only at meetings but also in social networks (in both given slogans an offensive Ukrainian word "moskal" was used);

- participants of Euromaydan changed from one protest to another but not considerably. Mainly the citizens of Western and Central, but not Southern and Eastern regions of Ukraine were represented there. As a result, South-East where half of population of Ukraine lives composed only one sixth of Euromaydan. Definitely, this shows that division of political protest area into Maydan and Euromaydan coincides with regional division of the country, confrontation of West and Center against East and South;

- one can state that activities of Euromaydan "effectively" crowned dehumanization of the personnel of law enforcement agencies which started in summer. In conflicts between Euromaydan and militia in the period from February, 18 to March, 20 representatives of law enforcement agencies died [10]. During 3 days in February from February, 18 to February, 20 four of them died, 1270 were injured, 150 of them were wounded [14]. Overnight on February, 21 in the stream from Maydan a typical episode was shown – activists were carrying an unconscious militiaman (policeman in Ukraine) and tried to take him to one of the tents. The man living in the tent wanted to call the doctors but on getting to know that the hurt person was a militiaman he said: "No, doctors are not necessary, he is a militiaman";

- shooting down people became the central episode of Euromaydan. Opposition, activists of Euromaydan and mass media blamed the representatives of security and law enforcement agencies but they did not manage to provide any proof and even after the revolution new heads of General Prosecutor's did not investigate this episode. After the revolution the information was given that sniper shooting was fulfilled in several directions: in the direction of protestants and in the direction of militia from the side of buildings which were under control of protestants (including the superintendent of Euromaydan, future secretary of National Defense and Security Council (SNBO) of Ukraine A. Parubiy).

Destruction by death and fixation by blood:

Despite the random character of victims and high potential of the fact that shooting was organized by "heads" of Euromaydan with provocative aims the activists of Euromaydan created a so-called necrocult named "Heaven Hundred" in the framework of which died people were presented as heroes who died of criminal authorities for the just cause. This was the start of irrational events at Euromaydan.

Final destruction: the destruction of the normative concentration zone "political agreement":

Euromaydan ended with the state coup-d'etat after the double break of compromises between the current authorities and protestants who were represented by the opposition. On February, 12 the President V. Yanukovich agreed to form coalition government, and on February, 15 all detained during the protests were released by amnesty, and on February, 17 the movement "Right Sector" prepared all its military groups with the purpose of "peaceful meeting". On February, 21 V. Yanukovich signed the agreement with the opposition the fulfillment of which was guaranteed by the representatives of the EU and the USA. As soon as police, inner military troops and participants of meeting left the center of Kyiv, the leader of Right Sector claimed that he did not recognize the agreement between opposition and the President and if by the morning February, 22 V. Yanukovich does not resign the Right Sector will take the Administration of the President by storm [12]. V. Yanukovich left Kyiv with life threat, Verkhovna Rada used it and illegally appointed the acting President one of the opposition leaders A. Turchinov (Parliament speaker) and announced the preterm presidential elections on May, 25 2014. The coup-d'etat happened.

Conclusions. The destruction of political space fulfilled the function of central technology in the Ukrainian crisis. The process, indicated by this metaphor, relied on social and historical premises, but was manageable. It is not so much the "nature" of this process that is important, but the fact that public consciousness perceives it as the destruction of political space and reacts accordingly. We state: for the public consciousness, the destruction of political space took place in 2014, together with the coup. Resistance in the Crimea, the Donbass, Kharkov and Odessa was a reaction to destruction. This reaction consolidated the destruction at the value level as irreversible: the blood of the victims on both sides of the conflict recorded the cleavages as irresistible. It can be argued that the destruction of political space leads society to a divided society [11]. The processes going

on in Ukraine since 2014, block the development of society and the state. The reason is that these processes are carried out in the coordinates of the destroyed political space, they are based on the destroyed normative concentration zones, they are oriented to the combination of "ruins" with the old topography. The political space was destroyed, as was its normative constitution. However, carriers of alternative

normality were not given the opportunity to play a major role in the design of a new political space. Such carriers were "separatists" (before the war they were called "federalists"), and ultra-right radicals along with veterans of the ATU. Both of them occupy different, but equally marginal positions. From their access to the process of constructing political space will determine the fate of Ukraine.

ЛІТЕРАТУРА

1. Appeal hearing in controversial Pavlichenko case deferred. Mode of access: <http://www.khpg.org/en/pda/index.php?id=1358979583>
2. Litovchenko A., Muradyan O. Social and Political Preconditions for Regional Divisions in Ukraine / Artyom Litovchenko, Olena Muradyan // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods, 2015. № 1148. Харків, С. 90-100
3. Turner, J. H. (1987). Analytical theorizing. In: A. Giddens & J. Turner (Eds.), Social theory today (pp. 156-194). Stanford, CA: Stanford University Press.
4. Ukraine rape scandal victim Oksana Makar dies. Mode of access: <http://www.bbc.com/news/world-europe-17546743>
5. Ukrainian Football Fans Rally in Support of the Pavlichenko Family. Mode of access: <http://globalvoicesonline.org/2012/11/27/ukrainian-football-fans-rally-in-support-of-the-pavlichenko-family/>
6. Vradievka Rape: Ukrainian protesters storm police station after authorities refuse to arrest cop implicated in brutal gang rape. Mode of access: <http://news.nationalpost.com/2013/07/02/ukrainian-protesters-storm-police-station-after-authorities-refuse-to-arrest-cop-implicated-in-brutal-gang-rape/>
7. Vradievka Rape victim identifies all three suspects media reports say. Mode of access: https://www.ukrinform.net/rubric-crime/1518068-vradiyiv-ka-rape-victim-identifies-all-three-suspects-media-reports_say_306287.html
8. Азаров: «Беркут» разогнал провокаторов. Mode of access: http://lb.ua/news/2013/12/04/244264_azarov_berkut_razognal.html
9. В Украине пахнет революцией, – социологи. Mode of access: <http://vlasti.net/news/170333>
10. Вечная память погибшим правоохранителям. Mode of access: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/ru/publish/article/989615>;
11. Дубликаш Т. Н. Радикализм в идеологиях и практиках поддержки интеграционных и дезинтеграционных проектов в разделенных обществах / Т.Н. Дубликаш, А.Д. Литовченко, Е.С. Мурадян, В.С. Никулин // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. Харьков, 2015. С. 38-45
12. Евромайдан требует отставки Януковича к завтрашнему утру. Mode of access: <http://euromaidan.rbc.ua/rus/evromaydan-trebuot-otstavki-yanukovicha-k-zavtrashnemu-utru-21022014204000>
13. Литовченко А.Д. Метафора «разрушение политического пространства» как инструмент критической социологии разделенного общества // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Соціологічні дослідження сучасного суспільства). № 39. Харків, 2017. С. 53-61
14. Москаль: часть пуль, которыми убили милиционеров, родственники забрали как сувениры. Mode of access: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/04/11/7022099/>
15. Филиппов А. Ф. Социология пространства. М: Издательство: Владимир Даль, 2008. 290 с.

REFERENCES

8. Azarov: "Berkut" are disperses provocateurs. Mode of access: http://lb.ua/news/2013/12/04/244264_azarov_berkut_razognal.html
9. There is smells like revolution in Ukraine – sociologists. Mode of access: <http://vlasti.net/news/170333>
10. Memory to perished police officers. Mode of access: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/ru/publish/article/989615>;
11. Dublikash T. Radicalism in ideologies and practices of support of integrative and disintegrative projects in divided societies / T. Dublikash, A. Lytovchenko, O. Muradyan, V. Nikulin // Methodology, theory and practice of sociological analysis of contemporary society. Kharkiv, 2015. P. 38-45
12. Euromaidan demands Yanukovich's resignation for tomorrow morning. Mode of access: <http://euromaidan.rbc.ua/rus/evromaydan-trebuot-otstavki-yanukovicha-k-zavtrashnemu-utru-21022014204000>
13. Lytovchenko A.D. A metaphor "the destruction of political space" as a tool of critical sociology of the divided society // Visnyk of V.N. Karazin National University (Sociological studies of contemporary society). № 39. Kharkiv, 2017. С. 53-61
14. Moskal: some of the bullets militiamen killed, relatives were taken as souvenirs. Mode of access: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/04/11/7022099/>
15. Filippov A.F. Sociology of space. Moscow: Vladimir Dahl Publishing, 2008. 290 p.

Разрушение политического пространства: кейс Украины, 2014

А. Д. Литовченко, Е. С. Мурадян

Аннотация. Для преодоления метафоричности актуального для политической социологии термина «политическое пространство» реализуется критика понятия. Производная метафора «разрушение политического пространства» применяется для анализа Украинского кризиса. Ретроспективный анализ предпосылок кризиса и событий, завершившихся сменой власти в 2014-м году, показывает, что производная метафора может эффективно работать в политической социологии при исследовании макрополитических процессов.

Ключевые слова: разрушение политического пространства, украинский кризис, зоны нормативной концентрации, раскол, разделенное общество.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu